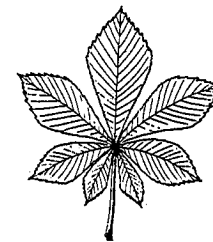
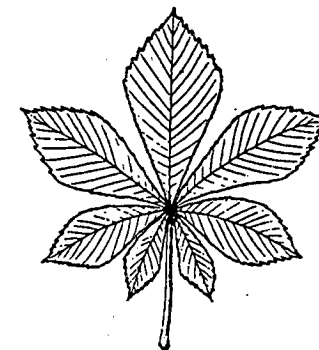

3. Møde
om Udforskningen
af Dansk Sprog

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet

11.-12. oktober 1990

3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
11.-12. oktober 1990

Udgivet af
Mette Kunøe og Erik Vive Larsen
Århus 1991

FORORD

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, tog initiativet til 1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog i 1986 og arrangerede også 2. Møde i 1988.

I 1990 afholdt vi 3. Møde under mottoet "Ingen lingvistik uden humor", med 43 deltagere fra ind- og udland. 26 af dem bidrog med foredrag, der sammen repræsenterer et bredt udsnit af aktuelle forskningsområder. Det er lykkedes at samle de fleste af foredragene i denne rapport.

Vi takker Statens Humanistiske Forskningsråd og Aarhus Universitets Forskningsfond for støtte til afholdelse af mødet og til trykning af rapporten.

Århus, januar 1991

Mette Kunøe

Erik Vive Larsen

Støtte til arrangement og til trykning
er modtaget fra
Statens Humanistiske Forskningsråd
og fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

Trykt af
Den juridiske Faggruppes Trykkeri
Aarhus Universitet

1991

INDHOLD

Program

Deltagere

Torben Arboe Andersen	Tyske, frisiske og hollandske låneord i jyske dialekter	16
	Demonstration af Jysk Ordbogs edb-programmel - database og kortlægningsprogram til udnyttelse af spørgelistebe- svarelser. (sm.m. Viggo Sørensen).	241
Jørgen Chr. Bang	Fragmenter af en text og textteori - syntaktisk, semantisk og pragmatisk analyse af "Fars" (sm.m. Jørgen Døør)	17
Hans Basbøll	Sprogskat versus skattesprog. Sproglige kommentarer til to officielle skattetekster	27
Henning Bergenholtz	DK87-DK90: Dansk korpus med almensproglige tekster	32
Søren Brandt	De refleksive pronomener i dansk	43
Kurt Braunmüller	Sydslesvigdansk - et interferenssprog?	55
Jørgen Døør	Fragmenter af en text og textteori - syntaktisk, semantisk og pragmatisk analyse af "Fars" (sm.m. Jørgen Chr. Bang)	17
Finn Frandsen	"Forrideren", "hovedruebrikken" og alle de andre små tekster i danske aviser	63
Britta Olrik Frederiksen	Variantapparatet og sprog-historien	75
Kirsten Gregersen	Hollænderes udtale af dansk	89
Hans Götzsche	Non-Formal Analyse i dansk og nordisk syntaks	100

Elisabeth Hansen	PRODATA - tendenser og udviklinger i børns skriftsprog	111
Lars Heltoft	Talesprogets tale	126
Carol Henriksen	Dansk i EF og EF-dansk	144
Anne Holmen	Tilegnelse af dansk som andetsprog - syntaks og informationsstruktur	158
Henrik Galberg Jacobsen	Dansk ortografi efter 1870	159
Karen M. Lauridsen	Et dansk tekstkorpus inden for emneområdet aftaleret - fagsprog og korpuslingvistik	168
	Maskinlæsbare tekstkorpora i Danmark	174
Ole Lauridsen	Det danske maskinlæsbare tekstkorpus inden for om-rådet genteknik	179
Erik Møller	Kontekstens betydning for narrativstruktur	188
Karen Margrethe Pedersen	Lokalsamfundets sprog - en dimension i danskundervisningen	206
Hanne Ruus	Kognitiv semantik på dansk - at være inde i betydningen -	217
Knud Sørensen	Talegengivelse hos Dickens og hans oversætter L. Moltke	233
Viggo Sørensen	Demonstration af Jysk Ordbogs edb-programmel - database og kortlægningsprogram til udnyt-telse af spørgelistebe- svarelser (sm.m. Torben Arboe Andersen)	241
Ole Togeby	Informationsstruktur	245

PROGRAM

Torsdag den 11. oktober 1990 i lokale 340

- 10.00 Mødet åbnes
Ordstyrer K. Ringgaard
- 10.05-11.05 Lars Heltoft: Talesprogets tale

k a f f e p a u s e

Lokale 340
Ordstyrer Erik Vive Larsen

Lokale 342
Ordstyrer Mette Kunø

- 11.20-11.50 Hans Götzsche:
Non-Formal Analyse i dansk
og nordisk syntaks
- 11.50-12.20 Søren Brandt:
De refleksive pronomener
i dansk
- 12.20-12.50 Elisabeth Hansen:
PRODATA -
tendenser og udviklinger
- Uwe Geist:
Tekstproduktion og grammatik
- Jørgen Chr. Bang og Jørgen Dør:
Fragmenter af en text og textteori
- Finn Frandsen:
"Forrideren", "hovedrubrikken" og
alle de andre små tekster i danske
aviser

f r o k o s t

Lokale 340
Ordstyrer Hans Arndt

- 14.00-15.00 Henning Bergenholtz, Karen M. Lauridsen og Ole Lauridsen:
Tekstkorpora på Handelshøjskolen

k a f f e p a u s e

Ordstyrer Else Bojsen

- 15.30-16.00 Anne Holmen:
Tilegnelse af dansk som andetsprog
- 16.00-16.55 Carol Henriksen:
Dansk i EF og EF-dansk (foredrag + video)
- 17.00-18.00 Torben Arboe Andersen og Viggo Sørensen:
Demonstration af Jysk Ordbogs edb-programmel
- 19.00 Spisning i kantinen

Fredag den 12. oktober 1990

Lokale 340
Ordstyrer Inge Lise Pedersen

Lokale 342
Ordstyrer Ole Bruhn

- 9.00-9.30 Knud Sørensen:
Talegengivelse hos Dickens
og hans oversætter L. Moltke
- 9.30-10.00 Henrik Galberg Jacobsen:
Dansk ortografi efter 1870
- 10.00-10.30 Britta Olrik Frederiksen:
Variantapparatet
og sproghistorien
- Lilliane H.J. Holm:
Fredericiakolonien
- Kirsten Gregersen:
Hollænderes udtale af dansk
- Hans Basbøll:
Sprogskat versus
Skattesprog

k a f f e p a u s e

Ordstyrer Torben Andersen

- 10.50-11.20 Hanne Ruus:
Kognitiv semantik på dansk
- 11.20-11.50 Ole Tøgeby:
Informationsstruktur og relevans
- 11.50-12.30 Erik Møller:
Kontekstens betydning for narrativstruktur

f r o k o s t

Ordstyrer Inger Bévort

- 13.40-14.10 Kurt Braunmüller:
Sydslesvigdansk - et interferenssprog?
- 14.10-14.40 Karen Margrethe Pedersen (Aabenraa):
Lokalsamfundets sprog - en dimension i danskundervisning

k a f f e p a u s e

- 15.00-15.30 Torben Arboe Andersen:
Tyske låneord i jyske dialekter
- 15.30-15.45 Afslutning

DELTAGERE

Torben Arboe Andersen
Institut for jysk sprog-
og kulturforskning
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Torben Andersen
Institut for kommunikation
Aalborg Universitetscenter
Langagervej 6, Postboks 159
9100 Ålborg

Hans Arndt
Institut for lingvistik
Aarhus Universitet
Ndr. Ringgade 1
8000 Århus C

Jørgen Chr. Bang
Nordisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Hans Basbøll
Nordisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Henning Bergenholtz
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

Inger Bévort
Institut for dansk dialekt-
forskning
Njalsgade 80
2300 København S

Else Bojsen
Dansk Sprognavn
Njalsgade 80
2300 København S

Tyske låneord i jyske
dialekter

Demonstration af Jysk Ordborgs
edb-programmel: database og
kortlæsningsprogram (til
spørgelistebevisvarelser) (sm.m.
Viggo Sørensen)

Fragmenter af en tekst og
tektteori - en syntaktisk,
semantisk og pragmatisk
analyse af "Fars" (sm.m.
Jørgen Dør)

Sprogskat versus
Skattesprog

DK 87-90: Et korpus med
danske tekster fra
1987 til 1990

Søren Brandt
Råbylillestræde 1
Råbylille
4780 Stege

Kurt Braunmüller
Germanisches Seminar
(Skandinavistik)
der Universität Hamburg
Von-Melle-Park 6
D-2000 Hamburg 13

Randi Stevens Brodersen
Scandinavisch Instituut
Oude Kijk 't Jatstraat 26
Rijkuniv. Groningen
NL-9712 Ek Groningen
Holland

Ole Bruhn
Institut for Nordisk Sprog
og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Jens Cramer
Institut for Nordisk Sprog
og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Jørgen Dør
Filosofisk Institut
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Finn Frandsen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

De reflektive pronomener
i dansk

Sydslesvigdansk - et
interferenssprog?

Fragmenter af en tekst
og tektteori - en syntaktisk,
semantisk og pragmatisk
analyse af "Fars" (sm.m.
Jørgen Bang)

"Forrideren", "Hovedru-
brikken" og alle de andre små
tekster i danske aviser

Britta Olrik Frederiksen
Det arnamagnæanske Institut
Københavns Universitet - Amager
Njalsgade 76
2300 København S

Variantapparatet og sprog-
historien

Uwe Geist
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Tekstproduktion og grammatik

Kirsten Gregersen
Rasmus Rask Instituttet
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Hollænderes udtale
af dansk

Hans Götzsche
Institutionen för nordiska språk
Göteborgs Universitet
S-412 98 Göteborg

Non-Formal Analyse
i dansk og nordisk syntaks

Elisabeth Hansen
Institut for Småbørnspædagogik
Danmarks Lærerhøjskole
Emdrupvej 101
2400 København NV

PRODATA - tendenser
og udviklinger

Lars Heltoft
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
4000 Roskilde

Talesprogets tale

Carol Henriksen
Roskilde Universitetscenter
Dansk 3.2.4
Postboks 260
4000 Roskilde

Dansk i EF og
EF-dansk

Lilliane Højgaard
Jørgensen Holm
Institutionen för
nordiska språk
Stockholms Universitet
S-106 91 Stockholm

Fredericiakolonien -
en indvandrergruppes
integrationsproces
i onomastisk og kultur-
historisk belysning

Henrik Holmboe
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangsallé 4
8210 Århus V

Anne Holmen
Institut for dansk
Danmarks Lærerhøjskole
2400 København NV

Tilegnelse af dansk som
andetsprog - syntaks og
informationsstruktur

Henrik Galberg Jacobsen
Dansk Sprognavn
Njalsgade 80
2300 København S

Dansk ortografi efter 1870

Mette Kunø
Institut for Nordisk Sprog
og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Finn Köster
Institut for dansk dialektforskning
Njalsgade 80
2300 København S

Erik Vive Larsen
Institut for Nordisk Sprog
og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Karen M. Lauridsen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

Et dansk tekstkorpus inden
for emneområdet aftaleret

Ole Lauridsen
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V

Det biotekniske danske
tekstkorpus

Erik Møller
Institut for dansk dialekt-
forskning
Njalsgade 80
2300 København S

Kontekstens betydning for
narrativstruktur

Inge Lise Pedersen
Institut for dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Karen Margrethe Pedersen
Institut for grænseregions-
forskning
Persillegade 6
6200 Aabenraa

Lokalsamfundets sprog - en
dimension i danskundervis-
ningen

Karen Margrethe Pedersen
Institut for dansk Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

K. Ringgaard
Maden 9
8210 Århus V

Hanne Ruus
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Kognitiv semantik på dansk

Knud Sørensen
Engelsk Institut
Århus Universitet
Ndr. Ringgade 1
8000 Århus C

Talegengivelse hos Dickens
og hans oversætter L. Moltke

Viggo Sørensen
Institut for jysk sprog-
og kulturforskning
Århus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

Demonstration af Jysk Ordbogs
edb-programmel: database og
kortlægningsprogram
(til spørgelistebevarsler)
(sm.m. Torben Arboe Andersen)

Ole Togeby
Institut for Nordisk Filologi
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

Informationsstruktur og
relevans

Orla Vigso
Nordisk / Tværfag
Århus Universitet
Niels Juelsgade 84
8200 Århus N

TYSKE, FRISISKE OG HOLLANDSKE LÅNEORD I JYSKE DIALEKTER - på grundlag af Jysk Ordbog: a - butting.

Af Torben Arboe Andersen (Aarhus Universitet).

Abstract:

Jeg har undersøgt de nedertyske (og langt færre højtyske, hollandske og frisiske) låneord i jysk indeholdt i de hidtil redigerede afsnit (a - butting) af Jysk Ordbog. De undersøgte ord forsøges grupperet efter morfologiske og semantiske kriterier, og mange viser sig naturligvis at være af "anbeheitelse"-typen.

Begreberne sprogligt fællesskab og sproglig identitet drøftes med særligt henblik på de dialektsamfund, mit materiale afspejler; herunder, om forholdet mellem sønderjysk og nedertysk tidligere kan betegnes som diglossi.

Endvidere diskuteres mulige kriterier for låneords medtagelse og udeladelse i dialektordbøger, herunder dialektordbøgers relation til nationalsprogsordbøger på dette punkt.

Undersøgelsen kan ses som et bidrag til et fællesnordisk projekt om "nedertysk i nordisk", der er blevet foreslået fra svensk side, og som i givet fald burde inddrage både rigsmål og dialekter.

Foredraget vil blive trykt i Danske Folkemål, bd. 33, 1991.

FRAGMENTER AF EN TEXT OG TEXTTEORI

- SYNTAKTISK, SEMANTISK OG PRAGMATISK ANALYSE AF "FARS"

Af Jørgen Chr. Bang og Jørgen Døør (Odense Universitet)

Ved de to tidligere møder om udforskningen af dansk sprog udviklede vi elementer af en dialektisk sprogteori i relation til to tekster: (1) et radio-telefonprogram for unge mennesker (1986/87) og (2) en rektoral årsfesttale (1988/89).

Denne gang inddrager vi diskursgenren "skønlitteratur", nærmere bestemt Synnøve Søes *Fars*, der med stor medieopmærksomhed er publiceret af forlaget Tiderne Skifter i 1989.

I andre videnskabelige kontekster har vi arbejdet med forskellige tekster og præsenteret sider eller fragmenter af en dialektisk sprogteori, hvor deixis er en nøglekategori. Vi henviser til Bang&Døør *Sprogteori III* (1988), *IV* (1990) og *V* (1990) (Odense Universitet) for en nærmere teoretisk og historisk baggrund for dette essay, der "af pladmæssige grunde" kun udfolder få træk af en dialektisk deixisteori og -metode samt spredte kulturkommentarer.

1.

Deixisanalysen er en kontekst-sensitiv metode til analyse af diskurser, tekster, ytringer.

Deixiskategorier kategoriserer textens sproglige konfigurationer i forhold til teksten som ytring i henvendelses- og henvisningsaspektet.

Fig.1: The Triple Model of Text Relations

Dimension of reference	Dominating reference	Reference to
Lexical	Inter-textual	COtext social & individual } lexicon & grammar
Anaphoric	Intra-textual	INtext cataphoric (forward) anaphoric (backward) symphoric (simultaneous)
Deictic	Extra-textual	CONtext C-prod { Persons C-comm Time C-cons Place C-derived } Logics

Vi skelner i textanalyse mellem 3 dimensioner for kategorisering af textens konfigurationer:

- **Anaforisk** kategorisering, der handler om konfigurationernes indbyrdes relationer i textens forløb, som fx subjekt og prædikat, hovedsætning, bisætning, bøjninger, konjunktioner etc.
- **Lexisk** kategorisering, der handler om konfigurationernes relationer med hidtidige brug af lignende konfigurationer, som fx ordenes relationer til og i leksika.
- **Deiktisk** kategorisering, der handler om konfigurationernes relationer med kommunikationernes kontekster, som fx ordenes henvisninger til specifikke personer og situationer.

De tre dimensioner er interdependente, og textens konfigurationer fungerer i alle dimensioner. Vi kan skelne mellem de tre dimensioner, og vi kan ikke adskille og isolere dem.

Traditionelt hører den anaforiske dimension hjemme i syntaxen, den lexiske i semantikken og den deiktiske i pragmatikken.

Vi prøver her at belyse syntaktiske og semantiske forhold ud fra en deiktisk dimension. Det kan også siges på den måde, at vi bestemmer textens syntaktiske og semantiske forhold ud fra teksten som ytring i henvendelse og henvisning, som kommunikativ praksis.

I dette perspektiv ser vi deixis som koordinators af teksten i forhold til kommunikations-kontekster.

Teksten er ytring i flere kontekster, der er med til at bestemme dens deiktiske forhold, og textens organisering er med til at bestemme flere kontekster.

Som det fremgår af *Tripelmodellen* (fig. 1) regner vi med tre hovedtyper af kontekster, nemlig produktions-, kommunikations- og konsumtions-kontekster. I en personlig krop-til-krop-samtale er de tre typer så at sige i samme rum. Ytringerne produceres, kommunikeres og konsumeres på sin vis under samme person-, tids-, steds- og logik-konstituenten. De deiktiske nul-punkter smelter så at sige sammen i en konjunktur, så *her* og *nu* og *jeg* og *du* defineres af samme henvendelsesakse som også bestemmer henvisningernes udgangspunkter og synsvinkler.

Med en massemedie-text forholder det sig anderledes (og i en massemedie-domineret kulturformation præger det også krop-til-krop-kommunikation).

Teksten

Barnet husker noget med at rejse. Langelinie. En sommeraften. Det er køligt. Hun prøver at få sine ben til at løbe hurtigere.

»Vent!« råber hun. »Vent på mig!« De hører hende ikke. Faren er forrest. Barnet kan næsten ikke se ham. Moren løber lige i hælene på ham, hun har lillesøster på armen. De råber. Barnet er tre år og kan ikke følge med. De råber hurtigt, de løber hurtigt. Det er noget med et skib, faren skal rejse. Moren vil ikke have det. Hun græder, lillesøsteren skrider. Barnet kan ikke følge med. De løber og løber. De råber og råber. Der må være gået lang tid, pludselig kan hun ikke se dem mere. Hun er så træt i benene. Der kommer en mand i brun jakke, han ser gammel ud.

»Hvad laver du her, helt alene?«

»De er blevet væk.« Hun peger.

»De kommer nok snart tilbage skal du se. Hvis du har lyst, kan du gå med mig hen og få en sodavand.« Det vil hun gerne. Hun drikker appelsinvand og sidder på en meget høj stol. Det varer længe. Så kommer politiet og moren. Hun er vred fordi barnet blev væk. Faren er taget af sted med skibet.

[Synnøve Søe, *Fars*, Tiderne Skifter, 1989, s. 30]

Ved den foreliggende tekst er Synnøve Søe, Claus Clausen (redaktør, Tiderne Skifter) og vi i kommunikation, men vi er det ikke sammen og vi er det ikke eksklusivt. Textens betydninger og meninger bestemmes ikke blot af os fire, hvad næppe nogen af os heller forestiller sig. Og det ville være en yderligere abstraktion, at bestemme textens betydninger og meninger ud fra at den skulle være en meddelelse fra Synnøve Søe til os. Vi har næppe den store personlige interesse i hinanden. Det ville osse være forkert logisk at gå ud fra, at teksten er en meddelelse til os fra Claus Clausen. Når vi har modtaget teksten skyldes det nok så meget dens placering i et kulturelt univers som vi er impliceret i: Synnøve Søes far og mor læser naturligvis teksten på en anderledes måde end vi gør, og hvis den var henvendt til hendes psykoterapeut ville denne læse den på en tredje måde.

Vi belyser med nogle få eksempler fra teksten hvordan deixisanalysen bidrager til identifikation og tolkning af teksten. Som enhver anden model fungerer deixismodellen heuristisk og systematiserende (jvf "Dialektiske modeller & modellens dialektik" i Bang&Døer(1986)). På samme måde som fx en feltanalysemodel både bruges til at finde og systematisere "tilstedeværende" træk i en sætning og til at finde "fraværende" træk – fx udeladt finit verbum – således bruger vi deixismodellen til også at spørge efter og søge fx

henvendelsesaksens konstituent D1 og D2. Vi siger med andre ord, at den syntaktiske konfiguration, det ytrede forløb, expliciterer visse træk af kommunikationen og implicerer andre som underforståede og indforståede eller måske uforståede og misforståede. Deixisanalysen søger kontekstuelle tolkninger af tekster og bidrager med bud på sammenhængen mellem ytringen og explicitte og implicitte henvendelses- og henvisnings-relationer. Deixisteorien som fragment af en dialektisk sprog- og textteori formulerer nogle bud på ytringers konstituenters som betingelser for deres virke.

Vi siger således at enhver ytring konstitueres af henvendelsesaksens personkategorier D1 og D2 samt af henvisnings- og universindikatorerne D3, DT, DP og DL, svarende til spørgsmålet:

"Hvem siger hvad til hvem, hvornår, hvor og hvorfor?"

I denne formulering knytter deixisanalysen klart an til velkendte pragmatiske traditioner.

I semantiske traditioner fx Lyons(77) opereres med særlige deiktiske ord, som vi kan sige modsvare D1 og D2, nemlig *jeg* og *du* og DT og DP nemlig *nu* og *her*. Men de modsvare netop kun deixiskategorierne under de kontekstforhold, hvor fx *jeg* henviser til den person der ytrer *jeg* og hvor *nu* er ytringens tid. Vi vil sige, at *jeg* og *du*, *her* og *nu* etc er deixisindikatorer, men at det så netop drejer sig om at identificere hvilken eller hvilke kontekster de fungerer deiktisk i. Ved at finde de såkaldte deiktiske ord, finder vi blot ord der i en eller anden kontekst fungerer deiktisk. I en given kontekst er det ikke nødvendigvis denne der henvises til med de deiktiske ord. Der er ikke en-til-en-korrespondance mellem de syntaktiske og de deiktiske kategorier. De syntaktisk explicitte indikationer bestemmes dialektisk i forhold til de syntaktisk implicitte, som så at sige udtrykkes ved andre implicerede forhold.

2. JEG & DU

Fragmentet indeholder faktisk jeg- og du-former, fx

[linje 4] »Vent på mig!«

Det kræver ikke falkeblik at se, at det ikke er Synnøve Søe der anråber os om at vente på hende, for gåseøjnene markerer textligt at ytringen er et citat. Hvem er det så der anråber hvem? Det er ikke syntaktisk direkte angivet, men "ses let" af den foregående og efterfølgende text, når vi vel at mærke implicerer nogle forudsætninger og fx går ud fra, at der er indre sammenhæng i teksten. Netop ved implikationskæder tolker vi, at det *er barnet* der anråber *faren* og *moren*. Vi slutter fra den foregående sætning, »Vent!« råber *hun*, at det stadigvæk er hende der råber, og fra de foregående sætninger, at *hun*

anaforisk refererer tilbage til *Barnet* i første linje. Vi slutter fra den efterfølgende sætning, *De hører hende ikke*, at barnets ytring så nok var henvendt til dem, der altså ikke hørte hende, og fra de efterfølgende sætninger, at *De* kataforisk refererer frem til *Faren* og *Moren*.

Lignende elementære implikationer gør det muligt at tolke *du*-sekvenserne i linjerne 16-20:

»Hvad laver du her, helt alene?«

»De er blevet væk.« Hun peger.

»De kommer nok snart tilbage skal du se. Hvis du har lyst, kan du gå med mig hen og få en sodavand.«

Vi tolker sekvensen som et replikskifte mellem *en mand i brun jakke* og *barnet* med de sædvanlige jeg-du-regler, og vi tolker desuden hvorhenad pigen peger, nemlig i den retning hvor forældrene var løbet. Manden tolker tilsyneladende også hvem *de* er ud fra en naturlig kontekst-implikation.

Selvom vi således finder explicitte jeg- og du-forekomster i teksten er de ikke direkte indikationer af de implicerede dialogpartnere. Vi må også lede andre steder efter D1 og D2 end i de explicitte syntaktiske udtryk *jeg* og *du* (og former heraf).

Hvad der syntaktisk konfigureres som 1. person er ikke nødvendigvis D1-indikation i den aktuelle kontekst, mens hvad der konfigureres som 3. person kan være D1.

3. Syntaktisk 3.person som D1- og D2-indikatorer

Naturligvis er kommunikationen som helhed, teksten som helhed og enhver del og relation indikationer af kommunikationens konstituenters, herunder dialogpartnerne. Allerede Karl Bühler(1933) definerede ytringens tre sider: *symptom* (1. person-relation), *signal* (2. person-relation) og *symbol* (3. person-relation), som Roman Jakobson(1959) supplerede med siderne eller funktionerne: *fatisk*, *metasproglig* og *poetisk*. Althusser *symptomal-læste* tekster og Freud tolker explicitte udtryk som symptomalt transformerende eller deformerende symboler. Frands Mortensen(1973) (Fillmore(1968)) udbredte bevidstheden om *agentivstrygninger* og litteraturfortolkere arbejder med større batterier af jeg'er i den litterære text. (Jf. Bang(1974))

Så der er altså på den led ikke noget nyt i at tolke textens explicitte udtryk og relationer som dækkende for – og åbnende for – andet og mere end de "bogstavelige" (co- og context-normerede) referencer og relationer. Hvad der i særlig grad karakteriserer en dialektisk teori og metode i forhold til de

nævnte traditioner, er netop en dialektisk konception af enheder, helheder, relationer og relationer over relationer.

Vi søger nu i den syntaktiske 3.person-kategori efter D1- og D2-indikationer. Det drejer sig om textens 3.personspronominer, om personbetegnelserne og ikke mindst deres syntaktiske form (bestemtheds/bekendtheds morfemer, jf. Kr.Mikkelsen (1911:§§68-69) og P.Diderichsen (1946:§44)).

Af pronominer finder vi *hun, hende, sine, han, ham, de, dem* med anaforisk og kataforisk reference til *barnet (hun, hende, sine), moren (hun), faren (ham), en mand (han)*. Uden pronominel reference findes desuden personbetegnelserne *lillesøster, lillesøsteren, politiet. Barnet* bestemmes pronominel som hunkøn.

Af bestemtheds-/bekendthedsformer har vi altså *barnet, faren, moren, lillesøsteren, politiet* og ubestemt/ubekendt *lillesøster, en mand i brun jakke, han ser gammel ud*. Bestemtheds-/bekendthedsformer indikerer allerede-kendthed, hvor kendtheden imidlertid kan være af forskellig art, fx kategoriseret i forhold til *text, co- og context*:

- allerede introduceret i teksten (anaforisk), (*en mand ...manden*)
- "alment" kendt (lexisk), (*politiet, en mand løftede hovedet*)
- kendt i konteksten (deiktisk), (*manden derovre*).

En anaforisk bekendthedsform er på sin vis ikke særligt D1-D2-indikerende i og med at den tilsyneladende "blot" implicerer at man kender grammatikken. Den er tilsyneladende temmelig kontekst-uafhængig. Ikke desto mindre er fx kompleksitet i den anaforiske relation klart en D1-D2-indikator, jf fx kancellistil.

Den anaforiske reference til *barnet* med *hun* er også andet og mere end blot grammatisk, "intetkønsmor" kønsbestemmes. (Jvf i denne forbindelse den kritisable brug af *han* som "alment" ubestemthedspronomen for reference til personkategorier der omfatter både kvinder og mænd). Når barnet (anaforisk) er blevet kønsbestemt, er det bemærkelsesværdigt (og indikativt), at det ikke i den følgende tekst transformeres til *pigen*. *Barnet* er i bogen den gennemgående betegnelse for hovedpersonen som barn og får således på sin vis en funktion som proprium og tidsbestemmelse. Ikke desto mindre er det en overvejelse værd, at det er det kønsløse *barnet* og ikke den kønsbestemte *pigen* der bruges, bl.a. når vi betænker fortællingens udprægede kønstematik. (Vi tolker brugen af den kønsløse term som en indikation af, at forfatteren har svære problemer med en forsvarlig kønsidentitet.)

Den bestemte form af *faren, moren og lillesøsteren* er ikke eksklusivt begrundet anaforisk, men implicerer lexisk bestemthed/bekendthed: termen *barnet* implicerer obligatorisk en far og en mor og fakultativt søstre og brødre. Det ville på sin vis være en merbestemmelse, hvis der havde stået *hendes far, hendes mor, hendes lillesøster*. Når en ytring bruger bestemtheds-/bekendthedsformer uden anaforisk reference søger man logisk potentielle referenter i co- og contexter, og når co- og contexter så at sige bestemmer referenterne bliver de explicitte anaforiske referencer mere eller mindre overflødige. Om denne og lignende regler vil vi dog generelt sige, at redundans og ellipse (over- og underbestemmelse) hører med til ytringens logikker, således at fx eliminering af ytringens redundante træk ikke fører til synonyme ytringer, og således at ikke mindst ytringens over- og underbestemmelser er væsentlige D1-D2- (og DL-)indikatorer.

Lillesøster påkalder sig særlig opmærksomhed i og med at der hverken er tale om anaforisk eller lexisk bestemmelse. Der står hverken *hendes lillesøster* eller *lillesøsteren*, men netop *lillesøster*. Nuvel, det kan (over)ses som en lapsus fra forfatterens, redaktørens, typografens side. Men det kan også ses som en særlig kontekstuel D1-(D2-)indikation: når barnets lillesøster benævnes *lillesøster* slet og ret svarer det til en deiktisk reference i samtalsituationen. Hvis Synnøve står og taler om en hat og fortæller at sådan en har *lillesøster* også, så henviser *lillesøster* (dia-)logisk til hendes lillesøster eller evt. til dialogpartnerens lillesøster, som når en voksen tiltaler et barn: "Er lillesøster blevet rask?" med henvisning til tiltaltes lillesøster).

Lillesøster er her en kontekstuel indforstået form, som vi i sammenhængen tolker som en D1-D2-indikator, som en indikation af, at *barnet* i fortællingen kan identificeres med fortælleren, og muligvis som en indikation af, at fortællingen i en vis forstand henvender sig til fortællerens familie, jvf titlen, som bl.a. kan betyde fars bog.

Vi siger ikke, at barnet i et og alt er identisk med fortælleren eller at bogen i et og alt henvender sig til fortællerens far, men såmænd blot, at her er der et eksempel på, at brydningen mellem de forskellige henvisningslogikker kan rumme vigtige indikatorer for identifikation af kommunikationen og intentionerne.

4. DP = steds-indikatorer

Et sted hvorfra ytringen, text-sekvensen, er kommunikeret, er angivet på

titelbladet, *Tiderne Skifter, Skt. Peders Stræde, København*. Et andet sted er Odense, hvor vi læser den. Hvor forfatteren har skrevet manuskriptet ved vi ikke, selvom det nok kunne undersøges. Bogen er udgivet på dansk af et dansk forlag som massemedievare som en særlig genre, konstitueret af et særligt univers af diskurser.

Det er i disse topiske og logiske universer, textens stedsindikatorer naturligt identificeres, og det er også disse universer, teksten henviser til.

Afsnittet indikerer explicit et (tredje) geografisk sted for det fortalte begivenhedsforløb, nemlig *Langelinie*. Ytringen *Langelinie* mellem to punktummer er elliptisk ud fra såvel gængs syntax som gængs semantik. Uden finit verbum er ytringen ikke en "rigtig" sætning – og uden angivelse af hvilken *Langelinie* der henvises til, er stedet "ikke entydigt" semantisk bestemt. Men netop i textforløbet og kommunikationsuniverset fungerer ytringen med indforstået "verbalindhold" og geografisk relevans. Når den geografiske specifikation kan fungere, siger det samtidig noget om, at det danske massemedieunivers har sit centrum i København, og at henvisningen til andre *Langelinier* kræver flere ord. Når sætningens ufuldstændighed accepteres, skyldes det bl.a., dels at den øvrige texts knappe form gør denne ytrings knaphed naturlig i den specifikke sammenhæng, dels at massemedieuniverset har gjort den knappe, hektiske stil til generel, moderne norm (jvf Galberg Jacobsen & Skyum-Nielsens "5. princip for tekstproduktion": "Skriv opløst! [...] Det gør man ved at sætte punktum, hver gang man er færdig med en information [...]") (*Erhvervsdansk. Grundbog*. 1988 s.19)). Det oplyses på bogens flap, at Synnøve Søe, født 1962, er uddannet journalist.

Skal de vante skoleparadigmer for sætnings- og semantik-skemaer bruges til karakteristik af teksten her, bliver det således næppe textens individuelle og specifikke træk, der fanges, men netop snarere genre og medieuniversets aktuelt specifikke og generelle træk. (Jvf. vor *Semantic Matrix* i Bang&Døør(1990a).

Når *de* i teksten *løber og løber* og gør det i lang tid flytter begivenhederne sig muligvis fra *Langelinie*. Nye lokaliteter expliciteres ikke, men netop bevægelsesverbernes art gør det under- og indforstået, at scenen successivt forskydes lokalt. Når den gamle mand inviterer pigen med *hen* og *få en sodavand* indicerer *hen* en yderligere flytning, mens *sidder* og *varer længe* fastholder det nye sted også som det sted hvortil politiet og moren kommer. Verberne og forløbet fungerer stedsdeiktisk i relation til udgangspunktets lokalitet, uden at der undervejs foretages nye lokalitetsbenævnelser.

Den sidste sætning, *Faren er taget af sted med skibet*, refererer til at han

er væk fra forløbets lokalitet.

Ex- og implicitte stedsbestemmelser i forløbet følger *barnet*, som således hele tiden udgør et deiktisk nulpunkt. Det er en side af, at tekstsekvensens udtrykte *point-of-view* er barnets, hvilket også understøtter identifikationen af barnet som D1.

5. DT = tidsdeixis

Tids- og stedsdeixis hænger naturligt sammen som topiske indikatorer. I tekstsekvensen bestemmes tiden lexisk ved *En sommeraften*, *Barnet er tre år*, og *Det varer længe*. Igen ytringer med punktummer omkring, hvilket tyder på en konsekvent deiktisk anvendelse.

I sammenhæng med bestemmelsen af barnet som mere eller mindre identisk med forfatteren kan vi regne ud, at begivenhedsforløbet kan dateres til omkring 1965, (som i parentes bemærket ligger før 1968, jvf. lanceringens spot på (og af) 68-generationen; meget tyder faktisk på at den beskrevne barndom er etableret på før-68-vilkår. Vi kan så spørge efter, hvorfor udgiveren og medierne søger at determinere teksten som et opgør med 68-generationen, og svaret vil muligvis sige mere om dagens politisk-kulturelle univers end om Synnøve Søes text i en mere specifikt sensitiv læsning. At hun så medieåbenlyst medvirker i en postmodernistisk historieforvridning er så også en sag.)

Verberne – som jo er generelle tidsindikatorer – er præsens, altså nutid, selvom forløbet er datidigt i forhold til fortælle-tidspunktet. Men igen er denne uoverensstemmelse mellem syntaktisk/semantisk model og den pragmatisk fungerende fuldt motiveret, både af den øvrige text, genre og tidens normer.

6. DL = logikindex

Det er et gennemgående træk ved teksten og bogen, at de logiske relationer, herunder konjunktioner, er syntaktisk og semantisk implicitte. Relationerne mellem sætningerne, mellem personerne, mellem tider og steder må underforstås af forløbet i kommunikationen og vor kontekst.

Det er således i textens etablerede norm særligt, når der forekommer explicit logik-index, som den explicitte præmis-indikator *fordi* i:

Hun er vred fordi barnet blev væk.

Hvis vi skulle følge skole-logik-skemaet så indikerer *fordi*, at *barnet blev væk* er grunden til at moren er vred. Men netop ved overmarkeringen i forhold til textens egen norm er der baggrund for at søge andre tolkninger.

Expliciteringen af den logiske relation kan tyde på, at der henvises til en anden logik end tekstens grundlogikker. I dette tilfælde kan det være en indikation af, at forfatteren nu tager afstand fra den logik, der siger at moren var vred fordi barnet blev væk. Den ikke-konjungerede efterfølgende sætning – som ovenikøbet afslutter sekvensen – pointerer muligvis den forfatter-text-logiske grund til at moren var vred:

Hun er vred fordi [a] barnet blev væk

[og/eller b] Faren er taget af sted med skibet.

Muligvis er den explicite grund et skjult citat fra moren, muligvis fra den tre-åriges egen skyldpålægelse, muligvis et udtryk for mor-barn-logikken.

Muligvis er det bevidst spil på to logikker fra forfatterens side – muligvis er det udtryk for ubevidste logiske modsætninger.

Om det er det ene og det andet, skal vi ikke afgøre her.

7.

Vi har gennem nogle få eksempler på dialektikken mellem eks- og implicit deixis – person- og index-deixis – prøvet at vise, at ytringer determineres af, og determinerer, såvel syntaktiske, semantiske som pragmatiske forhold.

Bibliografi

- Bang, J. Chr. 1974: *Lingva - Lingvist - Lingvistik*. Odense Universitet.
 Bang, J. Chr. 1987: *Antydninger af en økologisk sprogteori. Et semantisk essay*. Odense Universitet.
 Bang&Døør 1986: *Sprogteori II. - To essays om børnesprog og lingvistiske modeller*. Odense Universitet.
 Bang&Døør 1988: *Sprogteori III - to essays om diskurs og deixis*. Odense Universitet.
 Bang&Døør 1990: *Sprogteori IV - Deixis, Anafor & Lexis - to essays om dialektikken mellem syntax, semantik og pragmatik*. Odense Universitet.
 Bang&Døør 1990a: *Sprogteori V*. (Under udgivelse).
 Diderichsen, P. 1946: *Elementær dansk grammatik*. Kbhvn.
 Galberg Jacobsen & Skyum-Nielsen 1988: *Erhvervsdansk. Grundbog*. Kbhvn.
 Mikkelsen, Kr. 1911: *Dansk Ordforhøjningslære*. Kbhvn.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
 3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1990

SPROGSKAT VERSUS SKATTESPROG

SPROGLIGE KOMMENTARER TIL TO OFFICIELLE SKATTETEKSTER

Af Hans Basbøll (Odense Universitet)

Motto: "Loghæn skal wæra [...] opænbar swa at allæ mæn mughæ witæ oc understandæ hwat loghæn sighær"

De to skattetekster jeg vil kommentere i det følgende, har dét til fælles at selv fagfolk (inden for revision, social forvaltning o.l.) har været i tvivl om hvordan de skulle forstås. Samtidig er det officielle bestemmelser der vedrører mange borgeres økonomi, og som derfor (jvf. mottoet fra Jyske Lov) burde kunne forstås af enhver der prøver at læse dem omhyggeligt. Jeg vil hævde at begge tekster er formelt tvetydige, og at dette er en klar fejl ved dem.

I virkelighedens verden bliver sådanne tekster så – på trods af (eller måske på grund af?) al deres grundlæggende uklarhed i formuleringen – anvendt på ganske bestemte måder; de underkastes "kanoniske fortolkninger", fx igennem domme, ligningsvejledninger og administrativ praksis, ofte i et svært gennemskueligt samspil; i denne sammenhæng spiller hensynet til hvad de pågældende bestemmelsers fædre (kun undtagelsesvist mødre) har intenderet, også ind (fx dokumenteret i bemærkninger til lovforslag). Jeg må lade hele denne side af spørgsmålet ligge her, trods dens åbenbare betydning, og jeg vil blot indskrænke mig til at diskutere nogle sproglige aspekter af problemstillingen.

Artikel 15 stk. 1 i "Bekendtgørelse af aftale af 18. oktober 1979 mellem den danske regering og Grønlands landsstyre til undgåelse af dobbeltbeskatning m.v." lyder i sin helhed:

1. Medmindre bestemmelserne i artiklerne 16, 17 og 18 finder anvendelse kan gage, løn og andet lignende vederlag for personlige tjenesteydelser oppebåret af en person, som er bosat i den ene del af riget, kun beskattes i denne del af riget, medmindre arbejdet er udført i den anden del af riget. Er arbejdet udført dér, kan det vederlag, der hidrører derfra, beskattes i denne anden del af riget, medmindre opholdets varighed i denne anden del af riget ikke overstiger 60 dage i sammenhæng, og den pågældende person under dette ophold fortsat er beskæftiget hos og vederlagt af den sædvanlige arbejdsgiver.

Stykket er tungt og klodset formuleret, med for lange perioder og en indviklet relation mellem sætningerne, bl.a. udtrykt ved gentagen brug af "medmindre" (fx bliver første helsætning både indledt og afsluttet med en "medmindre"-sætning). Især forbindelsen "medmindre... ikke" er uheldig idet "medmindre" betyder "hvis ikke", dvs. at "medmindre... ikke" betyder "hvis ikke... ikke", og det er svært at overskue i farten (og vi skal senere se at det ikke blot er i farten det er svært). Formuleringerne bliver også knoklede fordi man åbenbart ikke må sige "Danmark" og "Grønland", men – naturligvis af politiske grunde – skal udtrykke sig helt symmetrisk.

Stykket bliver klarere hvis man siger fx "A" og "B" om de to dele af riget, og hvis man desuden fremhæver (med fedt) relevante konjunktioner, negationer og modalverber m.v. Herudover har jeg foretaget visse forkortelser der er underordnede i denne sammenhæng. Alle ord der ikke optræder på det pågældende sted i teksten har jeg sat i citationstegn. "Medmindre"

er erstattet af "hvis ikke", og jeg har indskudt "så" i forlængelse af "hvis" ("hvis... så"). Hovedsætningerne, der jo udtrykker det overordnede indhold, er understreget, og de deri indgående bisætninger er ligeledes understreget, men sat i "()". Tilføjelser står i "[]".

1. "Hvis ikke" bestemmelserne i art. 16-18 finder anvendelse [, "så"] kan gage m.v. oppebåret af en person (som er bosat i "A") kun beskattes i "A", hvis ikke arbejdet er udført i "B". ["Hvis"] arbejdet er udført i "B", ["så"] kan det vederlag (. der hidrører derfra.) beskattes i "B", "hvis ikke" opholdets varighed i "B" ikke overstiger 60 dage i sammenhæng, og den pågældende person under dette ophold fortsat er beskæftiget hos ["..."] den sædvanlige arbejdsgiver.

Strukturen i stykket kommer tydeligere frem hvis man inddeler det i afsnit efter "decimalsystem" (der direkte skal afspejle den logiske opbygning). Jeg har ikke i øvrigt ændret på ordvalg og formuleringer, selv om stykket også på disse punkter trænger til en forbedring.

1. Som hovedprincip gælder at gage m.v. oppebåret af en person der er bosat i A, kun kan beskattes i A.
 - 1.1. Dette gælder dog ikke hvis bestemmelserne i art. 16-18 finder anvendelse.
 - 1.2. Hvis arbejdet er udført i B, kan det vederlag der hidrører herfra, dog beskattes i B.
 - 1.2.1. Dette (altså 1.2) gælder dog ikke hvis følgende er tilfældet:
 - 1.2.1.1. Opholdets varighed overstiger ikke 60 dage i sammenhæng
 - 1.2.1.2. Den pågældende person er under dette ophold fortsat beskæftiget hos og vederlagt af den sædvanlige arbejdsgiver

Tekstens andet punktum har strukturen:

Beskatning i B (for vederlag for arbejde i B) kan finde sted
MEDMINDRE

opholdet ikke overstiger 60 dage [= 1.2.1.1]

OG

personen fortsat er beskæftiget hos sin sædvanlige arbejdsgiver [= 1.2.1.2]

Ordstillingen i sætningen efter andet punktums første "og" er den vi har i bisætninger (med "fortsat er" i stedet for "er fortsat" som vi ville vente i en hovedsætning), dvs. at sætningen efter dette "og" må være styret af en bisætningsindleder, og den eneste mulige kandidat i den foregående tekst er "medmindre". Det er derimod formelt tvetydigt om der skal underforstås et genoptaget "medmindre" efter "og". Tvetydigheden kan belyses ved en formel hvis vi kalder 1.2.1.1 for "p" og 1.2.1.2 for "q":

- (1) MEDMINDRE p OG q ?= MEDMINDRE (p OG q) =
HVIS IKKE (p OG q) = HVIS IKKE p OG/ELLER HVIS IKKE q
- (2) MEDMINDRE p OG q ?= MEDMINDRE p OG [MEDMINDRE] q =
HVIS IKKE p OG HVIS IKKE q = HVIS IKKE (p OG/ELLER q)

Ifølge læsning (1) skal BEGGE betingelser p og q (henh. 1.2.1.1 og 1.2.1.2) være tilstede for at UDELUKKE beskatning i B. Ifølge læsning (2) behøver blot én af betingelserne p eller q være til stede for at udelukke beskatning i B. Formuleringen i stykket er særlig uheldig fordi den første betingelse selv indeholder et "ikke", og fordi der er tale om undtagelser til en undtagelse (nemlig 1.2) til hovedreglen (1). At der i teksten står "kan" gør den lidt sværere at forstå, men for skatteyderen er et "kan" naturligvis tilstrækkeligt hvis han selv må bestemme, det følger af forskellen mellem danske og grønlandske skatteprocenter. Hvis det derimod er skattemyndighederne der afgør om "kan beskattes" i praksis betyder "beskattes" har skatteyderen endnu et problem!

Det blev under diskussionen fremført (af Ole Togeby) at det demonstrative pronomen i "dette ophold" opløser tvetydigheden. Jeg er ikke overbevist om at dette er rigtigt, idet "ikke" i betingelsen 'p' gør henvisningen mindre klar, men dette problem overlades hermed til læserens videre overvejelser.

Hvis teksten brugte pausekommatering kunne man måske tage tekstens sidste komma som noget der favoriserer fortolkningen med et underforstået (nyt) "medmindre" foran 'q', svarende til et muligt prosodisk brud (hvorimod manglende mulighed for prosodisk brud ville støtte fortolkningen af 'q' som styret af tekstens "medmindre"). Men teksten anvender klart nok grammatisk kommatering, og det manglende komma efter den indledende bisætning er en fejl.

Hver gang man laver "tekstpreparationer" som jeg har gjort her, må man naturligvis spørge sig om, og da på hvilken måde, reparationen har ændret indholdet i teksten. Et enkelt eksempel kan illustrere problemet: når "medmindre" erstattes med "hvis ikke" indfører man principielt det problem at "ikke" er et selvstændigt ord, og det kan have betydning for læsningen, fx hvis "ikke" opfattes som konstituent sammen med det følgende, men uden "hvis"; "medmindre" kunne derfor tydeligere omskrives "hvis-ikke".

Der foreligger en principielt ligeværdig grønlandsk tekst, og jeg har spurgt eskimologen Henrik Aagesen om den er klarere end den danske tekst hvad angår forholdet mellem betingelserne 'p' og 'q'. Han oplyser at tekstens andet punktum i den grønlandske version kan oversættes omtrent som følger:

Når arbejdet bliver udført der, så kan lønnen som kommer derfra beskattes i denne anden del af riget, "kun når" opholdet i denne anden del af riget overstiger 60 dage i sammenhæng, og desuden den omhandlede person under sit ophold er blevet beskæftiget og lønnet af sin sædvanlige arbejdsgiver.

Det springende punkt er naturligvis at de(n) grønlandske tekstforfatter(e) ikke har opfattet at tekstens sidste sætning ("og den pågældende...") har noget med det foregående "medmindre" at gøre, men tolket den som en selvstændig betingelse, og derved har den i sammenhængen fået den stik modsatte betydning af tekstens 'q' (fordi "medmindre" har en indbygget nægtelse)! Den grønlandske teksts udsagn er således uforeneligt med begge mulige læsninger af den danske tekst. Betydningen heraf er vist indlysende for alle.

Lad mig afslutningsvis kort inddrage en anden skattebestemmelse, nemlig Kildeskattelovens paragraf 37, stk. 5 (der ikke længere er gældende). Den lyder således:

Stk 5 (184). For personer, som ved udgangen af det kalenderår, hvori skatten betales, opfylder aldersbetingelsen for at oppebære folkepension, oppebærer eller er tillagt ret til at oppebære folkepension, pension i henhold til lov om pension til enker m.fl., invalidepension eller invaliditetsydelse med bistands- eller plejetillæg, nedsættes de beregnede skatter under anvendelse af et personfradrag, hvis grundbeløb er 17.500 kr.

Teksten er umiddelbart lettere at overskue end den foregående, og jeg vil derfor anvende et helt banalt notationssystem, idet jeg ikke ændrer på formuleringen overhovedet, men blot understreger den overordnede sætning, sætter parentes omkring ledsætninger der indgår i ledsætninger, og vinkler omkring en konstruktion der er parallel med det foregående ord:

Stk 5 (184). For personer, som (ved udgangen af det kalenderår, hvori skatten betales,) opfylder aldersbetingelsen for at oppebære folkepension, oppebærer <eller er tillagt ret til at oppebære> folkepension, pension i henhold til lov om pension til enker m.fl., invalidepension eller invaliditetsydelse med bistands- eller plejetillæg, nedsættes de beregnede skatter under anvendelse af et personfradrag, hvis grundbeløb er 17.500 kr.

Endvidere kan "pension i henhold til lov om pension til enker m.fl." forenkles til "enkepension" og, mere radikalt, "folkepension, enkepension, invalidepension eller invaliditetsydelse med bistands- eller plejetillæg" til "visse pensioner m.v.":

Stk 5 (184). For personer, som (ved udgangen af det kalenderår, hvori skatten betales,) opfylder aldersbetingelsen for at oppebære folkepension, oppebærer <eller er tillagt ret til at oppebære> visse pensioner m.v., nedsættes de beregnede skatter under anvendelse af et personfradrag, hvis grundbeløb er 17.500 kr.

Følgende verbalsyntagmer (i betydningen verbaler – i vid forstand – plus tilhørende objekt(er)) er parallelle i 1. sætning af første grad:

- α) "opfylder aldersbetingelsen for at oppebære folkepension"
- β) "oppebærer eller er tillagt ret til at oppebære "visse pensioner m.v.""

Verbalsyntagmet β) har ét objekt ("visse pensioner m.v.") der er fælles for de to parallelle (sideordnede) verbaler:

- β1) "oppebærer"
- β2) "er tillagt ret til at oppebære"

Konjunktionen "eller" står korrekt mellem β1) og β2); men der mangler en konjunktion mellem α) og β). Sprogligt er såvel "og" som "eller" muligt, men disse to konjunktioner giver naturligvis paragraffen to uforenelige betydninger; dette er uacceptabelt i en lovtekst.

Hvis jeg har ret i at teksten er formelt tvetydig mellem læsningerne "som opfylder aldersbetingelsen [...], eller som] oppebærer eller er tillagt ret til at oppebære pension [...]" og

"som opfylder aldersbetingelsen [...], og som] oppebærer eller er tillagt ret til at oppebære pension [...]" bliver spørgsmålet hvorfor langt de fleste læsere (efter min erfaring) spontant kun ser den første mulighed. Det hænger givetvis sammen med det følgende "eller": i farten kan man let opfatte verberne "opfylder", "oppebærer" og "er (tillagt ret til at oppebære)" som parallelle og dermed "eller" som underforstået ved 'opremsningskomma'. Men som det er fremgået mener jeg dette er en misforståelse, hvilket ses når de forskellige objekter inddrages.

Hvis jeg har ret skulle i konstruktionen "Personer som kan spille violin, synge eller deklamere folkeviser..." verbet "synge" stå uden objekt, og ikke med et underforstået "folkeviser" som objekt, og sådan opfatter jeg det også. Men dette spørgsmål burde naturligvis undersøges ved hjælp af autentiske tekster, spørgeteknikker osv.; det er dog under alle omstændigheder et problem hvordan man får udskilt faktisk forekommende fejllopfattelser fra genuine tvetydigheder. Mennesket har jo en velsignet evne til at læse mening ind i selv meget ufuldstændige eller fejlfulde tekster.

Lad mig afslutningsvis gøre klart at denne diskussion naturligvis ikke skal opfattes som nogen forskningsrapportering (jvf. den manglende bibliografi). Der er tale om et debatindlæg om en af samfundets svøber, det helt urimeligt knudrede juridiske/officialle sprog, der oven i købet i disse slemme eksempler er formelt tvetydigt på punkter der er helt centrale for den korrekte forståelse. Jeg har bevidst, og af indlysende grunde, holdt mig langt væk fra juridiske aspekter af sagen, og generelt fra teksternes forhold til "virkeligheden", og blot belyst nogle sproglige sider af sagen. Men til syvende og sidst er det naturligvis virkeligheden det handler om (som man siger).

Note

Jeg takker deltagerne i diskussionen (herunder Jørgen Døør, Henrik Holmboe, Hanne Ruus og Ole Tøgeby) for relevante synspunkter, og Henrik Aagesen for hjælp med den grønlandske tekst.

DK87-DK90: DANSK KORPUS MED ALMENSPROGLIGE TEKSTER

Af Henning Bergenholtz (Handelshøjskolen i Århus)

1. Habeas Corpus¹

I lingvistiske deldiscipliner, såsom den historiske lingvistik eller fagsprogsforskningen, har det næsten altid været en selvfølge at gå ud fra tekstanalyser. Inden for de områder af lingvistikken, som især beskæftiger sig med almensprogets syntaks, har det siden 60'erne været anderledes. Gang på gang er der blevet ført en næsten rituel kamp mellem dem, der tvivlede på nytten af tekstkorpusundersøgelser og dem, som forsvarede dem. Altså på den ene side korpuskeptikerne, som betragtede bearbejdelsen af korpora som "en unødvendig ceremoni" (Itkonen 1976,65) eller en beskæftigelse, der er ligeså fornuftig, som det ville være for en fysiker eller en biolog at nøjes med at analysere film om de hændelser, som foregår omkring os i vores dagligdag (Chomsky 1980,199). På den anden side stod korporas forsvarere, som syntes til dels at hylde habeas-corpus-opfattelsen: Hvis du har et korpus, så kommer de nødvendige teorier af sig selv. Som en indirekte støtte til denne teori-naivisme betragter jeg bestræbelserne på at skabe en egen ny bindestrengs-lingvistik, **corpus-linguistics**, en betegnelse, som især bliver brugt i forbindelse med analysen af engelske korpora (til de forskellige argumenter i disse kontroverser se Bergenholtz/Mugdan 1989). Imidlertid synes denne konflikt at have mistet sin skarphed i løbet af det sidste årti. Korporas principielle værdi bliver i mindre grad bestridt, og tekstkorpusbrugere giver klarere udtryk for de foreliggende korporas begrænsninger.

2. Udvalg af tekster til et korpus

Et af de centrale temaer har været, om og hvordan man kunne opbygge et **repræsentativt** korpus. Efter min mening er denne diskussion blevet afsluttende behandlet af Rieger (1979), som tager afstand fra brugen af prædikatet repræsentativ som krav til eller vurdering af et tekstkorpus. En stikprøve kan gælde som repræsentativ, når den med henblik på visse egenskaber stemmer overens med den grundmængde, den er taget fra. Men en sådan overensstemmelse kan kun påvises, når der vides lige så meget om grundmængden som om stikprøven - hvorved en stikprøve bliver overflødig. Det er ganske vist muligt at foretage en stikprøve, som med en vis sandsynlighed kan føre til udvælgelse af en repræsentativ stikprøve, idet man går ud fra et tilfældighedsprincip, hvor hvert element i grundmængden skal have samme chance for at blive valgt. Denne betingelse er dog ikke opfyldt, når man fx til et korpus med romaner vælger dem ud, man tilfældigvis kender. Hvis man vil foretage en tilfældig stikprøve, kunne man i stedet tage alle romaner fra et bestemt tidsrum, give hver et nummer og få genereret det påkrævede antal numre efter lotteriprincippet.

Ofte vil en sådan fremgangsmåde ikke være mulig. Man kan så vælge en stikprøve, hvor bestemte egenskaber i stikprøven udviser den samme fordeling som i grundmængden. Denne metode bliver fx brugt ved meningsmålinger: Man spørger en lille del af befolkningen, som mht alder, køn,

erhverv, bopæl osv er sammensat som hele befolkningen. En forudsætning for en sådan fremgangsmåde er, at egenskaberne i grundmængden er kendt. Det er netop tilfældet ved opinionsundersøgelser, hvor befolkningens sammensætning mht alder, køn, erhverv osv er kendt; ikke-kendte og ikke-relevante egenskaber som fx hårfarve og vægt spiller her ingen rolle.

En forudsætning for at kunne opbygge et repræsentativt tekstkorpus er, at man kender grundmængden af tekster i det pågældende sprog eller ved så meget om de relevante teksteegenskaber, at en repræsentativ stikprøve kan udvælges. Endvidere skal det afgøres, om en tekst tilhører det pågældende sprog eller ej: Tilhører en 50 år gammel tekst det samme sprog som en tekst fra i år? Skal dialekttekster tages med? Skal der medtages fagtekster? Der kan på disse og andre spørgsmål ganske vist findes svar, men de kan ikke blive så præcise, at man vil kunne angive grundmængden af tekster på dette sprog (hvis man da ikke tager et klart afgrænset område som fx alle danske romaner fra 1987).

Med andre ord vil det ikke være muligt at opbygge et korpus, som med en rimelig sandsynlighed er repræsentativt for et bestemt sprog. Det i statistikken brugte udtryk repræsentativ kan derfor næppe bruges uden fare for misforståelser. Under henvisning til Bungarten (1979) bruger jeg derfor det noget mindre præcise udtryk **eksemplarisk**. Et korpus kan gælde som eksemplarisk, når man:

1. vælger en veldefineret delmængde af et sprog eller
2. antager en plausibelt lydende, hypotetisk fordeling af bestemte teksteegenskaber og lægger disse til grund for udvælgelsen.

I alle tilfælde spiller korpus' omfang og sammensætning, herunder længden af de enkelte tekster, en afgørende rolle. Det har længe været en udbredt, næsten traditionel opfattelse, at 1 mio tekstord ikke blot var ét stort, men endda et repræsentativt udsnit af et bestemt sprog. Der kan i denne sammenhæng henvises til udtalelser om det tyske Limas-Korpus, det amerikanske Brown-Corpus eller det engelske LOB-Corpus, der alle omfatter netop 1 mio tekstord. Meget mindre tal opererer Politov (1987) med, der anser en samlet stikprøve på mellem 20.000 og 35.000 løbende ord for at være tilstrækkelig for opbygningen af fagsprogskorpora. Selv et korpus på 1 mio løbende ord vil efter min foreløbige erfaring med det bioteknologiske tekstkorpus (se O.Lauridsen i dette bind) ikke kunne udgøre et tilstrækkelig bredt materiale til brug i fagleksikografien². For et almensprogligt korpus vil et sådant omfang i alle tilfælde være utilstrækkeligt. Jeg kan henvise til Bergenholtz/Mugdan (1985), hvor der bliver argumenteret for, at først et korpus i størrelsesordenen 5 mio tekstord danner tilstrækkeligt grundlag for en videnskabeligt holdbar leksikografisk beskrivelse af de 2.000 hyppigste lexemer og affixer i moderne tyske almensprog. Ved planlægningen af den ikke realiserede store interdisciplinære tyske ordbog antog man, at et korpus på 50 mio tekstord ville blive nødvendigt (sml Mentrup 1979). Korpora af denne størrelse er planlagt af de tre store engelske ordbogsforlag. Hoffman/Piotrowski (1979,79) mener under henvisning til kendte statistikere, at et repræsentativt korpus for et naturligt sprog må have en størrelse på mellem 10^9 og 1.5×10^{14} tekstord. Når man ser bort fra den problematiske brug af repræsentativ kan dertil indvendes, at et korpus af denne størrelse ikke kan bearbejdes af nutidens computere. Denne indvending kan også gøres gældende overfor Bahr (1987),

som - under henvisning til Hoffman/Piotrowski - anser et tekstkorpus på ca 500 mio tekstord for at være nødvendigt for udarbejdelsen af en ny historisk tysk ordbog.

Mht delstikprøvernes størrelse indeholder fx Limas-korpus og Brown-Corpus tekster med et omfang på præcis 2.000 ord (dvs 5-6 trykte sider pr korpustekst). Politov foreslår, at hver delstikprøve skal være på 200 tekstord. Hermed står man over for yderligere et problemområde: Hvis omfanget af de enkelte tekster i et korpus af en given størrelse bliver meget stort, så må antallet af tekster blive tilsvarende mindre. Faren for at få et korpus, som næppe kan få prædikatet "eksemplarisk for et bestemt sprog", vil øges tilsvarende. Hvis der derimod indgår meget små deltekster i et korpus, vil man kun kunne bruge det til ordstatistiske undersøgelser. Tekstanalyser vil man næppe kunne udføre, også til leksikografiske formål vil tekster med en længde på fx 200 tekstord kun være betinget brugbar (mange begyndelses- eller slutpassager af delteksterne ville være svært forståelige).

3. Hittidige danske korpora

Foruden de mange små, men ikke alment tilgængelige danske korpora findes der de korpora, som Bente Maegaard og Hanne Ruus har sammenstillet for hver af de følgende tekstarter: børnebøger, romaner, aviser, ugeblade og populære fagblade. Ordfrekvensen i de enkelte korpora, men ikke i den samlede tekstmængde, foreligger i bogform. Hvert korpus består af 1.000 deltekster med hver 250 løbende ord, dvs knap en trykt side pr korpustekst og i alt 250.000 tekstord pr korpus. Ved længere deltekster vil der opstå en fare for, at temaet i en bestemt tekst kan føre til tilfældige hyppighedsforekomster (Maegaard/Ruus 1981a,7). Udvalget af tekster er i princippet blevet fortaget ud fra et læsesociologisk synspunkt. Ved aviser og ugeblade er man gået ud fra de forskellige oplagstal: jo højere oplag, des større blev antallet af stikprøver fra en avis eller et ugeblad (Maegaard/Ruus 1986, II,6-9). Ved børnebøger gik man (formentlig p.gr.a. manglende læsesociologiske undersøgelser) ud fra følgende princip: Kun de danske forfattere, som i tiden 1970-1974 har fået udgivet mere end tre værker, blev taget med i udvalget, der er sammensat af genoptryk og nyudgivelser af billedbøger for de mindste, læsebøger for skolens førsteklasse og romaner for de større børn. Under romantekstprøverne finder man tekster af "de mest læste danske forfattere" fra årene 1970-1974 (Maegaard/Ruus 1981b,5f). Listen over disse forfattere omfatter 20 navne, som udgør et bredt spektrum fra Steen Steensen Blicher (1782-1848), Hans Christian Andersen (1805-1875), Herman Bang (1857-1912), Martin A. Hansen (1909-1955) til nutidige forfattere som Klaus Rifbjerg og Anders Bodelsen.

Sammensætningen af dette korpus baserer i væsentlig grad på tekstreceptionsprincippet, som dog blev fraveget i nogen grad ved udvalget af roman- og børnebogstekstprøver, fordi selektionen ikke blev styret af oplagets størrelse. Det er desuden ikke helt overbevisende, at oplagets størrelse alene bør være udslagsgivende for et receptionsorienteret udvalg. Efter min erfaring bliver visse ugeblade og aviser i højere grad end andre givet videre til venner og bekendte. Endnu vigtigere end disse overvejelser er følgende mere principielle problemstillinger:

1. korpus' homogenitet
2. den tidsmæssige fordeling af teksterne
3. omfanget af delteksterne.

Homogenitetsproblemet udtaler Maegaard/Ruus (1980,8) sig meget bestemt om. De kræver, at et tekstkorpus skal være homogent, fordi de statistiske resultater ellers kun ville gælde for de udvalgte tekster og ikke for teksten i sin helhed. Problemet er her, hvad der skal forstås ved "homogen". Hvor ensartede skal elementerne af en mængde være for at kunne betragtes som homogene? Vi står her overfor følgende dilemma: Jo præcisere tekstarterne er definerede, des mere ensartet vil tekstsamlingen blive, men udsagnene, som undersøgelser på denne tekstsamling vil give, vil også blive tilsvarende mindre almenlydige. Hvis man på den anden side efter receptionsprincippet går ud fra et udvalg af tekster, som læses af et flertal af den voksne befolkning, vil samlingen blive mindre homogen, men til gengæld i højere grad give mulighed for udsagn om det pågældende almensprog.

Jeg anser de enkelte tekstarter i de omtalte fem delkorpora for at være kun betinget homogene: I deres romankorpus er der fx store forskelle mellem Blicher fra den første halvdel af det 19. århundrede og Rifbjerg fra den anden halvdel af det 20. århundrede - også set ud fra læserens synspunkt. Det samme gælder for Maegaard/Ruus' børnebogskorpus, hvor der er meget store forskelle mellem de yngstes første læsebog og en roman for større skoleelever.

Hvad angår antallet af tekster og delteksternes størrelse, ville det være hensigtsmæssigt med et stort antal af hele tekster eller i det mindste sammenhængende deltekster, der i sig selv danner en helhed. Små deltekster med 250 løbende ord er som sagt kun brugbare i ordstatistiske undersøgelser, men ikke velegnede til alle former for tekstanalyse. Den af Hoffman/Piotrowski anførte størrelse for et statistisk set tilstrækkelig stort korpus vil sikkert kunne tilfredsstille kravene både mht en bred tekstspredning og til længden af tekster. Men med den nutidige tekniske udvikling kan ønsket om et korpus i den størrelsesorden ikke opfyldes.

4. Tekstudvalg til DK87-90

* For hvert år er der udvalgt en tekstmængde på 1 mio tekstord, som består af tekster hhv deltekster fra 100 nyudkomne romaner, 50 ugeblade og 50 aviser. Fra hver roman er der udvalgt et kapitel på ca 5000 ord, fra hver avis og ugeblad er der medtaget en række større og mindre bidrag ligeledes i et omfang på ca 5000 ord. Forholdet mellem de tre tekstarter udgør således

romaner og noveller (50% af tekstmængden)
aviser (25% af tekstmængden)
ugeblade (25% af tekstmængden)

Hver af disse tre tekstarter læses af en betydelig og bred del af befolkningen, de er i modsætning til ikke-medtagne børnebøger og fagtekster ikke skrevet for en bestemt, forholdsvis begrænset del af den danske befolkning. Der er således gode grunde til at anse disse tre tekstarter for en væsentlig del af det almindelige danske skriftsprog. Jeg holder derfor - i modsætning til fx Frandsen (1990), men på lignende vis som Mikkelsen (1990) - fast ved betegnelsen **almensprogligt** korpus, evt. ville **fællessprogligt** korpus være mere træffende. Den for tiden herskende tendens indenfor fagsprogsforskningen, som under indflydelse af det uheldige udtryk LSP (Language for Specific Purposes) anser så godt som alle tekster for at være fagsproglige, er ikke bare kontraintuitiv, den er efter min mening ikke frugtbar for den virkelige fagsprogsforskning.

Derimod er den procentuelle opdeling mellem fiktionale tekster, aviser og ugeblade ikke uproblematisk; en opdeling mellem de tre tekstarter i forholdet 1:1:1 havde også været mulig. Vi valgte at give romaner og noveller en særlig stor vægt, fordi de (på grund af dialogerne) i højere grad end aviser og ugeblade bærer præg af udviklingen i det talte sprog. Mens de 50 korpusstekster med aviser hhv med ugeblade kun udgør en meget lille del af den samlede mængde fra hvert af årene 1987-90, omfatter de 100 korpusstekster med romaner og noveller mere end halvdelen af nyudgivelserne i de pågældende år. Blandt disse nyudgivelser er der ikke blevet skelnet mellem "trivallitteratur" og "skønlitteratur", da en sådan opdeling efter vores mening er teoretisk og praktisk uigennemførlig.

Mht romaner og noveller består hver korpus tekst af mindst et kapitel eller, hvis der ingen kapitelinddeling findes, af en tekstdel, som udgør en helhed. Der var tilstræbt en tekstlængde på ca 5.000 løbende ord; her er dog naturligvis tale om en gennemsnitslængde. De fleste tekster ligger mellem 4.000 og 5.500 ord, men en enkelt tekst har et omfang på kun 2.000 ord og fem andre på mellem 7.000 og 9.000 ord. Valget af et kapitel i en roman hhv novelle blev foretaget efter et tilfældighedsprincip. Af de mest kendte ugeblade og et bredt udsnit af landsdækkende og lokale aviser blev tre-fem eksemplarer pr avis hhv ugeblad udtaget. Fra hver af disse aviser eller ugeblade blev der udvalgt hele tekster, der tilsammen udgør ca 5.000 løbende ord³.

5. Første hyppighedsundersøgelser på grundlag af DK87-90

En første bearbejdelse af korpus foreligger i form af en frekvensordbog (Bergenholtz 1989), som indeholder en alfabetisk sorteret liste af samtlige ordformer med angivelse af hyppigheden i DK87 og DK88 og i de enkelte tekstarter. Derefter følger en liste med en sortering efter hyppighed, hvor der er medtaget alle ordformer med en absolut hyppighed på mere end 30 forekomster. Mit arbejde med denne frekvensordbog viser, at omfanget af de enkelte tekster (5.000 løbende ord) i for høj grad påvirker hyppigheden af alle ord med en frekvens på under 50, til en sådan statistisk undersøgelse ville en større mængde af forskellige, men kortere tekster - som ved Maegaard/Ruus' korpus - have været fordelagtigere. Med det dobbelte tekstgrundlag som udgangspunkt vil denne skævhed til dels kunne opfanges. Frekvensordbogen vil i derfor i løbet af 1991 foreligge i en ny bearbejdelse, der også medtager materialet fra DK89 og DK90.

Den anlagte fremgangsmåde med et korpus for hvert år implicerer på noget længere sigt muligheden for diakrone undersøgelser, det gælder selvfølgelig i særlig grad, hvis sådanne korpora bliver samlet over en lang årrække. Ved en sammenligning af DK87 med DK88 og DK89 har jeg forsøgt at finde frem til ord, som er nye i dansk sprog eller som er blevet brugt i klart større omfang. Resultatet er ikke overvældende interessant, på så kort tid kan man med så forholdsvis små tekstmængder ikke finde tydelige ændringer.

Tanken bag et lag af tekstkorpora med 1 mio tekstord fra hvert år var bl.a., at disse tekster skulle danne grundlaget for en senere undersøgelse af udviklingen af dansk sprog. Denne tanke mener jeg stadig at kunne opretholde. Det vil dog gælde i særlig grad, hvis man kunne sammenligne fx DK87 med et DK 97 eller et DK 77. Man vil sandsynligvis også kunne få interessante resultater ud af en sammenligning af hyppigheder i Maegaard/Ruus-korpus med mine korpora. Den vil fx vise, at en

række engelske ord først de sidste ti år er trængt ind i danske romaner. Men i første omgang er der foretaget sammenligninger mellem de enkelte DK-korpora. Jeg har ladet udarbejde et program, hvor man kan indgive en frekvensdifference mellem to korpora enten som et absolut tal eller i form af en faktor i stigningen i hyppigheden. For at undgå at skulle tage hensyn til tilfældige sving i den nederste del af frekvensskalaen ansættes en mindste stigning i hyppighed med en faktor 3 og samtidig en mindste stigning på 20 forekomster som minimale krav til signifikans. Ved gennemgang af materialet på basis af dette program er resultaterne skuffende; de viser, at sproget kun ændrer sig i ubetydelig grad fra et år til et andet.

Ord	88	87	89	88	89	87	Maegaard & Ruus
KM/T	98	3					39
KONCERNEN					24	3	
KRIMINELLE	23	3					5
KVADRATMETER					33	10	19
KÆRLIG	33	7					4
LEJE			42	14			42
LILLA	112	10					
LP	44	12					4
LUFTHAVN	30	6					25
MENIGHEDEN			26	5	26	5	
MESTER	47	12			44	12	31
MIO.			137	35			5
MODE	44	13					44
MODEL					57	18	130
MONSIEUR	31	10					
MORD	75	25					16
MOSEN	26	4					5
MUS*			78	15	78	19	17
OKTAN			23	3	23	0	
OSSE	141	45					44

Kun ved manuel gennemgang af materialet kan man finde nye ord som *glasnost* eller *perestrojka*. Og kun ved navnes hyppigheder kan man måske se visse tendenser:

Ord	88	87	89	88	89	87
BERIT	34	4				
BERTEL			39	11	39	13
BIRGER			42	5		
BJØRN			141	40	141	41
BONNIE	34	5				
BRYAN			54	0	54	3
BØRGE					46	9
CAROLINE	36	4				
CHARLES	65	8				
CHRISTIANS			26	2	26	3
CHRISTIANSEN	25	3				

CLAUS	84	25		
CLAUSEN	29	9		
DANIEL			29	4
DANNY	66	3		
DIANA	58	5	27	5
DITTE	57	9	31	9
DORTHE	33	6		

Virkelig interessante resultater vil som antydnet først kunne opnås ved sammenligning af korpora, der genspejler udviklingen over en periode på mindst 10 år. Mere givtige her og nu har undersøgelser af sproglige tvivlstilfælde været. Sådanne undersøgelser kunne, hvis de blev foretaget systematisk, føre til klarere og sikrere oplysninger i håndbøger om dansk sprog, især med hensyn til ortografien:

Ord	Håndbog i Nudansk	Dansk Sprogbrug	DK 87	DK 88	DK 89	Total DK
tillykke	+		3	2	0	5
til lykke	+		7	8	11	26
ingenting	+	+	137	128	100	365
ingen ting	+		4	2	3	9
nogensinde	+		76	86	72	234
nogen sinde	+		58	71	55	184
tilfælles	+		1	4	3	8
til fælles	+		9	11	4	24

Særligt spændende er resultaterne af en undersøgelse af sætningslængde, udtrykt i antallet af ord, hvor jeg er gået ud fra en definition af en sætning hhv periode, der afsluttes med et punktum, udråbstegn, spørgsmålstegn eller kolon (forkortelsespunktum er der taget hensyn til ved hjælp af en liste over forkortelser). Resultaterne er meget stabile fra år til år:

	DK87	DK88	DK89
Totalgennemsnit	14,79	14,53	15,10
Aviser	19,68	18,26	18,56
Blade	15,49	15,10	18,56
Bøger	12,91	12,95	13,49

Avis	DK87	DK88	DK89
B.T.	17,50	15,59	16,45
Ekstra Bladet	16,82	15,61	15,76
Jyllands-Posten	20,72	19,50	19,80
Midtjyllands Avis	20,25	18,95	20,20
Poliitken	19,76	20,10	20,55

Ugeblad	DK87	DK88	DK89
Alt for Damerne	19,55	19,31	17,99
Billed Bladet	13,35	14,46	13,69
Hjemmet	15,53	13,22	14,00
Se og Hør	15,64	17,55	17,90

Ud fra disse tal kan der ikke aflæses nogen form for læsbarhed, som fx: jo kortere sætninger, jo lettere læsbar er de. Men konstansen i sætningslængderne hos de forskellige medier er så påfaldende, at der bør søges efter forklaringer. I modsætning til aviser og ugeblade er der en meget stor spredning hos romanforfatterne. De foreliggende data kunne blive meget interessante for den tekstlingvistiske analyse af de nyeste danske forfattere, sml:

DK87 Romaner

≤ 8,99		≥ 20,00		
107	Andersen, Vita <i>Hva'for en hånd vil du ha'.</i>	8,46	135 Enemark, Viggo <i>Bobler i Mudderet. Fortællinger.</i>	20,50
109	Bang, Carl <i>Hvem lyser paven i band? .</i>	8,23	143 Johansen, Anders <i>Støjen fra den herskende stilhed. .</i>	26,61
139	Jensen, Bjarne <i>Kærlighed er altings hjerte.</i>	7,59	146 Larsen, John Fellow <i>Odensefortælling</i>	73,70
162	Nielsen, Niels E <i>Awang Dybets vulkaner.</i>	8,32	151 Mathiasen, Jørgen <i>Corpus delicti.</i>	20,40
164	Nielsen, Peter <i>Stik.</i>	8,26	152 Metz, Georg <i>De tider.</i>	21,79
182	Sandquist, Britta <i>Stratocaster.</i>	8,55	174 Pouplier, Erik <i>Machiavelli.</i>	22,25
183	Sanne, Inge <i>Paradisaldalen.</i>	7,44	175 Preisler, Juliane <i>Du lille.</i>	27,90

DK88 Romaner

≤ 8,99		≥ 20,00		
108	Berg, Anneli <i>Det ene med det andet.</i>	7,15	115 Brovst, Bjarne Nielsen <i>Jeppe-Marie.</i>	22,15
151	Lassen, Cæcilie <i>Lulu:</i>	8,20	121 Ericsson, Marie-Louise <i>Farmors Hotel.</i>	21,27
160	Mørch, Dea Trier <i>Skibet i flasken.</i>	8,65	123 Eriksen, Jens-Martin <i>Rejse under mørket.</i>	22,48
163	Nielsen, Niels E <i>Raslen med nøgler</i>	7,50	129 Hansen, Gynther <i>Hitler, min far og mig.</i>	21,80
180*	Roulund, Grete <i>Dødens horisont.</i>	8,44	130 Hansen, Jørgen Christian <i>Dværgene.</i>	21,20
197	Vestergaard, Per <i>Huset.</i>	8,20	134 Helleberg, Maria <i>Så mangen sti vild.</i>	24,25
			136 Heyde, Aase <i>Majbørnene.</i>	20,91
			138 Hove, Peder <i>En dag i marts - Shellhusbombardementet.</i>	20,97
			139 Hultberg, Peer <i>Slagne veje - Fortællinger.</i>	4385,0
			140 Inuk, Lotte <i>Søskendesjæle.</i>	27,75
			152 Lund, Niels <i>Magnetbjerget.</i>	30,10
			186 Septemberfortællingerne 3 <i>7 Fortællinger om mødet. Udvalgt novelle af Svend Age Madsen</i>	23,12
			193 Thomsen, Christian Braad <i>Den fortabte søns hjemkomst.</i>	21,34

DK89 Romaner

≤ 8,99		≥ 20,00		
104	Andersen, Dorte Birkedal Sallys Bizniz 17 op.	8,49	106 Arbejderliv Noveller fra SiD-familien. Udvalgte noveller af Jensen, Johannes Thorwald: Han så Lazarus langt borte og Hattens, Ole Sand: Rapport fra en arbejdsplads	29,26
105	Andreasen, Jan Vi græder og vi længes efter kærlighed.- historien om en dreng.	8,65	110 Bjelke, Henrik Nattens Budapest og andre topografier.	29,61
107	Asmussen, Peter Stemme.	7,21	123 Eriksen, Jens-Martin Jim og jeg.	35,18
147	Jørgensen, Jens C På livstid.	8,64	129 Hansen, Gynther Soldaterne.	20,91
158	Larsen, Marianne En skønne dag.	8,80	138 Hultberg, Peer Præludier.	24,71
163	Madsen, Ove Bønder. En truet art.	8,86	146 Jørgensen, Erik Lau På lykke og fromme.	20,21
197	Vizki, Morti Forleden hos stjernekastere.	8,94	155 Larsen, Asger Nørgaard Rejsen til verdens ende.	25,17
			175 Riffbjerg, Klaus Det svage køn.	21,46
			183 Skov, Christian Ingers hvide ben.	21,82
			189 Stangerup, Henrik Den kvarte sandhed. Fra et tiår.	20,87
			199 Welner, Mikael Øjet på ham.	22,29

Påfaldende er John Fellow Larsens "Odensefortællinger" fra DK87 og i endnu højere grad Peer Hultbergs "Slagne veje" fra DK88; her skyldes resultatet dog computerprogrammet, som forudsætter brug af sætningstegn som punktum, udråbstegn eller spørgsmålstegn. Overraskende er måske SiD's novellesamling fra DK89 med en påfaldende lang gennemsnitssætning, forudsat at den formodede læsergruppe skal være SiD's medlemmer. Først en nøjagtigere analyse, der også tager hensyn til delsætnings længde og indbyrdes relationer vil kunne føre til relevante interpretationer. I dette bidrag lægges nogle af de foreliggende data frem, som også skal sammenholdes med de tekster, som mht sætningslængde ligger indenfor romaners og novellers "normale" ramme:

DK89 Romaner

≥ 9,00 < 17,25		≥ 17,25 < 20,0		
101	Aamund, Jane <i>Klinkevals.</i>	13,57	111 Blædel, Leif <i>Et forår i Minefeltet. Erindringsstumper.</i>	19,49
102	Agger, Ragnhild <i>Den halve sol.</i>	11,56	119 Christensen, Martha <i>Manden som, ville ingen ondt...</i>	19,39
103	Amdrup, Erik <i>Renters rente.</i>	10,30	124 Fenigsen, Alicia <i>Og på den anden side.</i>	18,40
108	Bang, Carl <i>Omvæltninger.</i>	9,21	128 Hansen, Eva Brink <i>Mit eventyrlige Skranefjell.</i>	17,51
115	Bødker, Cecil <i>Tavs.</i>	12,70	130 Hansen, Jørgen Christian <i>Den Skrigende Buddha. Essays.</i>	17,66
116	Bødker, Cecil <i>Vandgården.</i>	14,52	132 Helleberg, Maria <i>Som en vredens plov.</i>	19,34
117	Borum, Poul <i>Glæden ved at vågne om morgenen og glæden ved at falde i søvn om aftenen.</i>	16,37	134 Holger-Nielsen, Jesper <i>Skyggedans.</i>	17,25

118	Brovst, Bjarne Nielsen <i>Lise Munk. En pige fra Vedersø.</i>	14,46	143 Jepsen, Hans Lyngby <i>Til Andrea.</i>	18,64
120	Christensen, Ole Frøslev <i>Tornen i øjet.</i>	11,60	145 Jonshøj, Ole <i>Rindende vand. En huslæge fortæller.</i>	17,41
121	Dyrberg, Gunnar <i>Kom maj....</i>	13,33	153 Krasilnikoff, Arthur <i>Alting flyder eller Panta Rai. Af en ung sømands breve til sin elskede.</i>	18,77
136	Holst, Kirsten <i>Sov Dukke Lise.</i>	10,29	164 Madsen, Svend Åge <i>At fortælle menneskene.</i>	19,90
137	Hove, Peder <i>Det store spring.</i>	13,39	177 Rosen, Marianne <i>Den utrolige og sandfærdige historie im den billedskønne Donatella og hendes forfærdelige familie fortalt af en moder.</i>	17,76
139	Jakobsen, Søren <i>Den italienske forbindelse.</i>	12,21	180 Schønberg, Bent <i>Hans Brenaa. Multimenneske.</i>	18,50
140	Jarlskov, Flemming <i>Skjult kamera.</i>	13,95	198 Clausen, Torben Bjerg <i>Regina og Bruno Wechseltmann Slår bro fra kyst til kyst.</i>	18,56

6. DK91ff

I særlig grad vil DK87-90 være velegnet til brug i leksikografisk sammenhæng og til forskellige former for tekstanalyser, herunder selvfølgelig også grammatiske analyser. De midler, jeg har til rådighed, kan kun dække udvælgelse og indlæsning af de nævnte fire korpora. Det vil, som Engel et al. (1987) skriver, være en national opgave at videreføre de tiltag, som blev påbegyndt af Maegaard/Ruus og genoptaget med oprettelsen af DK87-90. Jeg vil hermed opfordre et af Institutterne for Nordisk Sprog til at påtage sig dette arbejde, som måske kunne finde en yderligere begrundelse i et kollokvium med foredrag om foreliggende analyser, som brugerne af de nævnte korpora indtil nu har gennemført.

7. Litteratur:

- Bahr, Joachim (1987): Entwurf eines historischen Wortschatzarchivs; in: *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 15, 1987, 141-168.
- Bergenholtz, Henning (1988): DK87: Et korpus med dansk almensprog; in: *Hermes* 1, 1988, 229-237.
- Bergenholtz, Henning (1989): *Frekvensordbog. Baseret på tekster fra danske romaner, ugeblade og aviser fra 1987-1989.* Århus: Århus Handelshøjskole 1989.
- Bergenholtz, Henning/Mugdan, Joachim (1985): Grammatik im Wörterbuch: von *Ja* bis *Jux*; in: *Studien zur Neuhochdeutschen Lexikographie V.* Hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/Zürich/New York: Olms 1985, 47-102.
- Bergenholtz, Henning/Mugdan, Joachim (1989): Korpusproblematik in der Computerlinguistik: Konstruktionsprinzipien und Repräsentativität; in: *Computational Linguistics. Computerlinguistik. An International Handbook on Computer Oriented Language Research and Applications. Ein internationales Handbuch zur computerunterstützten Sprachforschung und ihrer Anwendungen.* Hrsg. von István S. Batori, Winfried Lenders, Wolfgang Putschke. Berlin/New York: de Gruyter 1989, 141-149.
- Bergenholtz, Henning/Schæder, Burkhard (Hrsg.) (1979): *Empirische Textwissenschaft. Aufbau und Auswertung von Text-Korpora.* Königstein/Ts.: Scriptor 1979.
- Bungarten, Theo (1979): Das Korpus als empirische Grundlage in der Linguistik und Literaturwissenschaft; in: *Bergenholtz/Schæder* 1979, 28-51.
- Chomsky, Noam (1980): *Rules and Representations.* New York: Columbia University Press 1980.
- Dansk Sprogbrug = Erik Brun: *Dansk Sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog.* København: Gyldendal 1980.
- Engel, Gert/Jacobsen, Jane Rosenkilde/Madsen, Bodil Nistrup/Hjorth, Ebba/Norling-Christensen, Ole/Ruus, Hanne (1987): *Ordbøger i Danmark. En oversigt.* København 1987.
- Frandsen, Finn (1990): "Men kan man overhovedet forske og undervise i almensprog?"; in: *Netværk LSP SSP. Nyhedsbrev* 1, 1990, 12-15.
- Håndbog i Nudansk = Henrik Galberg Jacobsen/Peter Stray Jørgensen: *Håndbog i nudansk.* København: Politikens Forlag.
- Hoffmann, L./Piotrowski, R. G. (1979): *Beiträge zur Sprachstatistik.* Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie 1979.

- Itkonen, Esa (1976): Was für eine Wissenschaft ist die Linguistik eigentlich?; in: *Wissenschaftstheorie der Linguistik*. Hrsg. von Dieter Wunderlich. Kronberg: Athenäum 1976, 56-76.
- Maegaard, Bente/Ruus, Hanne (1978): DANWORD. Hyppighedsundersøgelser i moderne dansk: Baggrund og materiale; in: *danske studier* 1978, 42-70.
- Maegaard, Bente/Ruus, Hanne (1980): Danske almindelige ord: rangfrekvenslister og deres brug; in: *SALM 1*, 1980, 5-22.
- Maegaard, Bente/Ruus, Hanne (1981a): *Hyppige ord i Danske Børnebøger*. København: Gyldendal 1981.
- Maegaard, Bente/Ruus, Hanne (1981b): *Hyppige ord i Danske Romaner*. København: Gyldendal 1981.
- Maegaard, Bente/Ruus, Hanne (1986): *Hyppige ord i Danske Aviser, Ugeblade og Fagblade*. 2 bd. København: Gyldendal 1981.
- Mentrup, Wolfgang (1979): Überlegungen zur Zusammenstellung und Verwendung eines Korpus für ein großes interdisziplinäres Wörterbuch der deutschen Sprache; in: *Bergenholtz/Schaeder 1979*, 128-203.
- Mikkelsen, Hans-Kristian (1989): Fagsprog og almensprog: særsprog og fællessprog; in: *Netværk LSP SSP. Nyhedsbrev* 2, 1990, 1-6.
- Politov, Stefan (1987): Zur Entwicklung der statistischen Fachsprachenlexikforschung. *Special Language*; in: *Fachsprache* 9, 1987, 149-166.
- Rieger, Burkhard (1979): Repräsentativität. Von der Unangemessenheit eines Begriffs zur Kennzeichnung eines Problems linguistischer Korpusbildung; in: *Bergenholtz/Schaeder 1979*, 52-70.

Noter:

- 1) I dette bidrag gentages noget af argumentationen fra Bergenholtz-1988; som dog modificeres på enkelte punkter.
- 2) Hermed modificeres formodningen i Bergenholtz 1988, 231, hvor et omfang på 1 mio tekstord antoges at være tilstrækkelig for prædikatet **eksemplarisk** fagtekstkorpus.
- 3) De her beskrevne korpora stilles gratis til rådighed; interesserede forskere bedes henvende sig til Handelshøjskolen i Århus.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

De refleksive pronomener i dansk

Af Søren Brandt

1 Indledende bemærkninger

Danske grammatikker beskriver brugen af de refleksive pronomener dels ved *subjektreglen* hvorefter 'sig og sin henviser til sætningens grundled' og dels ved en række undtagelser hertil, idet 'I nogle tilfælde henviser sig og sin til et andet ord end sætningens grundled' (Mikkelsen 1911, 258). I modsætning hertil benytter vi den af (Diderichsen 1939) beskrevne regel som man kunne kalde *omsagnsreglen*, hvorefter et refleksiv i omsagnsdelen af en prædikation skal have dennes subjekt eller *basis* som korrelat. I en prædikation på sætningsform er subjektet *basis* og resten omsagn, så subjektreglen følger af omsagnsreglen; men den dækker også de øvrige tilfælde hvor refleksiv kan benyttes.

Nærværende beskrivelse, der er en komprimeret udgave af (Brandt 1990), er baseret på det sprog jeg mener jeg selv benytter, idet det bemærkes at jeg nok er mere liberal med hensyn til at acceptere refleksiv reference end det er sædvanligt blandt akademikere. Denne liberalitet afspejler derimod en sprogbrug, man ofte finder i almindeligt utvunget tale- og skriftsprog, og under alle omstændigheder må man som sprogbeskriver forlade sig på sin egen sprogforfølelse når man vurderer en lang række mere eller mindre hypotetiske og ofte af andre grunde lidet mundrette konstruktioner.

Vi følger Chomskys skelnen mellem anaforske og pronominal elementer, men betegner her disse elementer som henholdsvis *heteronome* og *autonome* pronomener. Disse betegnelser afspejler den regel at heteronome pronomener skal have et *korrelat*, mens dette ikke gælder de autonome pronomener. I de efterfølgende eksempler er korrelater ofte angivet ved hjælp af indekser.

2 Projektiv syntaks

Ved udformningen af beskrivelsen benytter vi hvad vi skal kalde *projektiv syntaks*. Dens grundlæggende konvention er at alle syntaktiske konstruktioner, når der ses bort fra ledfølgen, kan beskrives ved genskrivningsreglen:

$$X' \Rightarrow X' Y'$$

Reglen symboliserer at et led af en bestemt type og niveau (bar), her angivet som X' , opbygges af et *kerneled* af samme type samt ingen, et eller flere *adled* af vilkårlig type. Kerneledet har enten samme niveau som hele leddet eller det næste lavere niveau. Ledtypen har en af værdierne N [ominall], V [erball], A [djektiv] eller P [ræposition], og niveauet antages at ligge i intervallet fra 0 til 2, hvor 0 er det *leksikalske* niveau, så X^0 symboliserer et leksikalsk element som er *kernen* i konstruktionen. De højere niveauer X^1 og X^2 betegnes som *projektioner* af X^0 . En projektion på det højeste mulige

niveau kaldes en *maksimalprojektion* eller et *helled*, og man symboliserer ofte helled ved XP (P = phrase). Det antages normalt at kun helled kan være adled i en konstruktion, så der i region ovenfor skal stå YP i stedet for Y.

Med et maksimalt projektniveau på 2 er der kun to regler der ændrer niveauet, og adleddene (*udvidelserne*) i disse regler har fået særlige betegnelser. I den regel der udvider X^o til X' kaldes de *komplement*, og i den regel der udvider X' til X'' skal vi analogt kalde dem *eksplement*, da det naturlige danske ækvivalent 'bestemmer(led)' for den engelske betegnelse 'specifier' allerede er i brug, nemlig for eksplementet i et nominalhelled.

I de tre regler der ikke ændrer projektniveauet kaldes adleddene *adjunkter*, henholdsvis *minimale*, *mediale* og *maksimale*, og analoge betegnelser benyttes for de tilsvarende kerneled. Den ovenfor viste genskrivningsregel giver altså anledning til ialt fem forskellige konstruktionsregler:

	Konstituent	Kerneled	Adled
X'' => X'' YP''	Maksimalled''	Maksimalled''	Maksimaladjunkt
X'' => X' YP''	Maksimalled''	Medialled	Eksplement
X' => X' YP''	Medialled	Medialled	Medialadjunkt
X' => X YP''	Medialled	Minimalled	Komplement
X => X YP''	Minimalled	Minimalled	Minimaladjunkt

Konstruktioner og ledtyper i projektiv syntaks. *' eller *helled*

Den følgende diskussion drejer sig kun om underordningskonstruktioner, mens sideordningskonstruktioner holdes ude af billedet. Dette skyldes at der kan refereres til en sideordnet gruppe af nominaler under ét, eller der kan refereres fra et af disse til et nominal uden for; men der kan aldrig henvises refleksivt mellem nominaler i samme sideordningskonstruktion. Når semantisk sideordning udtrykkes ved præposition (*med*) er reflektiv derimod normalt:

[Vi så] Peter₁ og hans₁/*sine₁ børn.
[Vi så] Peter₁ med hans₁/sine₁ børn.

3 Refleksiver i nominalhelled

Et nominalhelled forudsættes opbygget som følger:

Maksimaladjunkt:	Relativsætninger, appositioner, m.v.
Eksplement:	Bestemmerled
Medialadjunkt:	Adjektivled, frie adverbialer
Komplement:	Bundne adverbialer
Minimaladjunkt:	Måske visse adverbier (<i>nok</i>)

Ved *bundne* adverbialer forstår vi de udvidelser der subkategoriseres af kernen, som *angreb* [på NP], *forståelse* [for NP], mens øvrige adverbialer er frie, som *angreb* [5. december 1934], *forståelsen* [i Berlin]:

Forståelsen i Berlin for Italiens angreb på Abessinien 5. december 1934

Blandt adleddene kan kun et *genitivt bestemmerled* være korrelat for et reflektiv, da de andre ikke er nominale. Endvidere kan der refereres refleksivt til *nominalet som helhed*, og vi benytter betegnelserne *genitivreference*

og *helhedsreference* om disse to typer reference. Desuden kan der refereres til et andet led i sætningen, hvilket vi betegner som *ekstern reference*.

Pronomener i adnominale maksimaladjunkter

Fra en *adnominal relativsætning* kan eller skal der refereres refleksivt til nominalleddet, såfremt reflektiv reference kan eller skal benyttes i den tilsvarende selvstændige sætning. Derimod er ekstern reference umulig:

[Jeg mødte] en mand (som) *sine/hans venner stoled på.
[Jeg mødte] en mand (som) jeg ikke troede ville snyde sine venner.
Han₁ mødte en mand (som) jeg ikke troede ville snyde *sig₁/ham₁.

Man kan også finde *helhedsreference fra et reflektiv i en apposition*. Ekstern reflektivreference er mulig, men autonom reference synes naturligere:

[Jeg mødte] N.N., en af sit lands største forfattere.
[Han₁ mødte] N.N., en af hans₁/?sine₁ største beundrere.

Relativsætninger og appositioner følges ad med hensyn til *genitivreference*, idet der kun er mulighed for autonomt pronomener:

Peters₁ forældre som ikke kunne lide *sine₁/hans venner
Peters₁ forældre, nogle af *sine₁/hans største beundrere

Pronomener i adnominale adverbialer

Reflektiv *genitivreference* er mulig fra både frie og bundne adverbialer; men reflektiv er kun almindeligt ved bundne led samt ved konjunktionalled:

[Vi hørte] Peters₁ beretninger om sine₁/*hans₁ oplevelser.
Peters₁ gav til sine₁/?hans₁ børn var meget kostbare.
Peters₁ pligter som tillidsmand for sine₁/*hans₁ kolleger optog ham.

Ved frie led er reflektiv *genitivreference* kun almindelig, når kerneleddet har prædikativ karakter, så adverbialet ville kunne opfattes som f.eks. tids- eller stedsadverbial i en tilsvarende sætning:

[Vi hørte om] Peters₁ løfte i sin₁/?hans₁ dødstime.
[Vi hørte om] Peters₁ omvendelse på sin₁/?hans₁ vej til Jerusalem.
[Vi bad] Peters₁ venner fra *sin₁/hans₁ ungdom [hilse ham₁].
[Vi bad] Peters₁ venner fra *sit/hans₁ stamværtshus [hilse ham₁].

Når reflektiv *genitivreference* er mulig, og det pågældende led ikke er sætningssubjektet, kan et pronomener henviser til enten det umiddelbart overordnede led eller subjektet, og her foretrækkes autonom subjektreference:

John₁ blev overrasket over Peters₂ optræden
på ?sin₁/hans₁/sin₂/*hans₂ fødselsdag.
som tillidsmand for ?sine₁/hans₁/sine₂/*hans₂ kolleger.

Ved *helhedsreference fra adverbialer* er refleksiv hovedreglen, dog at nominalled der betegner *ting* ofte har autonom reference:

[Med] John i sin/*hans egen seng for en gangs skyld
[kan jeg godt finde plads til dig i min].
[Vi gav] Peter med sit dårlige ben [ekstra god tid].
[Vi mødte] Peter med sine børn [på Møns Klint].

Hvis der er formel mulighed for såvel genitivreference som helhedsreference, vil refleksivet fortrinsvis have helhedsreference, og hvis genitivreference er tilsigtet, vil autonomt pronomen normalt blive foretrukket:

[Vi mødte] Peters. søn_e med *sine_e/sine_e børn.
[Vi mødte] Peters. søn_e med hans_e/*sin_e/*hans_e/sine_e første kone.
[Vi købte] Peters. bog_e med hans_e/*sine_e/?dens_e/sine_e fine billeder.

Hvis et nominal uden genitivt bestemmerled, der ikke er subjekt i sætningen, har tilknyttet et adverbial, refereres der normalt refleksivt til subjektet; men autonom reference forekommer når kerneleddet er et verbalsubstantiv med et underforstået subjekt der ikke er identisk med sætningssubjektet:

Peter_e var glad for billedet af sig selv/?sig/*ham_e.
Peter_e var glad for kollegerne på sit/*hans_e arbejde.
Peter_e var glad for bedømmelsen af ??sit/?hans_e/hans_e arbejde.

Sammenfatning om pronomener i nominale adled

Med visse mindre forbehold gælder der følgende regler for valget mellem autonomt og refleksivt pronomen ved reference fra et nominalt adled: (1) Ved helhedsreference foretrækkes altid refleksiv. (2) Ved genitivreference foretrækkes refleksiv, undtagen fra maksimaladjunkter og fra medialadjunkter til ikke-prædikative nominalkerneled. (3) Ved ekstern reference er refleksiv altid både muligt og foretrukket. For at bringe denne beskrivelse i overensstemmelse med omsagsreglen kræves blot de ikke urimelige antagelser at et nominalled er basis for sine adjunkter og komplement, og at et eksplement er basis for det nominalled det er tilknyttet.

4 Refleksiver i finitte verballed

Et verbalhelled forudsættes opbygget med følgende struktur, som ganske vist strider mod den klassiske transformationsgrammatik, men som i nyere behandlinger af skandinaviske sprog ikke sjældent benyttes:

Maksimaladjunkt:	Sætningsadverbialer
Eksplement:	Subjekt
Medialadjunkt:	Frie indholdsadverbialer
Komplement:	Direkte og indirekte objekt, fast subjektprædikat, objektprædikat, bundne adverbialer m.v.
Minimaladjunkt:	Verbaladverbialer

Med hensyn til adverbialtyper følger vi (Diderichsen 1946, 179-82). Et sætningsadverbial ('neksusadverbial') karakteriserer hele sætningen; mens de øvrige adverbialer ('indholdsadverbialer') i snævrere forstand karakteriserer verbalhandlingen, idet *frie indholdsadverbialer* 'ikke udgør nogen nødvendig Bestanddel af Verbets Konstruktion' og typisk betegner tid, sted, må-

de o.lign., mens de resterende adverbialer er tilknyttet selve verbalbetydningen, enten med fast form og lidet selvstændigt indhold, *verbaladverbialer*, eller med variabelt udtryk og indhold, *komplement*.

Refleksiv reference til subjekt

Der henvises refleksivt til subjektet fra praktisk taget alle andre led i sætningen, muligvis med undtagelse af sætningsadverbialer. Ved det sætningselement der betegnes som *omstændighedsbestemmelse* (Mikkelsen 1911, 104-5) kan man finde eksempler som følgende, hvor refleksiv foretrækkes, men det kan skyldes at sætningssubjektet er implicit subjekt for participiet:

?Hans/sine omkostninger fraregnet havde han ikke meget tilovers.
Forudsat rigtigheden af ?hans/sine antagelser
måtte han forkaste denne teori.

Derimod er ord som *heldigvis*, *desværre* oplagte sætningsadverbialer, og hvis de forbindes med et pronomen, foretrækkes der muligvis autonom henvisning. Dette gælder imidlertid ikke det indholdsmæssigt lignende *til sit held*:

Heldigvis for ham_e/?sig (selv) trak han_e beskyldningerne tilbage.
Desværre for ham_e/?sig (selv) trak han_e ikke beskyldningerne tilbage.
Til ??hans_e/sit held trak han_e beskyldningerne tilbage.
Han_e trak til *hans_e/sit held beskyldningerne tilbage.

Et andet led hvor man kunne mistænke refleksiv subjektreference for at være udelukket er objektprædikatet, da det er omsagn i en prædikation med objektet som basis. Dette forhindrer dog ikke refleksiv subjektreference:

Peter_e kaldte John_e sin_e far.

Derimod undgås normalt refleksiv subjektreference fra en apposition, uanset om der er en eller flere tolkningsmuligheder:

Sheiken_e kyssede sin_e yndlingshustru, en af hans_e 400 hustruer.

Refleksiv reference til indirekte objekt

Mellem det indirekte og det direkte objekt består der et neksusagtigt forhold med det indirekte objekt som basis (Diderichsen 1946, 170), og det er almindeligt at der henvises refleksivt til det indirekte objekt fra det direkte objekt eller en bestemmelse hertil. Refleksiv reference er nu det normale, men autonom reference kan benyttes for at undgå fejlfortolkning:

John_e gav mig *hans_e/sine_e sko på.
Jeg gav Peter_e ?hans_e/sine_e sko på.
John_e gav Peter_e *hans_e/sine_e/hans_e/?sine_e sko på.

Refleksiv reference til det indirekte objekt fra andre komplement er også mulige, mens refleksiv reference fra frie adverbialer ikke er naturlig:

Jeg betalte ham_e gælden med hans_e/?sine_e egne penge.
Jeg betalte ham_e gælden over hans_e/*sin_e girokonto.

Indholdsmæssigt er der tre slags indirekte objekter på dansk. Hos (Diderichsen 1946, 173-74) skelnes mellem *fast* og *løst* indirekte objekt; men den sidste gruppe bør opdeles i to: (1) Valensbundet (fast) indirekte objekt ved ditransitive verber: *Han gav mig pengene.* (2) Benefaktivt indirekte objekt ved monotransitive verber eller subjektprædikat: *Han bagte mig en kage; Han var mig en stor hjælp.* (3) Evaluativt indirekte objekt ('dativus ethicus'), nu sjældent uden for faste udtryk som: *Han er mig en kedelig karl.*

Refleksiv henvisning til indirekte objekt er kun almindelig, når det er valensbundet, og kun når der henvises fra et valensbundet direkte objekt. For benefaktive indirekte objekter kan konstrueres naturlige eksempler med nominal reference fra objekt eller subjektprædikat, og det er her ikke almindeligt at have refleksiv, især når det direkte objekt er et indre objekt:

Jeg bagte Peter hans/??sin yndlingskage.
Jeg sang Anne hendes/*sin yndlingssang!
Det blev Peter hans/*sin hidtil dyreste spøg.

Ved evaluative indirekte objekter må vi bruge ganske hypotetiske eksempler; men der er næppe tvivl om vurderingerne (*ham* skal opfattes evaluativt):

[Han sagde at] jeg var ham for glad for hans/*sine lieder.
[Han sagde at] jeg sang ham hans/*sine lieder for sentimentalt.

Vi skal også omtale de verber der undertiden betegnes som *ergative* og som indgår i konstruktioner med *der* som formelt situativ. Hvis der er to nominaler står de på de indirekte og direkte objekters pladser, og der kan marginalt henvises refleksivt til det første af disse:

Der tilfaldt ham kun hans/?sin tvangsarvelod.
Der skete ham nu hans/?sit livs største ulykke.
Der blev frtaget ham en af hans/?sine ejendomme.

Disse konstruktioner kan vurderes på to måder: (1) enten er det andet led et subjekt i den for refleksive pronomeners relevante forstand, og den ringe acceptabilitet for refleksiv er da umiddelbart forståelig, (2) eller også er det andet led et direkte objekt, og det første et indirekte objekt, og den ringe acceptabilitet for refleksiv kræver da en særlig forklaring. Vi tror mest på alternativ (2), da alternativ (1) måtte forventes at give en større grad af uacceptabilitet for de refleksive referencer end der synes at være.

Refleksiv reference til direkte objekt

Også til det direkte objekt kan der henvises der refleksivt, nemlig fra visse andre komplemente som objektprædikat og adverbialer der knytter sig nær til verbalbetydningen, men ikke fra indirekte objekt eller frit adverbial:

De gjorde ham [æ] ked af *hans/sin beslutning [].
Blodbadet gjorde ham [æ] forhad af *hans/sine undersætter [].

Jeg fortalte Peter om sin mor.
Jeg sendte ham hjem til sin mor.
Jeg lagde bogen på sin plads.

Jeg gav dens/*sin rette ejermand hunden tilbage.
Jeg hilste ham fra hans/?sin søster.

Hvis såvel subjekt som objekt kan være korrelat for pronomenet, forekommer autonom reference lige uheldig uanset hvad der henvises til:

Peter₁ gjorde John₂ glad for *hans₁/e/sin₁/e afhandling.

Sammenfatning om pronomen i verballed

Reglen er at der kan henvises refleksivt fra et led tilknyttet på et lavere niveau til et led tilknyttet på et højere niveau og ikke omvendt; men selv om direkte og indirekte objekt begge tilknyttes verbet som komplemente, er de indbyrdes ordnet så det indirekte objekt rangerer højere end det direkte, og der kan kun henvises refleksivt fra det direkte til det indirekte objekt.

Der er nogle undtagelsestilfælde hvor der henvises fra et underled i subjektet til et direkte eller indirekte objekt, og refleksiv nok er almindeligst:

Nøgenbilleder af ?ham/sig selv interesserer Peter urimeligt meget.
Bøger om ?ham/sig selv giver Peter en særlig fornøjelse.

5 Refleksiver i infinitte verballed

Et *infinitled* er et verbalhelled lige som en finit sætning, bortset fra at verbet altså er en infinit form, og at der med undtagelse af konstruktionerne med infinitivneksus ikke er noget eksplementled, d.v.s. ikke noget eksPLICIT subjekt. Derimod kan man indholdsmæssigt tale om et *implicit subjekt*. Der er tre verbalformer der kan indgå i infinitled: præsensparticipium, perfektparticipium og infinitiv; men de eneste ledtyper der giver anledning til særlig omtale med hensyn til refleksivbrug er infinitivled.

Selvstændige infinitivled

Et infinitivled der ikke styres af et verbum der subkategoriserer for et infinitivled kan optræde som led i en sætning, der hvor der også kan forekomme et (abstrakt) substantiv. Der henvises refleksivt til det implicitte subjekt også når der ikke er noget korrelat i oversættelsen, og selv om der er et muligt korrelat opfattes refleksivet ikke nødvendigvis som bundet hertil:

At dø for sit/*ens fædreland er ærefuldt.
At passe sin/*ens have giver jeg prisen (som den bedste hobby).
At passe sin₁/e have gav han₁ prisen (som den bedste hobby).

Der kan også henvises refleksivt til et led der ikke kan danne basis for refleksiv reference fra et nominalled; forbindelsen mellem pronomet og korrelat er dog her næppe af syntaktisk art, men må beskrives indholdsmæssigt, jf. de to sidste eksempler der syntaktisk ligner hinanden til forveksling:

Peters optræden overraskede hans/*sine gæster.

Peters. yndlingsfornøjelse var at overraske hans₁/e/sine₁ gæster.
Peters. yndlingsfornøjelse syntes at overraske hans₁/e/*sine₁ gæster.

Styrede infinitivled

Hvis infinitiven ikke har noget medkomplement, er der selvsagt kun mulighed for reference til subjektet, og i sådanne tilfælde er der altid obligatorisk sammenfald mellem sætningssubjektet og infinitivledets implicitte subjekt:

Peter begyndte at læse i sin bog.

Ved verber der styrer infinitiv med obligatorisk medkomplement er der mulighed for reflektiv reference til subjektet i oversætningen, forskelligt fra infinitivledets (implicitte) subjekt, eller der kan henvises til et eksPLICIT eller implicit subjekt for infinitiven:

Peter₁ bad mig barbere sig₁.
 Peter₁ så mig prygle sin₁ hund.
 Peter₁ forbød mig (at) besøge ham_{1/2}/sig₁.
 Peter₁ forbød mig (at) besøge hans_{1/2}/sin₁ datter.

Jeg bad Peter₁ barbere sig₁.
 Jeg så Peter₁ prygle sin₁ hund.
 Jeg forbød Peter₁ (at) barbere sig₁.
 Jeg forbød Peter₁ (at) besøge sin₁ datter.

Når infinitivens medkomplement er fakultativt, eller når infinitiven er tilknyttet ved præposition, er reflektiv henvisning til medkomplementet kun mulig når dette også er implicit subjekt i infinitivledet:

Jeg lovede ham at slå hans/*sin græsplæne.
 Jeg nægtede ham at imødekomme hans/*sin bøn.
 Jeg lovede ham at få *hans/sine julegaver hurtigt.
 Jeg nægtede ham at få *hans/sin prøveløsladelse.

Peter₁ overtalte mig til at støtte ?hans₁/sit forslag.
 Jeg overtalte Peter₁ til at trække *hans₁/sit forslag tilbage.
 Peter₁ bad mig om at tale med ?hans₁/sin kone.
 Jeg bad Peter₁ om at tale med *hans₁/sin kone.

Hvis medkomplementet er udeladt kan infinitiven have generel betydning, og så kan der henvises reflektivt til sætningssubjektet, men en reflektiv reference kan også gå på det implicitte subjekt som i det sidste eksempel:

Partileder Mortensen₁ anbefalede at stemme på sit₁ parti.
 Landsfader Martensen₁ anbefalede at stemme efter sin₁ overbevisning.

Hvis både sætningssubjekt og medkomplement er mulige korrelater er reflektiv henvisning totydig, og der er næppe tendens til at foretrække den ene fortolkning for den anden. Autonomt pronomen fortolkes som henvisning til sætningssubjektet eller noget helt tredje, og foretrækkes kun når der fra infinitivledet skal henvises til to forskellige korrelater:

Hun₁ opfordrede hende₂ til at kalde sig_{1/2} Nanna.
 Hun₁ opfordrede hende₂ til at kalde hende_{1/2/3} Nanna.
 Hun₁ bad ham₂ om at gifte sig₂ med hende_{1/3}/?sig₁.

ammenfatning om pronomener i infinitivled

Den hovedregel gælder at der fra et infinitivled kan henvises reflektivt såvel til den lokale basis, infinitivsubjektet, som til en fjernere basis. I infinitiven er der verbalkomplement er den eneste mulige fjernere basis for sætningssubjektet, idet der ikke kan henvises reflektivt til et medkomplement der ikke også er (implicit) subjekt for infinitiven. Hvis medkomplementet er indirekte objekt har vi altså en undtagelse fra reglen om at der kan henvises reflektivt til et indirekte objekt fra de øvrige komplementled.

Regler for reflektivbrugen

grundlag af de ovenstående beskrivelser af den faktiske reflektivbrug af vi nu forsøge at formulere de dertil svarende regler.

Pronominale domæner

Pronominalt domæne er den del af en tekst inden for hvilken de pronominal bindingsregler gælder. På dansk er det praktisk taget identisk med en satning, så der ikke kan henvises reflektivt fra et led i én sætning til et led i en anden; men der er dog nogle undtagelser der kræver en præcise definition, nemlig (1) adnominal relativsætninger; (2) kløvningskonstruktioner og (3) pseudoklønninger:

[Jeg mødte] en mand (som) jeg ikke troede *t* ville snyde sine venner.
 [Jeg mødte] en mand (som) jeg havde givet *t* sin selvrespekt tilbage.
 [Jeg mødte] en mand (som) jeg havde hjulpet *t* med sine lektier.

Det var Peter der *t* skød sin kone.
 Det var Peter jeg gav *t* sine sko på.
 Det var kun sig selv Peter stoled på *t*.

*Hvad Peter så *t* i spejlet var et vrængbillede af sig selv.
 Hvad kongen var mest bange for *t* var et lynangreb fra sine fjender.
 Hvem jeg pludselig så *t* i sin have var Peter₁!

alle tilfælde er der tale om konstruktioner med en mere eller mindre tydelig relativsætning, og i de to kløvningskonstruktioner er det eneste materiale herudover kopulaverbet *være* og et formelt subjekt *det* eller et formelt lativpronomen. Ved at abstrahere fra sådanne elementer kan der bestemmes finit sætningsstruktur der udgør det faktiske domæne for pronomenerregler, og hvori et i sætningsstrukturen dislokeret led er tilbageført til sit logiske tilknytningsspunkt, vist med *t* i eksemplerne. Vi skal betegne denne sætningsstruktur som *referencesætningen* svarende til den pågældende tekst.

hensyn til selve domænebegrebet behøvede vi ikke at indføre en sådan sætning, idet vi blot kunne definere domænerne så de for relativsætninger indfattede korrelatet og for de to øvrige tilfældes vedkommende omfattede hele konstruktionen. Det er imidlertid de syntaktiske og semantiske relationer i referencesætningen der har betydning for reflektivreglerne, og det inder os til at indføre dette hjælpebegreb. I det efterfølgende er det tid forholdene i referencesætningen der skal lægges til grund.

Syntaktisk overordning

Der er tre krav der skal være opfyldt for at et nominalled kan være korrelat for et refleksivt pronomen, nemlig en morfologisk, en syntaktisk og en semantisk betingelse. Morfologisk skal korrelatet være *kompatibelt* med refleksivet i person og tal. Desuden gælder det at korrelatet skal være *syntaktisk overordnet* det led refleksivet indgår i, og at det skal være *basis*, d.v.s. *semantisk subjekt*, i en prædikation hvori refleksivet indgår.

At et led er *syntaktisk overordnet* et andet vil sige at det overordnede led enten strukturelt eller funktionelt har det underordnede led i sit virkefelt. *Strukturel overordning* vil sige at det overordnede led er *adled* i en konstruktion hvor det underordnede led indgår i kerneleddet. Eksempelvis er subjektet i en sætning strukturelt overordnet alle andre led i sætningen end de eventuelle sætningsadverbialer, der netop også er karakteriseret ved at have subjektet i deres virkefelt.

Strukturel overordning er den vigtigste form for syntaktisk overordning, og vi skal først overveje hvad det ville betyde for reflektivreglerne hvis det var den eneste form for syntaktisk overordning. Vi ville da have udelukket reflektiv henvisning mellem leddene i en sideordningskonstruktion, og det stemmer fint med virkeligheden. Men i analogi hermed ville vi også have udelukket reflektiv henvisning mellem de enkelte komplementer i et led, hvis disse tilknyttedes på samme niveau, så reflektiv henvisning fra direkte til indirekte objekt og fra objektprædikat til objekt ville være udelukket, og her er forholdet jo det at sådanne henvisninger er almindelige.

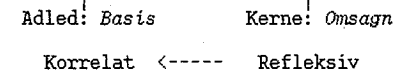
Vi har derfor suppleret begrebet strukturel overordning med en funktionel prioriteringsregel der gælder for led der er komplementer til samme verbal-kerneled, og *funktionel overordning* vil da sige at det overordnede led er højere placeret end det underordnede led på den funktionelle prioritetsskala: (1) indirekte objekt, (2) direkte objekt, subjektprædikat, (3) objektprædikat, andre komplementer.

En anden løsning er at lempe den syntaktiske betingelse, så der tillades reflektiv reference også til strukturelt *sidestillede* led, og det funktionelle overordningskrav måtte så udledes af den semantiske betingelse om prædikation. En sådan udledning kunne begrundes med de typiske semantiske roller der indtages af de to objekter: det indirekte som *Experienter*, *Benefactive* o.l. og det direkte som *Theme* o.l.; men det virker dog ikke overbevisende, ligesom der er den ulempe ved denne løsning at den gør reflektiv henvisning mellem leddene i sideordningskonstruktion til en syntaktisk plausibel mulighed der må udelukkes ved et postulat om at et prædikationsforhold mellem sideordnede led er principielt umuligt, hvilket næppe er rigtigt.

Prædikationsbasis

Den semantiske betingelse for reflektiv henvisning er som nævnt at der henvises til et led der er *basis* for en prædikation som refleksivet indgår i. I almindelighed vil prædikationsforholdet være afspejlet syntaktisk, så prædikationens basis er adled til et kerneled der udgør prædikationens omsagn:

Konstruktion: Prædikation

Betingelsen om strukturel overordning vil være opfyldt, hvis prædikationen har denne struktur, så hvis den var den eneste mulige prædikationsstruktur kunne den syntaktiske betingelse undværes. Vi har imidlertid set at der også ofte foreligger prædikation mellem de enkelte komplementer i et verballed og har derfor opstillet den syntaktiske betingelse som ovenfor beskrevet.

Der forekommer endvidere tilfælde hvor der henvises reflektivt selv om den syntaktiske betingelse ikke er opfyldt. Vi har dog kun bemærket eksempler af følgende type, hvor der refereres 'den gale vej', nemlig fra et adled i et strukturelt overordnet led (subjektet) til et strukturelt underordnet led (et objekt). Der er her næppe tale om specielle syntaktiske forhold, men om at den semantiske mulighed for prædikation foreligger på trods af syntaksen:

Bøger om ?ham./sig. selv giver Peter. en særlig fornøjelse.
 Bøger om ?ham./sig. selv fornøjer Peter. meget.

Med dette tilfælde som den eneste undtagelse gælder det at ved reflektiv henvisning er den syntaktiske betingelse altid opfyldt, og den semantiske betingelses hovedfunktion er da også at bestemme enkelte syntaktisk tilladte henvisninger som semantisk umulige. Det gælder således ved pronominal reference fra et frit adverbial i et nominalled til et genitivt bestemmerled, hvor reflektiv henvisning kun er mulig hvis nominalets kerneled har prædikativ karakter, så adverbialet ville kunne opfattes som f.eks. tids- eller stedsadverbial i en sætning svarende til nominalledet. Tilsvarende må det være den semantiske betingelse der forhindrer reflektiv reference fra infinitiv til et medkomplement der ikke er implicit subjekt for infinitiven.

Den generelle tendens er altså at den semantiske betingelse er strengere end den syntaktiske, og den naturlige konsekvens ville derfor være at droppe den syntaktiske betingelse; men der er to situationer hvor man så måtte postulere at den semantiske betingelse ikke var opfyldt, mens et sådant postulat er unødvendigt når den syntaktiske betingelse opretholdes.

Den ene situation drejer sig som tidligere nævnt om sideordningskonstruktioner, hvor reflektiv henvisning mellem leddene ikke forekommer, selv om der indholdsmæssigt ikke er stor forskel på sideordning og underordning, jf. eksempelparret *Jeg mødte Peter og hans børn / Jeg mødte Peter med sine børn.*

Den anden situation hvor reflektiv synes udelukket af syntaktiske grunde er henvisning til et indirekte eller direkte objekt fra et medialadjunkt, altså et indholdsadverbial der ikke er umiddelbart knyttet til verbalhandlingen:

Vi gav ham til hans/*sin store overraskelse et ur.
 Vi gav ham et ur på hans/*sin fødselsdag.

I sådanne eksempler må man kunne hævde at der foreligger en prædikation mellem nominalet og adverbialet: *Peter blev overrasket*, *Peter havde fødselsdag*, og når reflektiv henvisning alligevel ikke er mulig synes det at skyldes at den syntaktiske struktur ikke muliggør denne henvisning.

7 Regelsammenfatning

Vi kan sammenfatte diskussionen til nedenstående regler for refleksive pronomens brug i nutidigt dansk. Reglerne gælder for en *referencesætning*, der normalt er identisk med den mindste finitte sætning pronomenet indgår i; men hvis denne er en *relativsætning* eller en del af en *kløvnings-* eller *pseudokløvningskonstruktion* er *referencesætningen* en tilsvarende selvstændig sætning hvor det dislokerede led står på sin normale plads. Refleksivet skal finde sit korrelat i *referencesætningen* efter følgende regler:

1. *Morfologisk betingelse*: Korrelatet skal være være *kompatibelt* med refleksivet, d.v.s. det skal være 3. person, og hvis refleksivet er *possessivt* skal korrelatet endvidere være *ental*.

2. *Syntaktisk betingelse*: Korrelatet skal være *syntaktisk overordnet* det led refleksivet indgår i, hvilket vil sige at korrelatet enten *strukturelt* eller *funktionelt* er *overordnet* refleksivet og har det i sit virkefelt:

A. *Strukturel overordning* vil sige at det *overordnede* led er *adled* i en konstruktion hvor det *underordnede* led indgår i *kerneleddet*. Det *implicitte* subjekt i en *infinitivkonstruktion* skal i denne forbindelse opfattes som *overordnet* *adleddene* i konstruktionen.

B. *Funktionel overordning* vil sige at det *overordnede* led er *højere* placeret end det *underordnede* led på den *funktionelle prioritetsskala*: (1) *indirekte objekt*, (2) *direkte objekt*, *subjektprædikat*, (3) *objektprædikat*, *andre komplement*er.

3. *Semantisk betingelse*: Korrelatet skal være *basis*, d.v.s. *logisk subjekt*, i en *prædikation* hvori refleksivet indgår som en del af *omsagnet*.

Disse regler beskriver hvilke muligheder et *refleksiv* har for at finde sit korrelat, men beskæftiger sig ikke med de tilfælde hvor der kan være flere mulige korrelater til samme pronomen.

Litteratur

Brandt 1990

Brandt, Søren: *Refleksiverne i nudansk*. Privattytryk, 62 sider, kan fås hos forfatteren (100 kr., kun mod forudbetaling).

Diderichsen 1939

Diderichsen, Paul: *Om Pronominerne sig og sin*. Acta Philologica Scandinavica 13, 1 - 95.

Diderichsen 1946

--- : *Elementær dansk Grammatik*. 3. udgave, 5. oplag 1971. Gyldendal.

Mikkelsen 1911

Mikkelsen, Kr.: *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg*. Håndbog for viderekomne og lærere. Lehmann & Stages Forlag.

SYDSLESVIGDANSK - ET INTERFERENSSPROG?

Af Kurt Braunmüller (Universität Hamburg)

0. Indledende bemærkninger

Som Sydslesvigdansk (SyD) betegnes den sproglige variant af dansk, der tales syd for grænsen. SyD betragtes vel fra dansk side nærmest som en del af rigsdansk, i hvert fald ikke som dialekt eller slet ikke som sociolekt eller blandingssprog (interlanguage). Selv om den genuine dialekt, sønderjysk, faktisk er gået stærkt tilbage i Mellemslesvig og efterhånden kun tales af en del af den ældre generation direkte syd for grænsen (jf. f.eks. Ryge Petersen 1975), har SyD ikke overtaget dialektens funktion. Derimod har SyD altid fungeret som en slags *gruppesprog* for en stor del af det danske mindretal syd for grænsen.

Ligesom de fleste andre mindretalssprog har SyD været udsat for en meget stærk påvirkning fra det dominerende sprog (her altså tysk). Resultatet har faktisk været en variant af det danske sprog, som er præget af germanismer og konstruktioner, som ikke er særlig frekvente i dansk rigsmål. Selv udtalen, især prosodien, viser mange træk, der er typiske for tyskere, som har lært dansk som fremmedsprog. Således kan der opstå det indtryk, at SyD faktisk er en slags *interferenssprog*.

I det følgende ville jeg argumentere for, at en sådan synsvinkel er temmelig ensidig, selv om der findes en del objektive lingvistiske grunde, der taler for en sådan interpretation. I stedet for at uddybe denne argumentation, vil jeg hellere gøre opmærksom på en hel anden, væsentlig funktion af SyD for det danske mindretal, der kan betegnes bl.a. som *identifikationsfunktion*.

For øvrigt er genuin sproglig interferens typisk for mange andre mindretals- eller nabosprog, f.eks. tysk i Belgien eller fransk i Schweiz.

1. Argumenter for Sydslesvigdansk som interferenssprog

Det er ikke særlig svært at finde eksempler på sproglig

interferens fra tysk i SyD. For nemheds skyld er de fleste af de følgende eksempler taget fra Hans Christophersens hæfte om "Det danske sprog i Sydslesvig" (1985), fordi alle væsentlige træk af SyD er repræsenteret i dette materiale. Desuden henvises til hans samling på Dansk Centralbibliotek i Flensborg. En del af de nævnte eksempler lyder ekstremt fejlagtige og træffes næsten aldrig hos tyske studerende, som læser dansk som fremmedsprog.

(1) *Skal vi trække vores sko ud?*

[Skal vi tage vores sko af?]

ty. Sollen wir unsere Schuhe ausziehen?

(2) *Han lavede kørekortet i går*

[Han bestod køreprøve i går]

ty. Er machte gestern seinen Führerschein

(3) *Han kastede mig for ...*

[Han bebrejdede mig ...]

ty. Er warf mir vor ...

Sommetider kan det virkelig være vanskeligt at forstå, hvad den slags sætninger mon betyder. Uden kendskab til tysk vil det ofte være ret svært at gætte sig frem til den rigtige interpretation.

En del andre fejlagtige konstruktioner, som kan forstås umiddelbart, er dog fælles for dansk som mindretalssprog og dansk som fremmedsprog og oven i købet temmelig hyppige:

(4) *Jeg har pakket min frakke ind i kufferten*

[Jeg har pakket min frakke ned i kufferten]

(5) *Hvor meget har han haft?*

[Hvor meget har han fået (sc. drukket/spist)?]

Generelt kan det fastslås, at danskstuderende i Tyskland viser sig at være langt mere forsigtige med at bruge direkte, d.v.s. kun fonologisk adapterede låneord end folk, der taler SyD.

De følgende eksempler kan ikke betegnes som almindelige interferensfejl, men udelukkende som *sydslesvigismer*:

(6) *Bilen springer ikke an*

[Bilen vil ikke starte]

ty. Der Wagen springt nicht an

(7) *Jeg søger mig selv én ud*

[Jeg vil gerne vælge én selv]

ty. Ich suche mir selbst einen aus

(8) *Kan du besørge mig noget papir?*

[Kan du skaffe mig noget papir?]

ty. Kannst du mir etwas Papier besorgen?

Det samme gælder for brugen af interferensudtryk, som f. eks.

(9) a. *opklæber* = ty. Aufkleber ['mærkat']

b. *kogerecept* = Kochrezept ['madopskrift']

c. *husmester* = Hausmeister ['pedel, vicevært']

d. *benzinkanister* = ty. (ditto) ['reservedunk'].

Objektivt set kan den slags sprogbrug kun karakteriseres som sjusket og udansk, fordi der helt klart findes tilsvarende gloser i [rigs-]dansk.

Derimod kan man have en vis forståelse for, at der bruges udtryk, som der ellers ikke eller ikke direkte findes noget tilsvarende ord for i det danske sprog, f.eks.

(10) a. *TÜV* [det officielle bilsyn hvert andet år]

b. *landdag* = ty. Landtag [delstatens parlament]

c. *hjemkundskab* = ty. Heimatkunde ['hjemstavnslære']

Sommetider overtages de tyske udtryk som direkte citationer:

(11) a. *Finanzamt* ['skattevæsen']

b. *Steuerberater* ['revisor']

c. *Grundbuchamt* ['tinglysningskontor'] etc.

Det gælder specielt for betegnelser for lokale institutioner, som f.eks. (11c), fagudtryk og fagsprog i almindelighed.

Særlig de sidst nævnte eksempler (6) - (11) viser klart, at SyD er noget andet end et interferenssprog. Der kan være tale om 'fejl med system', d.v.s. fejl, som optræder konstant og som ikke beror på en mere eller mindre fuldstændig beherskelse af dansk (som det er tilfældet hos studerende, som læser dansk som fremmedsprog). Dertil kommer, at disse systematiske afvigelser i SyD ikke bliver rettet af andre; ikke af dem, som taler samme sprog, men ofte heller ikke af folk med rigsdansk sprogkompetence. Alle

disse særegenheder er accepterede som normale ord hhv. konstruktioner, der bruges i Sydslesvig (*regionalismer*).

Men disse særegenheder repræsenterer ikke nogen form for dialektal sprogbrug, som for øvrigt også findes i Syd. Dertil hører f.eks. brugen af præpositionen *ved* i stedet for *hos* i rigsdansk.

2. Sydslesvigdansk - et identifikationssprog

Der findes således mindst fem forskellige typer af afvigelser fra rigsdansk i Syd:

- (a) germanismer, som kun kan forstås, hvis man behersker tysk (jf. 1 - 3),
- (b) interferensfejl, der optræder på samme måde hos folk, som har lært dansk som fremmedsprog (jf. 4 - 5),
- (c) sydslesvigismer i form af gloser og konstruktioner, som ligner danske udtryk, men som slet ikke hører hjemme i nogen anden variant af rigsdansk (jf. 6 - 9),
- (d) "tomrumsoversættelser" (Christophersen 1985, 11f.), hvor der mangler et tilsvarende ord i dansk (jf. 10 b/c) og endelig
- (e) citatgloser fra tysk (jf. 10a, 11).

Tomrumsoversættelser og citatgloser/fremmedord fra det dominante sprog er meget karakteristiske for de fleste mindretalssprog (jf. f.eks. amerikavensk; Hasselmo 1974). De kan betragtes som en slags genvej i den daglige kommunikation. Ved hjælp af disse ord sikres en hurtig og direkte kommunikativ kontakt uden referentielle misforståelser.

Der foreligger faktisk en tvangssituation: Hvis man ikke bruger de 'rigtige' ord, d.v.s. de tyske udtryk, som alle andre anvender, kan det nemt ske, at kommunikationen slår fejl.

De andre tre kilder med afvigelser fra rigssproget (vanskelige germanismer, almindelige interferensfejl og sydslesvigismer) kan kun forklares rigtigt ud fra den kulturelle situation, mindretallet befinder sig i.

Det er efterhånden en ubestridelig kendsgerning, at begge mindretalsgrupper syd og nord for den dansk-tyske

grænse defineres på grundlag af deres *bekenden sig* til den tilsvarende kultur i nabolandet (jf. København-Bonn aftalen fra 1955). Det er altså ikke længere sproget, der regnes som kriterium, men "sindelaget". Det sker ret ofte, at børn af dansksindede forældre først lærer dansk i den danske børnehave eller, endnu senere, i den danske grundskole. I forhold til deres udelukkende tysktalende miljø er det kun ganske få timer dansk om dagen, der kan bidrage til at danne eller styrke deres kompetence i dansk. Der klages stadig over, at dansk ikke er hjemmesprog i danske hjem (jf. Meyer 1987, 5).

Resultatet kan ikke være overraskende: For mange, børn og voksne, er tysk det sprog, der bruges mest udenfor børnehaven, skolen, gudstjenesten eller aktiviteterne i de danske foreninger. Tysk er så dominerende, at det kan blive svært at opnå en sikker og klart adskilt sprogkompetence i dansk. Desuden er alle medlemmer af mindretallet udsat for samme påvirkning fra det tyske sprog, både mundtligt og skriftligt.

Den omtalte indflydelse af tysk på dansk har - som bekendt - en meget lang tradition: Siden senmiddelalderen har det danske sprog været påvirket af nedertysk og i senere tid af højtysk. På grund af denne intensive sprogkontakt har dansk overtaget så mange syntaktiske og semantiske træk fra tysk, at man kunne få det indtryk, at grænsen mellem de to sprog er flydende. Når en betydelig del af det danske ordforråd i forvejen består af låneoversættelser fra tysk, er det svært ikke at fortsætte på samme måde, hvis der er behov for et ord, der åbenbart mangler i nabosproget.

Set fra denne historiske synsvinkel kan Syd betragtes som en direkte og konsekvent forsættelse, som et nyt produkt af den tidligere intensive sprogkontakt med det tyske sprogområde.

Sydslesvigdanskere vil gerne være danskere, ikke bare på grund af deres *bekenden sig* til nabolandets kultur, men også i sproglig henseende. Idet man taler (og til dels skriver) dansk, viser man, hvor man føler sig hjemme. D.v.s., det vigtigste er, at man taler dansk så ofte som overhovedet muligt, selv om man sommetider ikke kan finde de passende gloser i dansk, eller selv om man anvender den

samme [tyske] ordstilling, både for SyD og tysk. Om der tales præcis efter rigsmålets normer, er i denne sociokulturelle situation sekundært.

Over for den tyske del af befolkningen gælder det først og fremmest om at vise, at man er dansksindet. Det går bedst ved at tale det sprog, som i reglen kun forstås af folk, som også er dansksindede.

Således opfylder SyD to væsentlige sociale funktioner: Indbyrdes fungerer SyD som identifikationssprog for alle som føler sig som danskere. Udadtil virker dette sprog, som de fleste tyskere ikke umiddelbart kan forstå, som middel til at holde afstand til den ellers dominerende del af befolkningen. SyD kan derfor kaldes et gruppesprog, der fungerer inden for mindretallet som identifikationssprog og som hjælper med til at definere mindretallet overfor flertallet. I en sådan ekstrem situation spiller det ikke længere den største rolle, om rigsmålets normer følges alle vegne: Sproget skal (1) fungere i til dels helt andre kulturelle omgivelser, det skal (2) kunne klare alle kommunikative behov og det skal (3) være effektivt.

Den kommunikative effektivitet kan ofte kun opnås, idet man blander tyske gloser i sproget, eller idet man danner ad-hoc-konstruktioner, som fylder de huller ud, der ellers ville være opstået.

Det afgørende er, (a) at man ikke er tvunget til at skifte til flertallets sprog - det ville ligne en kapitulation - og (b) at det lyder dansk, hvad man taler. Disse to funktioner spiller den vigtigste rolle. Risikoen for, at man ikke bliver forstået, består faktisk ikke, fordi alle medlemmer af det danske mindretal behersker tysk mindst lige så godt som dansk. En meget høj grad af tosprogethed er altså en vigtig betingelse for, at SyD og dets særegenheder forstås uden store vanskeligheder i grænseområdet. Til sidst skal der findes en forklaring på, hvorfor disse 'særegenheder' ikke bliver rettet i overensstemmelse med rigsdanskens normer, og hvorfor de oven i købet bliver grammatiseret, bl.a. som sydslesvigismer og accepterede germanismer. Begrundelsen for denne udvikling er meget enkel: Den danske

mindretalsbefolkning syd for grænsen har svært ved at finde ud af, om de gloser og konstruktioner, de selv anvender til daglig, er konforme med rigsmålet, eller om det drejer sig om germanismer og almindelige interferensfejl. Hvem skulle hjælpe dem med at finde og rette alle afvigelser fra rigsmålet, når næsten hele befolkningsgruppen taler mere eller mindre på samme måde?

Permanent interferens og en ret hyppig brug af tomrumsoversættelser og citatord gælder for øvrigt i endnu højere grad som kendetegn for det nedertyske/'plattyske' talesprog. Der er påvirkningen fra højtysk langt stærkere end i SyD, således at det er svært at finde ytringer uden en mængde lån i form af citatord. Tvangen til at tilpasse sig de standardsproglige omgivelser er påfaldende. Ofte høres derfor et sprog, som ikke længere kan regnes som en variant af nedertysk, men som blandingssprog (*missingsch*).

Det er påfaldende, at det direkte naboskab til Danmark ikke har nogen væsentlig indflydelse på SyD. Den afskærmende virkning af flertalssproget dominerer helt klart over den grænseoverskridende sproglige kontakt. Det kunne således tyde på, at kontaktfladerne til "genuint" rigsdansktalende danskere ikke er særlig store: Naboerne umiddelbart nord for grænsen taler for en stor dels vedkommende stadig sønderjysk dialekt eller sydjysk regionalsprog. De danske tilflyttere fra "moderlandet" (der bor ca. 10.000 danske statsborgere i hele Schleswig-Holstein) søger sjældent kontakt til mindretallets foreninger og institutioner. Det groteske ved mindretallets sprogsituation er, at det lever i geografisk kontakt med Danmark, men uden direkte sprogkontakt!

Således opretholdes og dyrkes et sprog, som lyder dansk, men som adskiller sig fra rigsmålet på mange måder. Hvis begrebet 'kreolisering' ikke havde en negativ bismag, kunne der næsten være tale om et (nyt) dansk kreolsprog på tysk substrat.

Litteratur:

- Christophersen, Hans (1985): *Det danske sprog i Sydslesvig*.
Birkerød: Rostras
Hasselmo, Nils (1974): *Amerikasvenska*. En bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika. Stockholm
Meyer, Karl Otto (1987): "Det danske sprog i Sydslesvig".
I: *Sprog & samfund* 5, nr.1, 3 - 5
Ryge Petersen, Søren (1975): *Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune 1973*. Flensborg: Dansk Centralbibliotek

En mere folkelig version af denne artikel kommer i *Mål & Måle* 1991.

Finn Frandsen

"Forrideren, "hovedrubrikken" og alle de andre små tekster i danske aviser

1. Indledning

Det er som bekendt ikke de danske handelshøjskoler's opgave at forske i litterære tekster. Vort forskningsområde udgøres af de såkaldte "fagsprog" samt de former for "almensprog", der har særlig interesse for de erhvervssproglige uddannelser. Dette faktum, som i de senere år har været med til at sikre handelshøjskolerne en selvstændig forskningsprofil inden for dansk sprogvidenskab, forhindrer dog ikke, at vi også følger med i, hvad der sker inden for litteraturvidenskab. Med jævne mellemrum dukker der nemlig begreber op, som vi, når de er blevet gjort operationelle til sproglige analyser, ofte kan drage stor fordel af inden for områder, hvor den traditionelle lingvistiske terminologi ikke slår til. To i dag næsten klassiske eksempler på dette er begreberne *polyfoni* og *intertekstualitet*, der begge blev holdt over dåben inden for litteraturvidenskab, men som senere har vist sig også at kunne anvendes inden for lingvistikken til analyse af f. eks. brugen af konnektorer eller de faktorer, som gør receptionen af en tekst afhængig af kendskabet til en eller flere andre tekster¹.

Et tredje eksempel kunne være det begreb, som står i centrum for dette foredrag: begrebet *paratekst*. Det blev introduceret af den franske narratolog Gérard Genette i 80'erne som betegnelse for den "tærskel", læseren af et litterært værk må overskride, før han eller hun når frem til den egentlige tekst, dvs. forfatternavnet, de forskellige former for titler, dedikationer, forord, noter osv.².

Det overordnede sigte med dette foredrag er at vise, at paratekst-begrebet med stor fordel kan anvendes inden for tekst-

¹) Begreberne *polyfoni* og *intertekstualitet* går begge tilbage til den russiske litteraturforsker Mikhaïl Bakhtine (se Todorov 1981, 95-115).

Det første begreb er blevet overført til den lingvistiske pragmatik af Oswald Ducrot (1984, 171-233) og videreudviklet af Henning Nølle (1989), mens det andet begreb er blevet overført til tekstlingvistikken af bl.a. Beaugrande & Dressler (1981, 10-11), hvor begrebet indgår som en af syv "standards of textuality".

²) Se bl. a. Genette (1982) og (1987).

lingvistikken til analyse af ikke-litterære tekster og i særdeleshed til analyse af den skrevne presse. Det er netop karakteristisk for avisteksten, at den omgives eller gennemløbes af en række små tekstuelle enheder, som de danske journalister eller redaktionssekretærer har udstyret med smukke navne som "forrideren", "trompeten", "overliggeren", "hovedrubikken" eller "indledningen". I det omfang disse små tekstuelle enheder overhovedet er blevet gjort til genstand for lingvistisk analyse, er de enten blevet beskrevet som løsrevet fra den egentlige tekst eller som løsrevet fra hinanden. En af fordelene ved at bruge paratekst-begrebet som overordnet betegnelse er netop, at det kan gøre os opmærksomme på, at disse enheder på trods af en vis strukturel og funktionel heterogenitet udgør et sammenhængende mikrosystem i og omkring avisteksten.

Jeg har delt foredraget op i to korte sektioner:

I den første sektion vil jeg i meget store træk præsentere en model for en tekstlingvistisk beskrivelse af avistekstens paratekstuelle mikrosystem. Denne model, der både omfatter paratekstens status, struktur og funktion, er oprindeligt blevet opstillet til en større undersøgelse af parateksten i franske aviser på grundlag af et korpus, der omfatter mere end 1500 tekster hentet fra fem forskellige aviser. Men jeg forudsætter, at modellen også har gyldighed for parateksten i danske aviser.

I den anden sektion vil jeg skitsere en komparativ analyse af "indledningens" funktion i danske og franske aviser. Ifølge de franske journalisthåndbøger er det både rubrik-systemets og "indledningens" opgave at resumere den efterfølgende avistekst. Denne opfattelse synes dog ikke umiddelbart at kunne overføres til de danske aviser. Jeg mener at kunne konstatere, at de danske journalister/redaktionssekretærer bruger "indledningen" på en mere differentieret måde end deres franske kolleger, uden at dette på nogen måde indebærer en evaluering af kommunikationsværdien.

2. Model for en tekstlingvistisk beskrivelse af avisens paratekst

I to artikler fra henholdsvis 1982 og 1984, der bærer samme næsten programmatisk overskrift: "Titulus oder zum Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textlinguistik", gør Peter Hellwig opmærksom på, at den teoretiske forklaring af

titler som tekstlingvistisk fænomen hidtil har lidt under, at visse forskelle på såvel paratekstens som den egentlige teksts side ikke er blevet set tilstrækkelig skarpt, og at de litterære tekster ikke ubetinget er det bedste udgangspunkt for en generel teori om titler (Hellwig 1982, 157).

Det er ganske rigtigt et karakteristisk træk ved den hidtidige forskning inden for tekstlingvistikken, at den har haft svært ved at bestemme de paratekstuelle enheders særlige *status* i forhold til teksten samt deres *struktur* og *funktion* på en tilfredsstillende måde, og det gælder ikke bare avistekster, men stort set alle tekstgenrer. Et første skridt henimod en model for en tekstlingvistisk beskrivelse af avisens paratekst må derfor være en præcisering på disse tre vigtige punkter.

2.1. Paratekstens status

Hvad paratekstens status angår, så må man efter min opfattelse skelne mellem a) *paratekstens semiotiske eller referentielle status* og b) *paratekstens status inden for selve den tekstuelle organisation*.

I modsætning til den egentlige tekst har parateksten en dobbelt-semiotisk eller referentiel status. For det første kan paratekst og tekst befinde sig på to forskellige semiotiske planer, således at parateksten refererer til noget andet end det, teksten refererer til, nemlig teksten selv som sproglig størrelse. Jeg taler i denne forbindelse om den *hetero-referentielle* paratekst. For det andet kan paratekst og tekst befinde sig på samme semiotiske plan, således at parateksten refererer til det samme, som teksten refererer til: et bestemt begivenhedsforløb, en bestemt tilstand, en bestemt aktør osv. Jeg taler her om den *homo-referentielle* paratekst.

Distinktionen mellem hetero-referentialitet og homo-referentialitet kan illustreres med følgende eksempel. I eks. (1) bruges titlen på Johannes V. Jensens roman *Kongens fald* for at referere til teksten *uden for selve læse-situationen*, mens den samme titel *inden for en læse-situation* vil blive interpreteret som refererende til den samme mulige verden som den egentlige tekst.

Eks. (1)

"Skønt Johannes V. Jensen selv var forbeholden i sin vurdering af *Kongens fald*, må bogen regnes som et hovedværk i forfatterskabet."

(*Gyldendals Litteraturreksikon* bd. III 1974)

Som eksemplet med *Kongens fald* viser, kan én og samme paratekstuelle enhed udmærket referere på begge de omtalte måder, og det er i disse tilfælde mere præcist at tale om det hetero-referentielle aspekt versus det homo-referentielle aspekt af parateksten. Der findes dog også paratekstuelle enheder, som er enten rent hetero-referentielle (f. eks. lovsamlingernes paragrafangivelser og ordbøgernes lemma) eller rent homo-referentielle (f. eks. længere paratekstuelle enheder som romanernes forord eller avisartiklernes "indledninger").

Præciseringen af paratekstens semiotiske eller referentielle status indebærer ikke, at vi dermed også har præciseret dens status inden for den tekstuelle organisation, dvs. opfattelsen af parateksten som en *integreret del* eller en *ikke-integreret del* af teksten.

Ifølge den mest udbredte opfattelse udgør de paratekstuelle enheder en integreret del af tekstens organisation. Denne opfattelse er bl. a. blevet fremført af Dressler (1972, 61), der definerer titlen som "ein Textanfangssatz" eller "Vorgängersatz".

Over for denne definition står en diametralt modsat opfattelse, ifølge hvilken de paratekstuelle enheder ikke udgør en integreret del af tekstens organisation. Denne opfattelse er bl. a. blevet fremført af Harweg (1968, 156-157), hvor titlen udelukkende tildeles en rolle som ekstern afgrænsning af teksten.

Ingen af disse to opfattelser, der i øvrigt begge gør brug af tekstens foriske eller substitutionelle relationer som argument, er dog efter min mening tilfredsstillende. De tager ikke hensyn til paratekstens dobbelte semiotiske eller referentielle status.

Min opfattelse af paratekstens status i den tekstuelle organisation repræsenterer en tredje position. I forlængelse af Genette (1987) og til dels Hoek (1981) opfatter jeg parateksten som en *relativ autonom komponent* i teksten betragtet som overordnet kommunikativ begivenhed. Parateksten befinder sig således hverken uden for eller inden for den egentlige tekst, men udgør snarere "tekstens tærskel": et tekststrategisk felt, der foregriber og styrer læsningen af den egentlige tekst. Som tekstuel enhed kan den paratekstuelle komponent naturligvis analyseres som en sprog-

lig artikulation på både et leksikalsk, et frastisk og et transfrastisk niveau, men den indgår samtidig i specifikke paratekstuelle relationer med den egentlige tekst.

Flere forhold synes at underbygge denne opfattelse af parateksten som en relativ autonom komponent og som "tekstens tærskel". For det første er paratekstens karakteriseret ved at have en bestemt placering og en bestemt typografisk opsætning. For det andet er parateksten karakteriseret ved bestemte sproglige træk som f. eks. den hyppige brug af præsens, mens der i den egentlige tekst bruges præteritum. Og endelig har parateksten for det tredje en særlig pragmatisk grundstruktur. Paratekstens afsender-instans (redaktionssekretæren) er således ikke identisk med den egentlige avisteksts afsender-instans (journalisten).

2.2. Paratekstens struktur

Går vi nu over til at se på paratekstens struktur, må vi også her starte med at skelne; nemlig mellem *avisens paratekst* (avisens navn, de overordnede rubrikker) og *den individuelle avisteksts paratekst* (overrubrik, hovedrubrik, underrubrik, indledning og mellemrubrik). Begrundelsen for at skelne mellem disse to systemer vedrører graden af konstans i disse enheders manifestation, avisens globale og lokale opbygning samt til dels den sproglige form: avisens paratekst (den globale paratekst) er i princippet konstant og skal kunne genfindes på avisens sider fra udgave til udgave, mens den individuelle avisteksts paratekst (den lokale paratekst) er variabel og ændrer form fra tekst til tekst alt afhængig af nyhedsværdi, informationens art og valg af journalistisk genre.

Beskrivelsen af paratekstens struktur omfatter ikke alene den pragmatiske grundstruktur, men også de enkelte paratekstuelle enheders sproglige form, de sproglige og informationelle relationer mellem enhederne samt det paratekstuelle mikrosystems afgrænsning i forhold til den egentlige tekst.

2.3. Paratekstens funktion

Paratekstens funktion i forhold til den egentlige avistekst og dens produktion/reception udgør uden tvivl et af de mest interessante

aspekter for den tekstlingvistiske indfaldsvinkel. Jeg vil her endnu en gang starte med at indføre en distinktion, idet det efter min mening er nødvendigt at skelne mellem mellem paratekstens *metakommunikative funktion* og paratekstens *interpretative funktion*.

Termen metakommunikativ er den betegnelse, jeg har valgt for den allerede producerede paratekstens evne til at styre den proces, som modtager-instansens reception af den egentlige tekst udgør, samt resultatet af denne proces. Denne funktion kan inddeles i to underfunktioner: a) en receptions-skabende funktion og b) en egentlig receptions-styrende funktion. Som relativ autonom komponent i teksten udgør parateksten således et tekststrategisk felt for afsender-instansens afsikring af en del af eller hele den pågældende teksts kommunikation.

Begrundelsen for at operere med en sådan funktion kan man efter min mening finde i psykolingvistikens forskning i titlers betydning for forståelsen og genkaldelsen af sproglige og tekstuelle strukturer. Man har således påvist, at titler ikke alene foretager en kvantitativ styring (= forbedring af tekstens forståelse), men også en kvalitativ styring (= ændring af tekstens forståelse) af tekstens reception (jvf. Bock 1980).

Termen interpretativ er tilsvarende den betegnelse, jeg har valgt for den funktion, som parateksten har under sin produktion, og som den er et resultat af. Paratekstens produktion kan defineres som et interpretativt gennemløb, der effektueres af en særlig afsender-instans, og som består i en strategisk udvælgelse, transformation eller tilføjelse af information og sproglig form fra den egentlige avistekst eller til den egentlige avistekst.

Mens beskrivelsen af paratekstens metakommunikative funktion ligger uden for tekstlingvistikens forskningsområde og bør foretages af psykolingvistikken eller den kognitive psykologi, må beskrivelsen af paratekstens interpretative funktion ligge inden for tekstlingvistikens forskningsområde, da såvel udgangspunkt og slutpunkt for det interpretative gennemløb er tekstualiserede.

3. Komparativ analyse af "indledningens" funktion i franske og danske aviser

På grundlag af den opstillede model i afsnit 2 vil jeg nu skitsere en komparativ analyse af "indledningens" funktion i danske og franske

aviser. Det skal med det samme understreges, at denne analyse ikke bygger på en sammenligning af analyser af to ækvivalente tekstkorpora. Der er i første omgang blot tale om at udpege nogle karakteristiske tendenser. Det skal også understreges, at "indledningens" funktion blot er et enkelt område, hvor der synes at være afvigelser mellem parateksten i danske aviser og parateksten i franske aviser. Der er f. eks. også en klar forskel mellem de to landes skrevne presse, når man sammenligner det, som i afsnit 2.2. blev kaldt avisens paratekst. Mens de franske aviser har en meget udfoldet og stærkt hierarkiseret global paratekst, der sektion for sektion og side for side klassificerer nyhedsstoffet i overensstemmelse med en bestemt kulturel encyklopædi, har de danske aviser en langt mere rudimentær global paratekst, der gerne er begrænset til en klassifikation for hver sektion i avisen. Men tilbage til "indledningens" funktion.

Blandt forfattere til franske journalisthåndbøger synes der at herske en vis enighed om, at resultatet af paratekstens interpretative funktion normalt vil have form af et *resumé* af den efterfølgende avistekst. I sin håndbog *Informer, convaincre. Les secrets de l'écriture journalistique* (1987) hævder Martin-Lagardette således, at det er rubrikkernes og "indledningens" funktion at resumere avisartiklen og give dens væsentligste budskab.

Den samme opfattelse genfinder man også hos mange af de forskere inden for tekstlingvistik og diskursanalyse, som har beskæftiget sig med avistekster. I sine to bøger om *News as Discourse* (1988) og *News Analysis* (1988) definerer van Dijk således avistekstens paratekst som et direkte signal eller udtryk i den sproglige overfladestruktur, som resumerer det tema eller emne i avisteksten, der af afsender opfattes som det mest relevante.

Selv om denne udbredte opfattelse af paratekstens resuméfunktion ikke er helt dækkende (jvf. Frandsen (1990a) og (1990b)), er det dog kendetegnende for en meget stor del af de franske avisteksters "indledninger", at de resumerer den efterfølgende avistekst. Men gælder dette også de danske avisteksters "indledninger"?

Det synes langt fra at være tilfældet. Tværtimod er der i de danske aviser tydelige tendenser til a) at bruge "indledninger" på en langt mere differentieret måde end i franske aviser og til i visse tilfælde ligefrem b) at integrere "indledningen" i den egentlige avistekst, således at den kun i typografisk forstand kan defi-

neres som en paratekstuel enhed. Lad mig give et par eksempler på disse tendenser.

I eks. (2) og (3) har vi to "indledninger", der ikke har til opgave at resumere den efterfølgende avistekst, men som snarere skal skabe *suspense* hos modtager-instansen ved hjælp af forskellige sproglige midler. Eks. (2), hvor den egentlige tekst indledes med et "Bare rolig...", spiller endda eksplicit på denne effekt, og på at læseren har en eller anden forventning om at finde den centrale information i hovedrubrikken.

I eks. (4) er der tale om en "indledning", der efter min opfattelse er meget typisk for danske aviser, og som man kun meget sjældent finder i franske aviser. Rubrik-systemet resumerer ganske vist den centrale information i avisartiklen betragtet som overordnet enhed ("America's Cup standser betalinger"), men dette resumé er ikke et resumé af informationer i den egentlige avistekst, men derimod af informationer i "indledningen". "Indledningen" i eks. (4) er med andre ord en indledning i ordets klassiske forstand og ikke et resumé. Dette understreges også af den første sætning i den egentlige tekst, der kun kan analyseres som en umiddelbar fortsættelse af "indledningen". Strengt taget er det altså kun hovedrubrik og underrubrik, som er egentlige paratekstuelle enheder i denne avisartikel. "Indledningen" er ganske vist fremhævet typografisk ligesom rubrik-systemet, men den udgør i virkeligheden en del af den egentlige avistekst.

2)

Rushdie ramt af lynet

Fokus

Af Poul Husted

Forfatteren Salman Rushdie bliver ramt af et lyn fra Koranen, som svæver over hans hoved, efter at han har tortureret og dræbt muslimer med hjælp fra sine israelske livvagter. Rushdie dør, og retfærdigheden er sket fyldest.

Bare rolig, Rushdie lever i bedste velgående, endnu da! Ovenstående er en kort gengivelse af slutningen på en tre og en halv time lang pakistansk film, *International Guerillas*, der har vakt næsten lige så stor debat i Storbritannien som Rushdies omstridte bog *De Sataniske Vers*.

I pakistanske film er helte virkelig helte og skurkene helt sorte. I *International Guerillas*, som er en slags pakistansk udgave af James Bond, hedder skurken nok ikke helt tilfældigt Salman Rushdie og er en forfærdelig drukkenbolt, som altså torturerer og skærer halsen over på uskyldige muslimer.

I STORBRITANNIEN er filmen blevet forbudt af The British Board of Film Classification - censur har mange navne - med den begrundelse, at filmen muligvis er injurerende over for Rushdie.

Britiske muslimer er selvfølgelig blevet rasende over denne afgørelse, og Mareth Parry Mohammed, som ejer rettighederne til filmen, har da også straks appelleret forbudet.

Muslimske ledere sammenligner afgørelsen med *De Sataniske Vers*, som muslimer over hele verden har krævet forbud mod, og siger, at der er tale om dobbeltmoral. Muslimerne mener, at Rushdies bog er blasfemi over for Islam. Rushdie har levet i skjul i over et år, fordi afdøde Ayatollah Khomeini i sin tid udstedte en dødsdom over ham.

BRITISKE JØDER og deres organisationer er stort set de eneste, som forsvare forbudet. Jødernes modvilje over for filmen skyldes, at Rushdie-figures livvagter har fået israelsk nationalitet.

Salman Rushdie selv er også imod forbudet. Han har fornuftigvis ladet meddele, at hvis han følger sig som et offer for bagvaskelse, så skal han nok selv lægge sag an.

DE BRITISKE myndigheders afgørelse forekommer urimelig og er under alle omstændigheder tåbelig. Forbudet bevirker, at millioner - og ikke længere tusinder - nu ønsker at se Rushdie blive dræbt af et guddommeligt lyn.

Censur giver altid bagslag. Video-pirater vil udfylde markedet, ligegyldigt hvad myndighederne siger. Piratudgaver er allerede vidt udbredte i Storbritanniens muslimske højborg, Bradford og Leeds.

Private klubber er ikke omfattet af forbudet og må godt vise filmen. De vil gøre en god forretning.

VOLTAIRES visdomsord om, at »jeg er uenig med det, De siger, men jeg vil forsvare Deres ret til at sige det til døden«, er ikke altid det bedste lovgrundlag, men i dette tilfælde ville det have været langt det bedste, hvis censor havde tilladt filmen som følge af ytringsfriheden.

Censur kunne så med sindsro have overladt det til Salman Rushdie at forsvare sig. Det plejer han nok at være mand for.

Århus Stiftstidende 26.7.90

Ti måneder i Helvede

Britisk sygeplejerske ud af irakisk fængsel

Af Julie Flint og John Merritt

Hun vidste godt, at hun var i chok, og hendes 30 års erfaring som sygeplejerske gjorde, at hun automatisk registrerede sine egne symptomer. Hjertets hastighed steg. Blodtrykket faldt. Og en ting kørte rundt i hovedet på hende: De snæker, at jeg skal dø. Hun kan stadig ikke huske noget fra resten af foråret. Og hun er stadig ikke i stand til at genkalde sig, hvornår og hvordan hun kom tilbage til cellen.

Daphne Parish, 53, blev i sidste uge overraskende løsladt fra et irakisk fængsel. Hun var idømt 15 års fængsel for spionage. En britisk sæl for spionage, Farzad Bazoft, som var medtalt i sagen, blev hængt i marts i år.

Daphne Parish kom til Bagdad i 1988 sammen med sin datter og forelskede sig omgående i byen. Efter to år som sygeplejerske i Saudi-Arabien, med hun livet i fulde drag i en atmosfære, hvor der ikke blev synket på næsten af moralisk i vestlig forstand, og som forekom hende rimelig frodig og grøn efter Saudi-Arabien ørken.

The Parc, der irakske hospital hvor hun arbejdede, skaffede hende en lejlighed og en telefon, en bil og et omfattende socialt liv. Hun syntes også om menneskene.

Hun syntes så godt om det hele, at hun forlængede sin 12-måneders kontrakt for yderligere et år.

Middag og drink

Men så, en dag i februar sidste år, sagde en af hendes kolleger på hospitalet til hende, at en engelsk journalist gerne ville stille dem nogle spørgsmål om deres arbejde. Hun havde ellers meget travlt, men gik med til kort at veksle et par ord ham. Farzad Bazoft havde to mænd fra Informationsministeriet med sig. Daphne Parish bød dem på the, men gjorde Bazoft opmærksom på, at det kun var hospitalets leder og administrator, der havde myndighed til at besvare spørgsmål. Hun gik igen, og hun glemte alt om ham. Men et par dage senere

ringede han til hende og foreslog, at de skulle spise middag sammen.

De spiste middag og mødtes igen aftenen efter for at få en drink og køre en tur langs med Tigris-flodens bredder. Senere, under forhøret, blev denne uskyldige begyndelse på et kortvarigt venskab af Daphne Parishs faste forhørsledere, som hun i sin dagbog fra fængslet kaldte 'de to skønheder', fordrejet til være et tegn på hendes skyld. Men det var, insisterer hun på, 'blot et venkabeligt forhold'.

Vi lo og lo og lo. Men forhørslederne kunne ikke flette det. De kunne ikke forstå, hvordan en kvinde kunne spise middag med en mand, hun vidste så lidt om.

En udflugt

Venskabet blev genoptaget, da Bazoft og andre britiske journalister i september sidste år kom til Irak for at dække valget i Kurdistan. Bazoft ville deuden udforske en historie om en eksplosion i en militær installation i Hilla syd for Bagdad, og han overtalte Daphne Parish til at være hans chauffør. Hun opfattede turen som forgæves, da så ingen ting, bortset fra en bunke asker, som Bazoft mente stammede fra eksplosionen. Han samlede lidt asker og sten, tog tre billeder, de kørte tilbage til Bagdad og tog afsked.

Livet blev normalt igen i nogle dage — indtil den eftermiddag, hvor hun blev ført til den irakiske hospitalleders kontor. Her blev hun stillet over for to mænd. Hun fik at vide, at de ønskede at tage hende med til en dommer, hvor hun skulle besvare 'nogle få spørgsmål'.

Hun nægtede, idet hun ikke ønskede at stige ind i en bil sammen med to mænd, hun ikke kendte. Hun spurgte, hvad det var for noget, men lederen af hospitalet sagde, at hverken han eller de to mænd vidste det. — De er bare blevet bedt om at hente dig. Kan du selv forestille dig en grund?

Den eneste årsag, hun kunne komme i tanke om, var et mindre sammenstød med en bil, hun havde været ude for nogle dage tidligere. Hun tænkte overhovedet ikke på Bazoft.

Efter nogen diskussion gik de to mænd med til, at hospitallederen fulgte med hende til en stor moderne

bygning, hvor den vagthavende officer ikke kunne tale engelsk, og hvor de andre soldater gloede på hende. Modvilligt overlod hendes kolleger hende til hendes egen skæbne med ordene: Jeg må ikke blive her.

Forhåbentlig er du tilbage om et par timer. Hun kom aldrig tilbage til hospitalet.

Overlevelse

Daphne Parish blev med en tolv som mellemmand forført af en 'flink' forhørsleder. De spurgte hende ud om hendes besøg på Hilla.

De gennemgik detaljerne igen og igen i syv timer. Klokkene var 23 om aftenen, da de holdt op og førte mig ovenpå. Vi gik i en korridor med en vagt, der smækkede en masse låger i, foran mig. Jeg undrede mig over, hvad det var for låger, og hvad han foretog sig. Pludselig slog det mig: 'Det er celler'.

Morgenen efter det udmarvende forløb sætte Daphne Parish sig ned og lagde planer for, hvordan hun skulle overleve. Hun kom frem til tre hovedpunkter: sørg for at bevare den fysiske form... sørg for ikke at gå psykisk i stå... find på noget at fordrive tiden med. Det første var let nok: yoga og aerobics. Hun tog sig ikke af de grimede vagter, der kiggede ind i hendes celle. 'Hvad foretager du dig?', tosedse kvindel'. For ikke at gå mentalt i stå memorerede hun digte, salmer, julesange. — Jeg skulle huske alle ordene rigtigt. Jeg går ud fra, at jeg undgik et nerve-sammenbrud på den måde.

Isoleret

Efter fem dage fik hun et lillebitte håndklæde og et groft stykke hvid sæbe af den type, hendes bedstemor brugte til tøjvask. Og efter syv dage fik hun en taske med en træningsdragt, undertøj og nogle få toiletgrer. Hun erfarer senere, at tingene kom fra den britiske ambassade. Men på det tidspunkt frygtede hun, at ingen bekymrede sig for hende.

Jeg følte mig forfærdelig isoleret, og det udnyttede forhørslederne. De fortalte mig, at The Observer havde forført sig om Farzad, men at ingen havde spurgt efter mig. Jeg vidste, at det ikke var sandt.

Hun havde intet ur, så tiden blev udmålt af må-

Fortættets næste side

America's Cup standser betalinger

Eks. (4)

Nødvendigt at kunne afhænde aktiverne i roligt tempo

Af Ebbe Munch-Andersen

Som tilsynsførende i betalingsskandalsboet ventes udpeget advokat Henrik Andersen, som er fast tilknyttet Se & Hørs delretten.

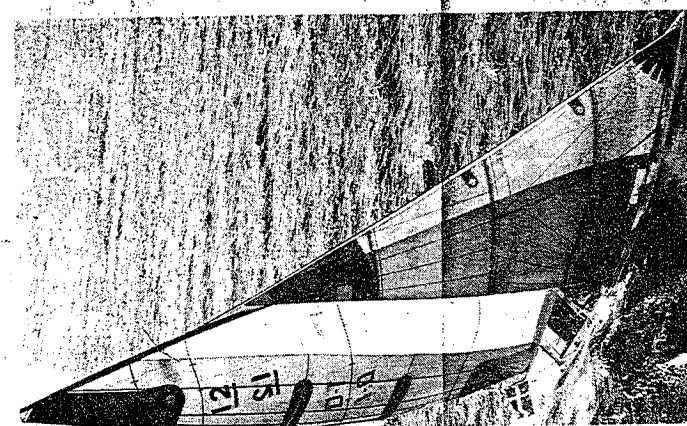
Kongelig Dansk Yacht Klub er den officielle udfører i America's Cup.

Den danske udfordring i America's Cup 1992, blev trukket tilbage den 3. september, da det viste sig umuligt at skaffe de nødvendige 120 mio. kr. Det samme skete forrige for 12 andre syndikater brofører anlæget af syndikater, der møder frem til sejlskibene i San Diego blev reduceret fra 20 til otte.

Den danske udfordring nåede i sine velkomst dage op på en sponsorkreds på næsten 100 små og store virksomheder, der indgik med en blanding af naturlige og kontanter. Udfordringen blev tillige bakket op af det officielle Danmark med H.K. Prins Henrik i spidsen som protektor og den tid-

ligste amerikanske politiker, tristesse og modløshed end penge, der har gennemvundet en betalingsstandsering. Underbalancen er på mindre end en million kroner og dividenden til kreditorerne ventes at blive på mellem 50 og 60 pct.

Det danske America's Cup-projekt er gik igennem en betydelig udvalgt af kendskab til den amerikanske konkurrence i 1982. Altså, ingen af de individuelle på finansieringen i Business Cup i Jugoslavien i denne måned.

den. En begivenhed, der har udviklet sig til et reklamebureau, der af markedsføringsmænd, der af verdens mest gennemslagskræftige leser hvis der måles på effekten i den so-fistikerede ende af indtagsskænen. Hvad der i 1981 startede som et stykke legesøj for excentriske glemmed, er i dag blevet et præstationsress i teknologisk, management og markedsføring, som det nu vil for sig, at Danmark ikke formår at være med i den betalingsstandsering i America's Cup Danmark AIS får ingen synlige følger for de mange firmaer, der delager i Business Cup og hvor finansielleders som planlagt starter den 18. oktober i Jugoslavien. Dagbladet Børsen, der samarbejder med America's Cup, har gennem Business Cup, har gennemført gennemførelsen af finansielleders standsering, der midte overvåges af AIS. Danmark AIS.

Reklamebrøl

Det skulle have været den første danske udfordring i en af de mest-fashionable sportsbegivenheder i ver-

ligere arbejdsverfor mand, direktør Jens Thorsen som formand for betyngelsen, der leverige var sammenst af etrivervolk. Problemerne omkring America's Cup blev for alvor synlige i juli, da den daværende projektholder, advokat Valdemar Bandolow-ski, blev tvunget til at forlade posten. Tidspres, turbulens og tværgående lobbyisme gjorde det vanske-

Referencer:

- Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Bock, M. (1980). Some effects of titles on building and recalling text structures. In: *Discourse Processes* 3. 301-311.
- Dressler, W. (1972). *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- Frandsen, F. (1990a). News discourse: The paratextual structure of news texts. In: *Discourse Structuring: Production and Reception Strategies*. Åbo Akademi: Åbo (under udgivelse).
- Frandsen, F. (1990b). Eléments pour une théorie du paratexte journalistique. In: *Actes du Onzième congrès des romanistes scandinaves*. Tapir: Trondheim (under udgivelse).
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes*. Paris: Le Seuil.
- Genette, G. (1987). *Seuils*. Paris: Le Seuil.
- Harweg, R. (1968). *Pronomina und Textkonstitution*. München: Wilhelm Fink.
- Hellwig, P. (1982). Titulus oder Zum Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textlinguistik. In: *Sprache erkennen und verstehen*. Akten des 16. Linguistischen Kolloquiums. Bd. 2. Kiel: Niemeyer 1982.
- Hellwig, P. (1984). Titulus oder Über den Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textkonstitution. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 12/1, 1984. 1-20.
- Martin-Lagardette, J.-L. (1987). *Informier, convaincre. Les secrets de l'écriture journalistique*. Paris: Syros.
- Nölke, H. (1989). Polyfoni. En sprogteoretisk indføring. Ark 48.
- Hoek, L. (1981). *La marque du titre*. The Hague: Mouton.
- Todorov, T. (1981). *Mikhaïl Bakhtine - le principe dialogique*. Paris: Le Seuil.
- van Dijk, T. (1988a). *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. (1988b). *News Analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Eks.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

VARIANTAPPARATET OG SPROGHISTORIEN

Om en diskussion med principielle perspektiver, ført af
udgiverne af "Danmarks gamle Landskabslove".

Af Britta Olrik Frederiksen (Københavns Universitet)

Allerede titlen på værket "Danmarks gamle Landskabslove" (DgL) signalerer, at det føjer sig ind i den række af store nationale standardudgaver af ældre tekstkorpusser som blev grundlagt i forrige århundrede med Svend Grundtvig og efterfølgeres "Danmarks gamle Folkeviser" (DgF) som flagskib og forbillede.

DgL udkom med sine allerførste hæfter i 1920 og med sin allersidste efternøler i 1961; men grundstammen i dette monumentale værk i otte statelige bind, hvoraf de to endda er i to halvbind der hver for sig er særdeles statelige, udkom inden for det relativt korte tidsrum mellem 1933 og 1945, og det kolossale arbejde med redaktion af de midaldrelige tekster, som er de eneste der tages i betragtning her, blev overvejende udført af kun tre personer, hvoraf to er forgrundsfigurer i dette århundredes sproghistorieskrivning: Johs. Brøndum-Nielsen, Erik Kroman og Peter Skautrup.

Da de gammeldanske landskabslove som bekendt er én af de allervigtigste kilder fra Danmarks middelalder - kultur- og retshistorisk såvel som sproghistorisk - , er det klart, at udgivelsen af denne kilde efter moderne tekstkritiske principper og med ambition om den højest mulige grad af fuldstændighed blev imødeset med interesse i vide kredse. Enhver der uforberedt slår op i DgL vil dog uvægerlig støde, især da hvis bogen skulle åbne sig på Skånske Kirkelov eller Jyske Løvs Fortale. For det man finder på siderne her, er enkelte eller nogle få linjers tekst fulgt af et utilgængeligt massiv af gådefulde formler, forkortelser, tegn og tekstbrokker, sat komprest og med mindste petit, kort sagt et videnskabeligt variantapparat af formidable dimensioner.

Hvis man har set sig lidt om i den filologiske litteratur, vil man også have opdaget, at DgLS variantapparat altid har været regnet for kontroversielt. Det er vel at

mærke ikke anmeldere der har påpeget det. Værket har nemlig lidt den ejendommelige skæbne så vidt vides aldrig at være blevet (regulært) anmeldt, hvilket bl.a. kan hænge sammen med variantapparatets almindeligt afskrækkende karakter og med værkets karakter af stemmatisk udgave; den slags udgaver nyder som bekendt udstrakt immunitet, fordi en kvalificeret recension nærmest er ensbetydende med fornyet gennemgang af hele håndskriftmaterialet (jf. Haugen 1984:47). De steder i den filologiske litteratur som der sigtes til, skyldes derimod enten udgiverne selv eller personer der har stået udgiverselskabet - Det danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) - nær. Det drejer sig først og fremmest om en passage i Johs. Brøndum-Nielsens filologiske erindringer fra 1965, hvoraf det fremgår at han af DSLs bestyrelse havde fået pålagt, hvad han selv kaldte en alt for stærk begrænsning m.h.t. variantanførelse i dele af Skånske Lov, væsentlig bestemt af økonomiske grunde; Brøndum-Nielsen tilføjer i parentes: "i Skaanske Kirkelov tog Kroman og jeg Revanche ved til denne korte Text at meddele et Variantapparat, saaledes som det ideelt burde gøres - hvoraf Følgen dog blev svære Bebrejdelser imod os - som det var en Ære for os at modtage" (1965:23). Derudover drejer det sig navnlig om John Kousgård Sørensens bemærkninger (1989:227f.) om en strid om DgLS variantapparat som skulle være udkæmpet inden forudgiverselskabets egne fire vægge, modsat "Den store folkevise-strid" om DgF. John Kousgård Sørensen udnævner Brøndum-Nielsen og hans jævnaldrende sproghistoriske fagfælle Lis Jacobsen, der var DSLs administrator, til hovedkombattanter i striden, og, modsat Brøndum-Nielsen selv, lader han Brøndum-Nielsen fremstå som sejrherren der fik sit ønske truffet igennem: at udgaven skulle aftrykke relativt få tekster og gerne måtte have voluminøse variantapparater; Lis Jacobsen derimod fremstilles som den tabende part i striden, og der tillægges hende også et andet synspunkt end det rent økonomiske, som Brøndum-Nielsen hæfter sig ved: at udgaven helst skulle aftrykke relativt mange tekster, med deraf følgende beskednere variantapparater.

Hvis man vil bag om disse delvis modstridende oplysninger, kan man med fordel gå til DSLs arkiv. Her får man i referatform striden oprullet, som den forløb under nogle tilsyneladende stormfulde møder i 1930 og 1931, på et tids-

punkt, da arbejdet havde været i gang i hen ved to årtier - det blev påbegyndt straks ved DSLs grundlæggelse i 1911 (jf. fx Brøndum-Nielsen 1965:17f.) - og da adskillige af bindene stod på nippet til at blive udgivet.

Striden havde sit udgangspunkt i det variantapparat som udgivernes variantudskrivningsprincipper havde vist sig at afstedkomme. Det var deres ambition at meddele sproglige oplysninger i ganske betydeligt omfang side om side med alt hvad der bidrog til at konstituere teksten og oplyse om tekstudviklingen, hvilket i sig selv ikke er så lidt, hvis man fx som Skautrup til Jyske Lov Text 1 havde over 70 håndskrifter at holde styr på. I det ene af mødereferaterne indgår en oversigt over udgivernes foretrukne variantudskrivningsprincipper, hvis essens er at man som hovedregel ville medtage alle sproglige varianter fra håndskrifter ældre end 1350, og fra håndskrifter yngre end 1350 alle vigtigere varianter.

I indledningen til Jyske Lov Text 1 vedkender Skautrup sig gerne, at det måske ikke i alle tilfælde har stået udgiverne krystalklart, hvad medtagelse af den enkelte variant skulle gøre godt for - "vi skal ikke forsøge noget forsvar for en halv linie her og en kvart linie hist", siger han (DgL II:CXXIX), og tilslutter sig så de godt hundrede år ældre svenske landskabslovudgivere Collin og Schlyter, som i deres første indledning (fra 1827) kom kritik for overdreven variantanførelse i forkøbet ved at hævde, at det ikke tilkom udgivere at bestemme grænsen for hvad der er af betydning eller ej og derved udsætte sig for eftertidens eventuelle bebrejdelser for selvklogt at have fortiet ting af betydning. Måden hvorpå Skautrup her bruger Collin og Schlyter er lidt paradoksal; for af hans næste bemærkning fremgår, at han faktisk synes at de har fortiet ting af betydning: "Ingen vilde nu finde på at bebrejde Schlyter for medtagelse af for mange eller unyttige varianter. Tværtimod!" (DgL II:CXXX).

En halv linje her og en kvart linje hist kan godt komme til at løbe op, og det var just hvad der var sket i sådan en grad i 1930, at udgavens bevillingsramme var ved at blive sprængt ud over alle grænser. På et møde foreholdt selskabets økonomisk ansvarlige med Lis Jacobsen i spidsen udgiverne denne kalamitet.

Derudover fremkom Lis Jacobsen med nogle saglige indvendinger imod det planlagte variantapparat, og hun blev vel at mærke kraftigt sekunderet af andre i sagen involverede mødedeltagere, først og fremmest ODS-redaktøren Jørgen Glahder, på visse punkter også af udgavens filologiske tilsynsførende, Marius Kristensen. Lis Jacobsens ene hovedindvending var af rent praktisk art: at variantapparatet efter de skitserede retningslinjer ville blive så uoverskueligt og indviklet, at højst filologer ville kunne have gavn af det. Som foranstaltning imod denne skavank foreslog hun, at man forsøgte at dele apparatet op i meningsvarianter for sig og lingvistiske varianter for sig, så de første ikke druknede imellem de sidste og udgaven ikke blev gjort utilgængelig for historikere og jurister, som bevillingerne også var blevet skænket til glæde for. Den anden hovedindvending, der var af principiel art og drog det sproglige variantmateriale hele eksistensberettigelse i tvivl, lød på, at det selv med de skitserede variantudskrivningsprincipper måtte formodes at være yderst begrænset, hvilke sproglige - især stilistiske og syntaktiske - undersøgelser der kunne foretages på grundlag af variantapparatet. Hvis udgiverne ville lette omverdenen dens vej ind til håndskrifternes sproglige informationspotentiale, så gjordes det efter Lis Jacobsens opfattelse langt enklere og sikrere ved at man optrykte teksterne efter nogle flere håndskrifter.

Det er svært i arkivmaterialet at finde mere end tilløbene til en fagligt begrundet afvisning af Lis Jacobsens kritik. Skautrup gjorde til sin undskyldning bl.a. gældende at omfanget af apparatet til Eriks Lov Text 1 hang sammen med håndskrifternes antal (knap 40) og anførte til sammenligning at Finnur Jónssons Kongespejlsudgave fra 1920, der ikke meddeler varianter fra mere end fem håndskrifter, dog stedvis kun har 18 linjers tekst på sider med godt og vel det dobbelte linjeantal; men denne sammenligning vedkommer ikke det principielle, og de sammenlignede størrelser er desuden ikke direkte kommensurable. Derudover har udgiverne blot i al ubestemthed hævdet at variantapparatets sproglige oplysninger dog var af værdi, skønt de naturligvis måtte indrømme at det langt fra gav udtømmende besked om de enkelte håndskrifteres sprogform. For resten skimtes der ikke meget af det evighedsperspektiv som Skautrup opruller i

indledningen til Jyske Lov (jf. ovf.): udgiverne erklærede, at et delt variantapparat ville være besværligt at redigere, og at en sigtning af de filologiske oplysninger, som de var blevet opfordret til at foretage, måske nok ville komme til at spare plads, men ikke tid - for udgiverne altså. Hvortil Marius Kristensen i al spagfærdighed har tilladt sig at bemærke, at det dog var brugernes tid det kom an på.

Som enhver kan se af det færdige værk, endte bataljen med kompromis, i al fald mellem Brøndum-Nielsen og Kroman på den ene side og Lis Jacobsen på den anden, mens Skautrup mere eller mindre synes at have fået sin vilje. Lis Jacobsen fik ikke det større antal paralleltekster, ej heller det delte variantapparat, og Kroman og Brøndum-Nielsen fik kun lov til ganske sporadisk at give los for deres opulente variantbeholdninger. Men Skautrup kunne optrykke mødereferatets oversigt over variantudskrivningsprincipper næsten ordret som brugervejledning til Jyske Lov Text 1, og foran den anden store tekst han udgav, Eriks Lov Text 1, kunne han blot henvise til Jyske Lov-bindets oversigt, om end med visse forbehold (DgL V:XXXIVff.) (den trykte version af variantprincipoversigten mangler dog det eneste oplivende indslag man kan ane i den til tider noget bistre debat; det er Skautrups eksempel på ortografiske varianter som kan forklare senere meningsforskydninger, hentet fra det kendte sted i Jyske Lovs Fortale, hvor det siges at loven skal gøres efter alles tarv, bl.a. for at u ræte mæn oc folæ (DgL II:5.2) - "uretfærdige og onde" er det blevet oversat med (Kroman 1945 2:135) - kan ræddes for det der er skrevet i loven; her ender ordet folæ i visse håndskrifter som druckenbolte, hvad der bliver fuldt forståeligt, når man kender mellemlæddene: folæ mæn - fulæ mæn - fullæ mæn - fuldæ mæn). - At det kom til at gå som det gik, at Lis Jacobsen ikke fik mere magt end hun havde agt, er sikkert produkt af højst forskelligartede faktorer, tungestvejende måske den lige så forstemmende som banale, at der ingen vej var tilbage i 1930: en stor del af arbejdet var allerede gjort og skulle frem i offentligheden, bl.a. af hensyn til bevillingsgiverne.

Det herefter mest presserende spørgsmål bliver, om sprogforskerne kunne have ønsket sig, at Lis Jacobsen havde haft magt som agt; at alle andre ønsker det, er temmelig

sikkert. Hun havde utvivlsomt ret i, at variantapparatet ikke giver udtømmende besked om selv de flittigst citerede håndskrifter sprogform; det erkendte udgiverne jo også selv. Men derfor skulle sprogforskere vel nok kunne have glæde af de oplysninger som nu en gang stilles til rådighed? Det må man i al fald håbe på for Johs. Brøndum-Nielsen, Aage Hansen, Karl Martin Nielsen, Gerd Wellejus og eventuelle andre der har drøftet sproghistoriske - og især lydhistoriske - sujetter på grundlag af materiale hentet fra bl.a. DgLS variantapparat.

Principperne for variantanførelse er som nævnt noget forskellige værket igennem. I Skautrups afsnit (DgL II og V) er der taget særdeles vidtgående sproglige hensyn; men hans principper, som udgiverne vist anså for de bedst mulige (jf. ovf.) og som der er gjort udførligst rede for i værket (DgL II:CXXXf.), stiller i al fald ikke i enhver henseende den sprogligt interesserede bruger i udsigt, at han kan føle sig tilfreds med, eller sikker på, hvad han får at vide.

Til de skautrupske princippers mærkværdigheder og uklarheder regnes - bortset fra rent udvendige detaljer som fx at nogle punkter direkte eller indirekte er indeholdt i andre punkter eller at positivpunkter (d.v.s. oplysning om hvad der er medtaget i variantapparatet) pludselig figurerer under negativpunkter (d.v.s. oplysning om hvad der ikke er medtaget) - fx den oplysning der gives under negativlistens punkt 5 om, at særskrivning og sammenskrivning i al almindelighed kun er registreret for de ældste håndskrifter vedkommende. For det at fx et teksthåndskrifts mulige hypotagmer *fathær fathær og alz æcki* i et yngre håndskrift optræder som enkeltord - sammensætningerne *fathærfathær* og *alzikky* - er vel potentielt vidnesbyrd om en vigtig sproglig ændring - endda lige på grænsen til at være meningsændring efter udgivernes definition (pkt. a. 3) - som fortjener påagtelse på samme niveau som så mange andre sproglige ændringer.

Først og fremmest hæfter man sig dog ved den usikkerhed der knytter sig til de skautrupske princippers begreb 'sproglig variant', især i dets afgrænsning til begrebet 'ortografisk variant', hvis afgrænsning igen til begrebet 'palæografisk variant' viser sig at være ulden. Af selve principoversigten fremgår indirekte, at der med sproglig

variant hverken menes ordstillingsvarianter eller leksikalske varianter (altså synonyme), skønt det vel ikke ville være ganske urimeligt at klassificere den slags som sproglige. Når det videre siges at vigtigere sproglige varianter fra håndskrifter efter 1350 medtages, samt at ortografiske varianter fra håndskrifter efter 1350 ikke medtages, undtagen under den ganske specielle betingelse at de kan forklare senere meningsforskydninger, så kunne man få den tro, at begrebet 'sproglig variant' indskrænker sig til lyd- og bøjningsvariant, og så efterlades man i undren over hvordan ortografiske varianter fra håndskrifter før 1350 er trakteret; for dem meldes der intet om i udskrivningsprincipperne.

Hvis begrebet 'sproglig variant' ikke omfatter begrebet 'ortografisk variant', så må man ud fra principperne regne med, at udgiverne/Skautrup på forhånd har tolket håndskrifterne såpas grundigt, at de/han kan sige hvad der er fonetiske og hvad der er ortografiske varianter, hvilket er alt andet end problemfrit, til tider endda ugørligt, og hvis begrebet 'sproglig variant' stadig ikke omfatter begrebet 'ortografisk variant', så bliver det ubegribeligt at ortografiske varianter fra håndskrifter før 1350 der kan forklare senere meningsforskydninger ikke nævnes.

Men hvis begrebet 'sproglig variant' også omfatter 'ortografisk variant', hvad umiddelbart er det mest nærliggende at tro, så begynder perspektivet for alvor at blive svimlende. For løftet om at alle sproglige varianter fra håndskrifter før 1350 medtages betyder jo så, at udgiverne, in casu Skautrup, forpligter sig til at give oplysning i variantapparatet hver eneste gang teksthåndskriftet fx skriver *mark* eller *iord* og et håndskrift fra før 1350 på det tilsvarende sted skriver *marc* eller *iorth*; ja, det betyder i sin yderste konsekvens, at man skulle kunne rekonstruere ældre håndskrifter tekst bogstavret og beskrive deres ortografi på grundlag af variantapparatet. Skønt værket bestemt ikke er uanseligt af omfang, er det på forhånd svært at tro at et sådant, erfaringsmæssigt enormt variantmateriale ville kunne rummes inden for dets rammer, og at det faktisk heller ikke er til stede, kan man allerede slutte af at Anders Bjerrum til brug for sin (orto)grafiske sammenligning mellem det i DgL-udgivne teksthåndskrift AM 455,12° af de sjællandske

love (fra ca. 1300) og det jævnaldrende søsterhåndskrift Stockholm C 39 måtte ty til "en fotokopi [af C 39], der opbevares på Det kgl. Bibl. Kun i få tilfælde har lovudgavens variantapparat været tilstrækkeligt for mit formål" (1960:171). Nu tager Skautrup imidlertid også en hel del tilbage med den ene hånd af det som han har givet med den anden, idet han i en anmærkning tilføjer at "sådanne sproglige varianter, som er gennemgående i håndskriftet, og som derfor kommer mere til sin ret i en sproglig beskrivelse af håndskriftet" (DgL II:CXXXf.) kan være undtaget fra omtale i apparatet. Værkets omfang tillader imidlertid heller ikke at tro, at de mange blot fakultativt optrædende ortografiske varianter skulle være fuldt ud tilgodeset, og stikprøver (i DgL II og V sammenholdt med håndskrifterne Stockholm C 39 af Jyske Lov og de sjællandske love og håndskrifterne AM 286 fol., AM 4,4^o og AM 453,12^o af Jyske Lov, alle fra før eller omkring 1350) viser da også med al ønskelig tydelighed, at det i realiteten kun er et mindre udvalg af ortografiske varianter der er medtaget i apparatet - et udvalg der måske skal forklares, ved at Skautrup har trukket grænsen mellem ortografi og palæografi (som apparatet udtrykkelig ikke tager hensyn til) et andet sted end der hvor andre trækker den, idet fx variationer som *d:th* for *th* eller *y:i* for *j* (diftongkomponent) delvis synes påagtet, men derimod ikke variationer som fx *e:æ* for *æ*, *c:ch:ck:k(k)* for *k(k)*, *-u:fu* for *v*, *u:w* for *w* ((stigende) diftongkomponent) eller *g:gh* for *gh*. - At der ikke tales for højt om hvordan ortografiske varianter fra håndskrifter før 1350 er behandlet, er for så vidt forståeligt nok som det er svært at indse, hvilken nytte nogen skulle have af en ortografisk variant hist og en anden her.

Endnu en nævneværdig usikkerhed ved Skautrups variantudskrivningsprincipper er den der knytter sig til begrebet 'vigtigere sproglige varianter' (fra håndskrifter efter 1350). Udgiverne har som nævnt ikke været uvidende om, at opfattelsen af hvad der er vigtigt forandrer sig med tiden (jf. ovf.); ikke desto mindre leder man forgæves efter antydninger af, i hvilken retning deres egne tanker i så henseende er gået. Man må formode at alt det i yngre håndskrifter der afspejler den normale lyd- og formudvikling - at fx *ja* bliver til *jæ*, *y* til *ø*, *p,t,k* til spiranter eller

at fx de gamle akkusativformer af pronominerne *han* og *hun* fortrænges af dativformerne - ikke er medtaget, fordi det ville sprænge alle rammer. Er det medtagne da alt det uforudsigelige? Det kan man ikke uden videre gå ud fra. På udgavens tid var den gængse tolkning af vekslingen *u:o* i et ord som *søn*, at det var gammel *a*-omlydsvekslen (jf. Brøndum-Nielsen 1950:106, 109). At et yngre håndskrift fx stedvis har *o*, hvor teksthåndskriftet har *u* i dette ord, er således ikke forudsigeligt under forudsætning af tolkningen *a*-omlyd; ikke desto mindre er *o*-varianten ikke medtaget i DgL V fra håndskriftet AM 26,8^o (dateret til slutningen af det 14. århundrede) på de steder hvor den optræder i Eriks Lov 1. bog, som er undersøgt systematisk. *o*-formen af ordet er ikke gennemgående i håndskriftet; så det kan ikke være derfor at den ikke er medtaget, sådan som det muligvis forholder sig m.h.t. *o*-formerne af *komme* og *kone*, der også traditionelt forklares som *a*-omlydsformer (jf. Brøndum-Nielsen 1950:108) og som alligevel ikke er nævnt i variantapparatet fra AM 26,8^o, hvor de er gennemført. Den manglende medtagelse kunne måske skyldes, at udgiveren har tolket *o*-formerne som lydåbningsformer og ikke som *a*-omlydsformer; men det er en tolkning som man først senere har nærmet sig for alvor, og den er aldrig blevet særskilt drøftet for *søns* vedkommende, men derimod for *kommes*, af Karl Martin Nielsen i 1964. I øvrigt er det tankevækkende, at Karl Martin Nielsen hentede sine excerpter til denne afhandling fra tekster og sprogbeskrivelser, og ikke fra DgLs variantapparat, endskønt det vel netop må have været sådanne undersøgelser som det har forekommet udgiverne passende at bruge apparatet til.

Har en bruger således grund til at føle sig noget utilfreds og usikker m.h.t. variantudskrivningsprincippernes sproglige gehalt, bør han omgås de faktisk givne variantoplysninger med yderste forsigtighed, hvis han er ude i sprogligt ærinde. For variantapparatet viser sig at indeholde talrige faldgruber, hvoraf nogle paradoksalt nok sikkert just er afstedkommet af udgivernes sproglige ambitioner.

Lis Jacobsen var som nævnt bekymret på historikeres og juristers vegne for at de skulle drukne i variantapparatet. Hendes bekymring kunne godt udstrækkes til også at gælde filologer, for så vidt som også de selvfølgelig let kommer

til at fortabe sig i dyngerne af usorterede varianter. Det mest bekymrende er dog at udgiverne selv - i al fald stedvis - ser ud til at være sunket til bunds i deres materiale. Variantapparatet inviterer ligefrem til fejl i al dets indviklethed, med forkortelser, bogstav- og potenstallombinationer som håndskriftsignaturer, krydshenvisninger i form af op- og nedadgående pile etc., og der er tilsyneladende begået en hel del undervejs - i al fald stedvis. Til stikprøve er apparatet til Eriks Lovs 1. bog efter Text 1 (DgL V:3-72) blevet sammenlignet med håndskriftet AM 26,8° (B⁸), hvorved mindst 56 sikre eller meget sandsynlige fejl er kommet for en dag (nogle fejl kan kun kaldes meget sandsynlige, ikke sikre, fordi de er potentielle undladelsessynder, tilfælde hvor man i henhold til udskrivningsprincipper og paralleller andetsteds i variantapparatet venter at finde en form fra B⁸ og så alligevel ikke gør det, men hvor det ikke kan bevises, at udgiveren ikke har foretaget en forsætlig, skønt mindre velovervejede udeladelse). Fejlene er naturligvis af forskellig art - slendrianfejl synes at være langt hyppigere end fejllæsninger af håndskriftet - , og de kan være mere eller mindre graverende - men med overvægt af de mere graverende, hvortil regnes at håndskriftet får tillagt nogle andre morfologiske eller leksikalske varianter end det faktisk har. Under alle omstændigheder er fejlene for mange. For at der er mindst 56 sandsynlige fejl fra ét håndskrift på 69 siders variantapparat bør ses i relation til, at der i alt er påagtet 36 håndskrifter i apparatet til Eriks Lov Text 1. Inden man prøver at regne ud hvor mange sandsynlige fejl det giver pr. side, bør man dog betænke at det ene af de 36 håndskrifter er Stockholm C 39, som det i indledningen (DgL V:XXXVI) udtrykkelig siges at Marius Kristensen har læst korrektur efter. Men for de øvrige 35 håndskrifter af Text 1 er der ikke grund til at tro andet end at AM 26,8° skulle være nogenlunde repræsentativt.

En anden type (sprogligt) skæbnesvangre fælder i variantapparatet skyldes ikke uforsætlig fejl fra udgiverens side, men fejltolkning af deres materiale, eller i det mindste tolkning som man med grund kan være uenig med dem om. I AM 26,8° bruges ikke så sjældent det siksaklignende forkortelsestegn der er velkendt i gammeldanske håndskrifter til dækning af *er* eller *ær*, undertiden blot *e*, *æ* eller *r*. I

en del former som er citeret i variantapparatet til Eriks Lov Text 1 fra AM 26,8° har udgiveren opløst er. Normalt er det underordnet hvordan man opløser, fordi opløste forkortelser normalt kursiveres som signal til brugerne om ikke at tage dem til indtægt for lydhistoriske hypoteser. Men i variantapparatet har man af velforståelige praktiske grunde afstået fra denne form for kursivering, og så bliver er-opløsningen farlig, fordi udgaven dermed postulerer at håndskriftet har former som ved nærmere eftersyn viser sig at være fremmede for det; når de forkortede ord skrives fuldt ud, skrives de nemlig altid med *-ær* (altså fx altid *brothær*, aldrig *brother*, altid *annær*, aldrig *anner*, som udgaven postulerer). Blot endnu et eksempel, der forhåbentlig kan illustrere hvor voveligt et forehavende Skautrup indlader sig på med sit løfte om at skelne mellem vigtigere sproglige varianter, der medtages, og ortografiske varianter, der (som regel) ikke medtages, i håndskrifter yngre end 1350. I apparatet til DgL V:26.1 meldes at B⁸=AM 26,8° har formen *doth*, hvor teksthåndskriftet har *døth* 'død'. Da principperne siger, at ortografiske varianter fra håndskrifter efter 1350 ikke medtages - medmindre de kan forklare senere meningsforkydninger, hvilket ikke er aktuelt her - , må man gå ud fra at man ifølge udgiveren står over for en vigtig lydform *doth* som sideform til *døth* (Aage Hansen (1962:162) regner faktisk med muligheden af depalatalisering *ð>o* i dette ord). For den der kender håndskriftet tilstrækkelig indgående er der imidlertid ingen tvivl om, at *doth* er et ganske banalt eksempel på (orto)grafisk brug af *o* for *ø*; AM 26,8° har absolut sikre eksempler på denne brug, der måske er betinget af ren distraktion fra skriverens side, og *doth* optræder ganske på samme måde som de sikre eksempler (der er karakteristiske ved at være sporadiske og ofte at finde i kapitelloverskrifter med *ø*-modsvareghed i det samme ord inde i kapitlet). - Statistisk er denne slags fælder næppe særlig dominerende, og i bind V bliver de vist i al fald færre og færre hen igennem teksten, fordi udgiveren efterhånden er blevet mere fortrolig med sit materiale.

Som en tredje af DgLs fælder for sprogforskere skal endelig nævnes den tve-/flertydighed og den vilkårlighed hvormed adskillige af oplysningerne i variantapparatet gives.

Flertydigheden kan fx ligge i, at man ikke ved hvor mange eller hvor få budskaber den enkelte oplysning indeholder. Det siges fx flere steder i DgL V at teksthåndskriftets læsemåde *mælt* modsvares af *saugh* i B⁸⁻¹⁹C af Eriks Lov Text 1 (eller B^{8.11.13-19} C ell. lign., jf. op. cit.:259.11, 283.3, 285.1, 287.10 m.fl.). Dette kan være en rent tekstkritisk-leksikalisk variant der kun skal meddele, at de pågældende håndskrifter her har en form af verbet *sige*, B⁸ helt nøjagtig formen *saugh*, som modsvarighed til en form af verbet *mæle* i teksthåndskriftet; men det kan også være at oplysningen skal tages for fulde pålydende, så man yderligere kan tillade sig at tage til efterretning, at de nævnte unge B-håndskrifter og C-håndskriftet fra 1456 her alle har den interessante dentallose participialform af verbet *sige* (og at den endda er skrevet med den såkaldte hybridkrivemåde *ugh*). For at kunne jugere i denne sag må brugeren nu bl.a. vide, om den dentallose participialform hører til de vigtigere sproglige varianter, som udgiveren ifølge udskrivningsprincipperne har forpligtet sig til at meddele fra håndskrifter efter 1350, og det står som sagt ikke explicite nogetsteds, man kan højst gøre sig håb om andetsteds i variantapparatet at finde en entydig oplysning vedrørende præteritum participium af *sige*, der viser i hvilken retning man må tolke, d.v.s. gøre sig håb om at finde en nål i en høstak. Opslag i B¹⁷ (AM 26,4° fra ca. 1520) godtgør for øvrigt, at dette håndskrift overalt har form med dental (*sagt(h)*) som modsvarighed til B⁸'s *saugh*, og at variantapparatets oplysning altså ikke bør regnes for mere end rent tekstkritisk. Hvis apparatet havde været delt op efter Lis Jacobsens retningslinjer, havde man ikke behøvet at være i tvivl her.

Vilkårligheden, endelig, ligger fx i at det enkelte variable sprogtræk snart kan være omtalt, snart uomtalt under ens betingelser i apparatet. Hvis man fx interesserer sig for glosen *fædrene*, der har en stor formrigdom i gammel-dansk, og gennemgår variantapparatet til DgL V Text 1, som er særdeles meddelsomt på dette punkt, så vil man af oplysningen til 18.5 *fæthærn*: at det i B¹⁻³ modsvares af *fæthærn* og i B⁵ af *fæthernæ*, sammenholdt med oplysningen til 37.6 *fæthærn*: at det i B^{4.8} ofl. modsvares af *fætherne*, være i sin gode ret til at konkludere at B⁸ i det første tilfælde har en

tostavelles-, ikke en trestavellesform; men et kig i håndskriftet åbenbarer at det i begge tilfælde har trestavellesform (*fæthærnæ*). Lydhistorikeren der exciperer variantapparatet fx med henblik på at datere svindet af *th* i udlyd efter *r*, vil af oplysningen til DgL V:46.2 for: at B⁸⁻¹¹ her har *forth* - omvendt skrivemåde med falsk *th* - drage den konklusion, at B⁸ svarende til *får* DgL V:5.5 også har *far* eller *får*, fordi der ikke meldes noget i apparatet om variantformer hertil; men B⁸ har faktisk *farh*, der efter al sandsynlighed aflægger akkurat samme vidnesbyrd som det ovennævnte *forth*, idet *h* viser sig at være en ortografisk sideform til *th*, brugt i ganske specielle tilfælde i håndskriftet.

Temaet 'svagheder m.h.t. principper og praksis for anførelse af sproglige varianter i DgL' er hermed langt fra udtømt. Men allerede det foreliggende må i al foreløbighed være tilstrækkeligt til at man kan konkludere, at Lis Jacobsen havde god grund til at ane uråd på udgiverselskabets vegne i 1930, og at omverdenen incl. sprogforskerne havde været bedre tjent med at hendes råd var blevet fulgt, selv om det havde givet nye problemer, selv om heller ikke hendes løsningsforslag var ideelle, og selv om hun burde have været langt mere bekymret på lyd- og bøjningsforskernes vegne end på stil- og syntaksforskernes. Det for sprogforskere ideelle er naturligvis at have adgang til hele håndskriftmaterialet, og med kendskab til nutidens elektroniske teknologi er det måske slet ikke så naivt endda at forestille sig, at de tilnærmelsesvis ville kunne få deres ønske opfyldt (via indtastede transskriptioner).

Der er som bekendt skrevet en del sproghistorie på grundlag af DgLs variantapparat, og ét af de spørgsmål som man herefter med frygt og bæven føler sig foranlediget til at rejse er følgende, hvor skæv den sproghistorie er blevet som følge af skævhederne i DgLs variantapparat. Det er et større projekt at undersøge dette. På forhånd kan man dog for det første sige, at hvis ikke det er gået helt galt, så er den væsentlige årsag, at hovedaftageren af variantapparatets sproglige oplysninger er Brøndum-Nielsen og at han i sin egenskab af udgiver har haft bedre forudsætninger end andre for at vide hvordan apparatet skulle tolkes. For det andet kan man med sikkerhed sige, at det i det mindste nogle

gange er gået galt selv for Brøndum-Nielsen. Om den tidligere nævnte dentalløse participialform af *sige* hævder han (1971:440), at den forekommer i formelen *sum før ær sagh* eller *saugh* i AM 26,8° (B⁸) og nærstående yngre håndskrifter af Eriks Lov, og så henviser han bl.a. til det tidligere nævnte sted i variantapparatet (til DgL V:259.11), hvor det oplyses at B^{8.11.13-19} har *saugh*, og hvor man som nævnt ikke kan tillade sig at slutte noget som helst andet end at de pågældende håndskrifter har en form af verbet *sige*, ikke *mæle*, med dental eller uden dental.

Litteratur:

- Bjerrum, Anders, 1960: Johannes Jutæ og Valdemars Jordebog. I: Ti Afhandlinger. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. København
 Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling I². København
 Brøndum-Nielsen, Johs., 1965: Filologiske Erindringer og Erfaringer. I: Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede. København
 Brøndum-Nielsen, Johs., 1971: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling VII. København
 Danmarks gamle Landskabslove I-VIII. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab under Ledelse af Johs. Brøndum-Nielsen og Poul Johs. Jørgensen. København 1933-1961
 Hansen, Aage, 1962: Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden 1. København
 Haugen, Odd Einar, 1984: Filologi og tekstkritikk. Eit norrønfilologisk synspunkt på kjerna i filologien (Eigenproduksjon 23). Bergen
 Kroman, Erik (under Medvirken af Stig Iuul), 1945: Danmarks gamle Love i Oversættelse 1-3. København
 Nielsen, Karl Martin, 1964: Gammeldansk kuma, nydansk komme. I: Danica. Studier i dansk sprog. Til Aage Hansen 3.9.1964. Århus
 Sørensen, John Kousgård, 1989: Om udgivelse af ældre danske tekster. I: Forskningsprofiler udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. København

Desuden er benyttet materiale fra Det danske Sprog- og Litteraturselskabs arkiv, som selskabets administrator, dr.phil. Erik Dal med stor beredvillighed og hjælpsomhed har givet adgang til.

HOLLENDERES UDTALE AF DANSK

Af Kirsten Gregersen (Odense Universitet)

Indledning

Det er efterhånden velkendt at voksne udlændinge¹, der vil lære dansk, finder det sværere at opnå en acceptabel dansk udtale end at lære korrekt dansk morfologi, syntaks etc. Man kan opstille forskellige hypoteser om årsagerne til dette faktum:

1. danskere har en forholdsvis lav tolerancetærskel for acceptabel udtale,
2. undervisningen i dansk udtale er ikke hensigtsmæssig, og/eller
3. dansk udtale er af forskellige årsager svær at lære.

Den første hypotese er en almindelig udbredt opfattelse, der dog er særdeles vanskelig at efterprøve, fordi man næppe kan opstille universelle kriterier for grad af afvigelse fra acceptabel udtale - alene at definere "acceptabel" operationelt på tværs af sprogene vil være en, måske futil, livsopgave for en forsker. Derfor vil denne hypotese ikke blive behandlet her.

Den anden hypotese kunne lyde som en variation af "vi har en dårlig lærer" - det kan selvfølgelig ske inden for alle fag - men, hvis denne hypotese er rigtig, skal årsagerne nok snarere søges i, at vi ikke har en lang undervisningstradition i dansk som fremmedsprog (i et verdenssprog som fx engelsk går erfaringerne med fremmedsprogsundervisning langt tilbage), og selvom dansk er et af de mest grundigt fonetisk udforskede sprog, er det for det meste sket på modersmålets eller den almene lingvistikks præmisser. Man kan derfor antage at en af årsagerne til undervisningens uhensigtsmæssighed beror på at undervisningsmaterialerne ikke er baseret på relevant, dvs fremmedsprogspædagogisk, fonetisk forskning. En anden årsag kunne være at undervisere i dansk som fremmedsprog indtil for nylig i deres forskel-

¹Børns indlæring af fremmedsprogsudtale ser ofte ud til at have lighedspunkter med modersmålstilegnelse og vil derfor ikke blive behandlet her.

lige uddannelser ikke har gennemgået længerevarende kurser i emnet.

Den tredje hypotese kan underbygges med (mindst) to argumenter hentet fra den lingvistiske forskning:

a. Ved sammenligning af forskellige sprogs fonemsystemer finder man at det danske vokalsystem globalt set er meget rigt (se fx Hockett (1955)). Det er dog inden for fremmedsprogspädagogikken et omdebatteret spørgsmål om kontrastive lingvistiske analyser overhovedet er relevante for fremmedsprogsindlæring, specielt fordi det har vist sig at selvom modersmålet og målsproget på visse punkter har samme grammatiske strukturer følger det ikke deraf at disse strukturer produceres korrekt i de tidlige stadier af indlæringen (se fx Hyltenstam (1989)). Men der er efter min mening ikke fremlagt overbevisende forskningsresultater for at det samme skulle gælde for udtalen - et banalt argument er at har man (dvs en person med dansk som modersmål) én gang hørt fx en tysker tale dansk, vil man (næsten) altid kunne identificere andre dansktalende tyskere på deres accent, derimod kan man ikke med samme sikkerhed bestemme en udlændings modersmål ud fra hans/hendes skriftlige produktion.

b. Det har vist sig at de danske regler for skrift-til-tale er mere komplicerede end for andre sprog, hvor man har forsøgt at lave edb-programmer for 'text-to-speech' (se fx Molbæk (1983)). Dette punkt er naturligvis kun relevant for dem der lærer dansk via skriftsproget. Der er meget der taler for at man opnår en mere acceptabel dansk udtale hvis man lærer det talte sprog før det skrevne, men i vores kulturområde er det nok vanskeligt at praktisere for mange andre end børn, ordblinde og analfabeter.

I det følgende vil jeg fremlægge tre almene teser for fremmedsprogsudtale og dernæst forsøge at underbygge de to første teser med undersøgelsesresultater som vedrører dansk som fremmedsprog. Det skal bemærkes at jeg ikke regner tesserne for undtagelsesløse, men jeg mener at de kan redegøre for en endog betragtelig del af forekomsten af udtalefejl.

Tese 1: Perception af L2's sproglyde kan forudsiges fra L1's lydsystem.²

Tese 2: Produktion af L2's sproglyde kan forudsiges fra L1's lydsystem.

Tese 3: Produktion forudsætter perception.

Resultaterne hidrører hovedsageligt fra undersøgelser jeg lavede da jeg var Erasmus-lærer ved Skandinavisk Institut i Groningen i foråret 1989. Her underviste jeg hollandske danskstuderende i dansk udtale og havde rig lejlighed til at udsætte dem for forskellige fonetiske tests. I det følgende er der kun omtalt resultater vedrørende den segmentale del af fonetikken, dvs vokaler og konsonanter, mens de prosodiske størrelser, stød, tryk og intonation, ikke bliver behandlet. De informanter der omtales er personer, som har nederlandsk som modersmål, som er først i tyverne og som har fulgt danskundervisning på universitetsniveau i ca 8 måneder, de sidste tre uger før testtidspunktet med intensiv lytte- og udtaletræning.

Perception af L2's lyde kan forudsiges fra L1's lydsystem

Informanterne deltog i to forskellige typer perceptionstests:

1. en diskriminationstest, hvor jeg³ oplæste en række vokal- og ordpar af typen XX og XY⁴, informanterne skulle så med et kryds på et skema angive om items'ene i de enkelte ordpar var identiske eller forskellige; og
2. en identifikationstest, hvor jeg oplæste en række vokaler og ord, informanterne skulle så v.h.j.a. et multiple choice ark angive hvad de hørte, ved vokalerne var der 3 eller 4 valgmuligheder og ved ordene normalt to muligheder.

Tabellerne I og II er uddrag af resultaterne fra de oprindelige tests hvor kun items med fejlperceptioner er medtaget, til dels af pladshensyn, men også fordi fejlene viser hvor der er usikkerhed i perceptionen. Der er ikke lavet signifikans- eller andre statistiske beregninger på materialet, da det næppe er relevant i denne sammenhæng.

²L1 står for modersmål og L2 for målsprog

³Mit sprog er halvkonservativt københavnsk præget rigsmål.

⁴XY var altid minimale par.

Betragter man begge tabeller under et, kan man konkludere at der er problemer med perceptionen af de ikke-snævre vokaler og med de velære lukkelyde. Det fremgår måske knap så klart at der er specielle problemer med vokalperceptionen, når vokalen står før [ð], men jeg har ved senere tests, foretaget med Erasmus-studerende fra England, Holland, Frankrig og Tyskland, erfaret at selvom de opfatter 'mele:mæle' korrekt, går det galt med 'kede:kæde'. Dette forklares måske bedst ved de nyere fonetiske beskrivelser af det danske [ð] som andendiftongkomponent (se Heger (1975) p. 22 og Basbøll & Wagner (1985) p. 81).

Identisk 5	Forskellig 2	Udtalt sønner - synder
4	3	sønner - sønner
2	5	sæde - Sade
5	2	ø: - ö:
5	2	ris - ris
1	6	o: - å:
6	1	æ: - æ:
6	1	grim - grim
6	1	klam - klam

Tabel I. Diskriminationstest.
7 informanter deltog, kun vokal- eller ordpar med mindst én fejl er medtaget. Det korrekte er understreget.

sæde=6/Sade=5
rode=6/råde=5
krave=5/grave=6

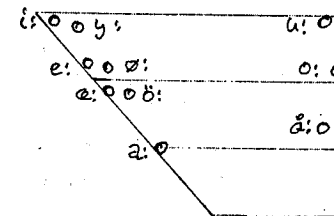
i:=0/e:=7/æ:=4/a:=0
y:=0/ø:=7/ö:=4
u:=2/o:=7/å:=2/år=0
krave=7/grave=4
node=7/nåde=4
bide=4/bede=7
lone=4/låne=7
bod=7/båd=4

i:=0/e:=3/æ:=8/a:=0
mode=3/måde=8
klatte=3/glatte=8

Tabel II. Identifikationstest.
11 informanter deltog, kun items med mindst tre fejl er medtaget. Det korrekte er understreget.

Sammenligner vi nu en del af de danske og hollandske⁵ vokalers plads i kardinalvokalskemaet på figurerne 1 og 2 ser vi, at hvor der ikke er sammenfald, er der problemer med perceptionen.

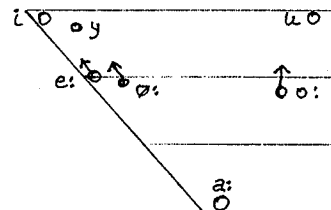
Forklaringen på problemet med perceptionen af de velære lukkelyde er af en lignende art: [g] findes ikke i genuine hollandske ord, men kun i låneord (se fx Mees & Collins (1982)).

Figur 1.
Hovedvarianterne af de danske langvokaler⁶.

⁵De hollandske vokalers anbringelse er taget fra Mees & Collins (1983).

⁶Ordeksempler er: 'mile, syle, mæle, søle, mæle, hgne, male, måle, mole, mule'.

Figur 2.
Hovedvarianter af de hollandske 'free vowels'⁷.
Pilene angiver diftongering⁸.

Produktion af L2's lyde kan forudsiges fra L1's lydssystem

Fire af de hollandske studerende indtalte på bånd en oplæsning af en novelle og af en ordliste. Grunden til at jeg ikke valgte en fri samtale var, at man for det første får et sammenligneligt materiale, og for det andet undgår at informanterne bevidst undgår vanskelige udtaler - men jeg fik selvfølgelig ikke på denne måde noget at vide om deres kommunikative kompetence.

I det følgende vil jeg forsøge at klassificere udtalefejl (én definition kunne være: udtaler der klart viser at den talende ikke er indfødt) efter to kriterier: 1. den indfødtes perception og 2. de mulige årsager til den indfødtes perception af fejl.

1. udtalefejl klassificeret efter den indfødtes perception:

- A. udtaler der kan forårsage kommunikationsbrist (på det segmentale niveau typisk: fonemfejl)
- B. udtaler der ikke giver anledning til misforståelser, men viser at taleren ikke er indfødt

2. Udtalefejl klassificeret efter mulige årsager:

- I. L2's skrift-til-lyd regler
- II. L1's skrift-til-lyd regler
- III. L1's lydssystem
- IV. kendskab til andre fremmedsprog

⁷Denne betegnelse dækker over vokaler der kan optræde i trykstærke åbne stavelser, på dansk bruges termen 'frit afløbende vokaler' undertiden.

⁸Ordeksempler er: 'zief, nu, zee, reu, ja, zo, moe'.

Overskriften på dette afsnit kræver, for at være meningsfyldt, at skrift-til-lyd regler antages at høre til lydssystemet og at L1 her fortolkes som de lydssystemer læreren⁹ har til rådighed (dvs også andre L2'er end målsproget).

Ud fra båndmaterialet har jeg fundet eksempler på næsten alle mulige kombinationer af ovennævnte faktorer. De er anført nedenfor med kommentarer.

A. I.:

"spille" udtalt som "spilde": man kan ikke forudsige om bogstavet 'i', når det udtales kort, skal være [e] eller [i].

"krave" udtalt som "kræve" viser at informanten ikke kendte reglen om 'a's udtale efter 'r'.

"brage" udtalt som "bræge" viser at informanten ikke kendte reglen om 'a's udtale efter 'r' og heller ikke vidste at det har konsekvenser for udtalen af 'g'.

A. II.:

"mure" udtalt som "myre" afspejler reglen om at hollandsk 'u' ofte udtales [y] - se dog nedenfor under A.IV.

A. III.:

"lovlig" udtalt som "*lavlig" skyldes formentlig at man kun har den sidstnævnte diftong i hollandsk.

"pragt" udtalt som "bragt": her er årsagen at det hollandske /p/ udtales uaspireret.

"lone" udtalt som "låne" har samme årsag som nævnt ovenfor under perceptionstestene.

A. IV.:

Ingen éntydige eksempler, dog kunne eksemplet med 'mure' (A.II.) måske henføres til påvirkning fra franske stavemåder.

B. I.:

"spørge" udtalt med [j] viser at informanten ikke behersker reglerne for 'g's udtale.

B. II.:

⁹'lørner' er en fællesbetegnelse for personer der lærer et andet- eller fremmedsprog.

"herredømme" udtalt med konsonantisk [r] er transfer fra de hollandske regler for udtalen af 'r'.
Bogstavnavnet "z" udtalt som [zæd] er ligeledes transfer fra hollandsk.

B. III.:

"løbe" udtalt med stemt [b] er transfer fra hollandsk.
"glæt" udtalt med en mere åben [a]-kvalitet end normalt i dansk er ligeledes en transfer.

B. IV.:

"byde" udtalt med konsonantisk (frikativt) [ð] kunne være transfer fra engelsk.

Produktion forudsætter perception

Denne tese er i litteraturen dokumenteret for både modersmåls- og fremmedsprogsindlæring. Den gælder dog ikke undtagelsesløst, for det er muligt fx at lære at udtale et dentalt [t] for personer der i deres modersmål har alveolært [t], selvom de ikke kan høre forskel på de to t-artikulationer. Dette antyder at det er lettere at lære udtaler der kan relateres til det taktile feedback end udtaler der hovedsageligt er afhængige af det auditive feedback. Vokalers/vokoiders artikulation betinges i høj grad af det auditive feedback, mens konsonanternes/kontoiders artikulation oftest afhænger af det taktile feedback. Når man så tænker på at der hvor det danske lydsystem adskiller sig mest fra andre sprogs er på vokalområdet, forbavser det ikke at dansk udtale er svær at lære. Mit materiale fra Holland var ikke designet med henblik på denne tese (m.a.o. det var ikke en longitudinal produktions- og perceptionstest), så desværre kan jeg ikke underbygge tesen med materiale fra hollænderes indlæring af dansk udtale.

Et undervisningssystem i dansk udtale for nederlandsktalende

Formålet med de undersøgelser¹⁰ jeg lavede i Groningen var at lave et undervisningssystem i dansk udtale for nederlandsktalende - det lyder måske noget eksotisk, men der er i

¹⁰Se i øvrigt nærmere i Gregersen (under udg.)

det nederlandsk/flamsk-talende område et (for os beskedne danskere) forbavsende stort antal danskstuderende, både på tolkeskoler og skandinaviske universitetsafdelinger.

Planen er at undervisningen i begyndelsen skal baseres på træning i perception af danske lyde, både i isolation og i sammenhæng. Der vil specielt blive fokuseret på de lyde og lydkombinationer som erfaringsmæssigt er svære for hollænderne. Denne undervisning bør ideelt gives af en modersmålstalende dansker, subsidiært kan en hollænder undervise med hjælp af lydbånd indtalt af en dansker. Den letteste måde at kontrollere indlæringen på er at benytte til formålet designede perceptionstests.

Det næste trin vil så være at gå over til ren udtaleundervisning. Det ideelle ved indlæring af de enkelte lyde, ord, intonation etc er at det foregår som enetimer med en indfødt lærer, men det er næppe praktiserbart. Som et lidt lavere krav er det næstbedste at der altid er en lærer til stede, også i sproglaboratorieundervisning, for eleverne får meget let dårlige udtalevaner hvis de ikke bliver taget i opløbet.

Ved udarbejdelsen af en kontrastiv lærebog i dansk/L2 fonetik for hollandsk/L1-talende er der en række spørgsmål man må tage stilling til:

1. Hvilken L2-norm bør der undervises i? En del indfødte danskere klarer sig udmærket uden stødet - er der så nogen grund til at bruge megen tid på at indlære det (hvis det overhovedet er muligt)?
2. Hvilken L1-norm bør man tage som udgangspunkt i den kontrastive beskrivelse? Efter min mening er det bedst hvis man finder de L1-lyde der ligner L2-lydene bedst uanset hvilken dialekt¹¹ de forekommer i og nøje gør rede for hver enkelt lyds dialektforekomst. Dette vil sandsynligvis også gøre det lettere for studerende med forskellig dialektbaggrund at benytte bogen.
3. Hvordan skal transskriptionerne se ud? De skal i mange tilfælde være mere substansnære end en tradition

¹¹I denne sammenhæng benytter jeg 'dialekt' i den engelske betydning, dvs dækkende standardsprog, dialekt, sociolekt etc.

nel fonemskrift, for en sådan kræver for dansk kendskab til en række regler for fonemernes kombinatoriske varianter (se exx ovenfor under A.I.).

4. Hvilke dele af lydbeskrivelsen skal der lægges vægt på? Hollandsk er på mange måder lydligt beslægtet med dansk, så en stor del af de segmentale lyde og ord- og sætningstryk er ikke det der volder de største kvaler. Dog er intonationen i hollandsk med såkaldt sætningsaccent eller fokus modsat dansk, hvilket får danskere til at opfatte hollænderes danske ytringer som indeholdende et ord med emfase. Områder inden for den segmentale fonetik der kan give anledning til misforståelser for danskere er især vokal- og lukkelydsartikulationen hos hollandske dansktalende.

5. I hvor høj grad skal der fokuseres på forholdet mellem lyd og skrift? Svaret er at det bør man i høj grad gøre, specielt når der er tale om et sprog der læres i en alfabetisk undervisningstradition. Og også fordi forholdet mellem skrift og lyd og vice versa er særdeles kompliceret i dansk.

Ovenstående betragtninger må man tage hensyn til uanset for hvilke sprog man ønsker at lave lærebøger i udtale, men naturligvis vil vægtningen af de enkelte elementer være afhængig hvilke L2'er og L1'er der er tale om. Såfremt den skitserede lærebog i dansk udtale for hollændere viser sig at være nyttig, kan den måske bruges som model for andre L1'er end hollandsk, fx de indvandrersprog vi har i Danmark.

Litteratur:

- Basbøll, Hans & Wagner, Johannes (1985): Kontrastive Phonologie des Deutschen und Dänischen. Niemeyer
- Gregersen, Kirsten (under udg.): Hollandsk udtræk. Tijdschrift voor Skandinavistiek
- Heger, Steffen (1975): Tale og tegn. Elementær dansk fonetik 2. Gjellerup
- Hockett, Charles F. (1955): A manual of phonology. Waverly Press
- Hyltenstam, Kenneth (1989): Andraspråksinlärning: morfologi och syntax. Grundbog i fremmedsprogspædagogik (eds. G. Kasper & J. Wagner). Gyldendal, pp 88-101
- Mees, Inger & Collins, Beverley (1982): A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN). Journ.Int.Phon.Ass. vol 12, pp 2-12
- Mees, Inger & Collins, Beverley (1983): A phonetic description of the vowel system of Standard Dutch (ABN). Journ.Int.Phon.Ass. vol 13, pp 64-75
- Molbæk Hansen, Peter (1983): An orthography normalizing program. Ann.Rep.Inst.Phon.Cph. vol 17, pp 87-109

NON-FORMAL ANALYSE I DANSK OG NORDISK SYNTAKS
Af Hans Götzsche (Göteborgs Universitet)

Et alment problem i syntaksforskning er valg af syntaksteori, herunder analysebegreber og modeller. En rent formal analyse er teoretisk konsistent, men tenderer mod at abstrahere fra fænomener som er i modstrid med det formale system, og det kan desuden være vanskeligt at skelne mellem hvad der er systemets regler og hvad der er forklaringer på empiriske fakta. Et eksempel på en sådan analyse er Holmberg 1986, der er en en raffineret og kompetent anvendelse af 'Chomskyismens' paradigme. Heroverfor er en rent deskriptiv analyse (principielt) udtømmende, men tenderer mod at tillempe ad hoc-begreber efter arten af problemer som skal løses, og der kan opstå direkte inkonsistens i det teoretiske apparat. Jeg har derfor (i Götzsche (udg.)) foreslået et antal præciserede syntaktiske analysebegreber baseret på nogle kategorier i en universel pragmatik, og herudfra har jeg konstrueret en syntaktisk-topologisk model som i første omgang er applikeret på dansk. Derefter har jeg overført den på svensk for ved hjælp af en simpel model kontrastivt at kunne vise de vigtigste syntaktiske forskelle på dansk og svensk.

Jeg vil ikke her gå ind på modellens teoretiske implikationer, men henvise til ovennævnte reference og til at ideerne kræver yderligere teoretisk diskussion. Blot bør det påpeges, at min model er baseret på Diderichsens sætningsskema og skal ses inden for den danske tradition for syntaksanalyse. Man kan se sætningsskemaet som en form for deskriptiv generalisering, og med dets smukke formel over den grundlæggende struktur i dansk og nordisk syntaks har det været et elementært hjælpemiddel i analyse og pædagogik. Et problem med skemaet er dog at der aldrig rigtig er nogen der har været helt klar over hvad det egentlig er man sætter ind i de enkelte felter og positioner: man kan sige, at ledbegreberne er lidt uklare. Således er subjekt og prædikat hos Diderichsen 1946(66) defineret ved at være de led der indgår i neksus (p.142), men neksus er primært defineret negativt ved ikke at være enten paratagme eller hypotagme (p.141,160), sekundært ved "gensidig Forudsættelse" (p.142). Den sidste definition er ganske vist positiv, men da den ikke er indsat i et større Hjælmslevsk system der klargør hvad "Forudsættelse" skal forstås som, er den ikke begrebsligt klar. I skemaet er det da også de ordklassebaserede ledtyper der er udgangspunkt for topologien, og disse defineres nogenlunde præcist vha. en form for 'logisk semantik' (p.169 ff.). men ordklassebegreberne er funderet i Brøndals ordklasse-universalier som man rimeligt kan hævde er ontologisk set noget usikre. For den praktiske analyse har man derfor de p.167 anførte ledkriterier, men problemet med dem er at man, når man kommer ud over normaltillfældene, kan finde eksempler hvor de modsiger hinanden, hvorfor man kan mene at de ikke er fuldstændigt tilfredsstillende.

Det bør imidlertid her, i forlængelse af Diderichsen, efter min opfattelse fastholdes, at en sætning er en struktur af led og ikke er en forbindelse af ord, således som en del andre traditioner går ud fra (cf. fx. Hudson 1984). En opgave kan derfor være at forsøge at definere sætningsleddene mere klart, og mit forslag er at se

sætningen som en semantisk struktur (ell. informationsstruktur) i den sproglige kommunikation og ud fra denne pragmatiske funktion at identificere de enkelte sætningsdeles opgaver. Man kan her hente inspiration i visse svenske teoretiske overvejelser som fx. i Johannisson (ed.) 1964, blot gør den fænomenologiske prægning dem for upræcise til direkte brug.

Som nævnt ligger en redegørelse herfor uden for denne fremstilling, og i den følgende analyse er det tilstrækkeligt at se leddene som angivelse af positioner i sætningens grundlæggende topologiske struktur helt parallelt med Diderichsens skema i den moderne reviderede version:

(k F	v	n	a	V	N	A)
I	C			F		
c s/{x}	v	{s}	(a)	(v)	o/p	(a)

hvor

I = Initialfelt	c = konjunkional
C = Centralfelt	s = subjekt
F = Finalfelt	x = alle led undtagen s og v; ell.0(nul)
() = fakultativt	v = verbal
led	a = adverbial
{ } = alternativ	o = objekt
distribution	p = prædikat

I denne 'svop-hypotese' betragtes altså, ligesom hos Diderichsen, positionen som grundlæggende for formidlingen af informationen om hvilke udtryk der er hvilke led i danske sætninger, og da der rent faktisk findes sætninger som afviger fra dette mønster må en af opgaverne være at finde og redegøre for de topologiske og morfologiske betingelser for at alternativerne stadig kan bære samme grammatiske information. Et foreløbigt forsøg på at løse denne opgave findes i ovennævnte reference. En ændret version er udarbejdet som figur 1 til nærværende fremstilling. Der er ændret på visse dele af notationen, og det faste adverbial i midterfeltet kaldes nu for Central-adverbial (ca). På dette ca's plads har jeg, i modstrid med min oprindelige analyse men i overensstemmelse med traditionen, nu også placeret negeret subjekt og objekt som i

- (1) der er ingen skade sket
fs v ns----- iv
- (2) han havde ingen penge fået
s v no----- iv

En anden ændring vedrører analysen af visse adverbialer. I almindelighed frembyder adverbialernes forskelligartethed, både med hensyn til deres materiale som de henter fra forskellige ordklasser og med hensyn til deres varierede syntaktiske funktion, en del besvær. Et tilsyneladende mindre problematisk område herindenfor er præpositionforbindelser (præp.forb.) der fungerer som adverbialer som i

- (3) Peter har ikke slået hunden i dag
s v ca iv o a----

hvor -i dag- kan betragtes som "indholds-" ell. Final-adverbial, evt. frit adverbial. I analogi hermed har man traditionelt opfattet alle præp.forb. der ikke klart er en del af et andet led som adverbialer, hvilket er understøttet i skolegrammatikken af det gamle begreb om "forholdsordsled". En grammatisk standardfremstilling som Hansen 1977 sætter konsekvent i facitlisten alle præp.forb. i A-feltet, og man får løsninger der stærkt strider mod en intuitiv semantisk opfattelse af sætningen som i

- (4) du skal ikke vente på Ole (Hansen 1977 p.117)
s v ca iv a-----

der principielt får en betydning analog med

- (5) du skal ikke vente på stoppestedet
s v ca iv a-----

Som bekendt har svenskerne større skrupler mht. til en sådan forholdsvis mekanisk analyse og vil, fx. Holm & Larsson 1980 p.58, kalde -på Ole- for et "prepositionsobjekt" ell. "objektadverbial", måske påvirket af forestillingen om de såkaldte "verbpartiklar" (cf. Norén 1990); den sidste betegnelse hos Diderichsen reserveret til retningsadverbialer i fuldtryksforbindelser (1946(66) p.237). Ingen af de nævnte begreber løser imidlertid problemerne med at præpositionen åbenbart er et selvstændigt ord (hvad det så er), at det kan være både præpositionelt og postpositionelt (forskelle mellem dansk og svensk), at det kan have forskelligt tryk (variation i dansk og svensk) og at visse præpositioner tilsyneladende forekommer fast sammen med visse verber. I konsekvens af det sidste faktum vil jeg her foreslå, at man analyserer den pågældende præp. som hvad jeg vil kalde et *kombinatorisk adverbial* (komb.advl.). -Ole- opfattes her som objekt og -på- som et selvstændigt led der fungerer som specifikation af verbal-'betydningen', altså som et adverbial. Adverbialet er imidlertid i dette tilfælde morfematisk specifikt, det er -på- der skal kombineres med -vente- og ikke -ved- ell. -foran- ell. andre. Man kan sige, at et bestemt verbum som verbal i den pågældende ledsammenhæng binder et bestemt ord, her en præp., til sig. Der er for mig at se ingen grund til at analysere forbindelsen mellem verbalet og arverbialet som en leksikalisk enhed (hvad det så er) således som verbalpartikel-hypotesen forudsætter; derimod foretrækker jeg at betragte det som en 'fast' ledforbindelse, bl.a. fordi det ikke støder vores intuitive fornemmelse af at ord er noget der for det meste hænger sammen i skriften og fordi det samtidig opløser den faste sammenknytning mellem fx. -på- og -Ole- som et begreb om en præp.forb. forudsætter. Syntaktisk-topologisk kan et komb.advl. være placeret på (v)-positionen som i

- (6) Peter har tidligere holdt af Pia
s v a iv va o

hvor va anvendes som notation for komb.advl. Hvor der forekommer et

nominalt led foran må man dog tillade en placering på o/p-positionen:

- (7) hun har ikke brudt sig om ham
s v a iv do va o

på samme måde som det kan analyseres i visse prædikativformer:

- (8) de valgte ham til statsminister
s v o va op

På denne måde bliver ledanalysen også af dativobjekter i forskellige udformninger i overensstemmelse med vor almindelige opfattelse af sætningens indhold som det ses i

- (9) Peter gav ikke Pia et æble
s v a do o-----

- (10) Peter gav ikke et æble til Pia
s v a o----- va do

hvor en rækkefølgemarkering i (9) erstattes af en morfematisk markering i (10).

Endelig er der i den sidste version i figur 1 indsat en analyse af sammenligningsled. Der er forskellige måder hvorpå man kan vurdere sammenhænge med -som- og -end-, men ud fra et almindeligt ønske om at analysere mest muligt uden at ty til en restgruppe af adverbialer vil jeg foreslå, at sammenligningsled betragtes som hvad man kan kalde *komparative prædikativer* (kompv.prædv.), altså som selvstændige led placeret på o/p-positionen som i følgende analyse

- (11) Peter er større end mig
s v sp c cp

hvor sp er subjektsprædikativet, c er konjunktionalet og cp er det komp.v.prædv. Det samme vil gælde ved objektsprædikativer som i

- (12) hormonerne har gjort Peter større end mig
s v iv o op c cp

Dette omfatter selvsagt ikke sammenligninger der fungerer som bestemmelser i andre led. En diskussion om brugen af oblik kasus efter sammenlignings-konjunktionen ligger uden for denne fremstilling. Det er en klassisk diskussion både blandt lingvister og sprogrøgttere, og jeg vil her blot pege på behandlingen hos Jørgensen 1989.

Hvor således figur 1 med de anførte justeringer er et forsøg på at fremstille den syntaktiske struktur i danske sætninger kan man, med den fælles sproghistoriske baggrund og med den store nutidige overensstemmelse mellem de nordiske (germanske) sprog, antage at svensk syntaks vil have strukturer der sammenfalder med de danske. Det er også i store træk tilfældet. De topologiske (og evt.

morfologiske) afvigelser som er mulige i dansk er principielt også mulige i svensk. Som det er kendt fra flere beskrivelser er der imidlertid visse yderligere afvigelser der er mulige i svensk og umulige i dansk, mens svensk på et enkelt punkt er mere restriktiv end dansk. I modellen kommer derfor svensk til at stå som en afvigelse fra dansk, men dette er naturligvis kun udtryk for et metodisk perspektiv. Dansk og svensk kan selvsagt opfattes som afvigelser fra hinanden idet svensk repræsenterer et 'ældre' sprogstadium med en mere righoldig morfologi mens dansk i højere grad er topologisk bundet med en mere 'moderne' morfologi. Da udgangspunktet her er topologisk kommer den svenske struktur automatisk til at se mere kompliceret ud, hvilket giver indtrykket af 'afvigelse'.

Ud fra hvad jeg indtil videre har registreret som svenske syntaktiske strukturer er der 4 primære muligheder som ikke findes i dansk. Den første kan tilsyneladende komme ind under et princip om at pladsen foran subjektet i {s} ikke er fredhellig, idet sætningen

(13) då satte sig Peter i soffan
a v o s a-----

er tilladt svensk, mens den danske

(14) *så satte sig Peter i sofaen

ikke går. Ud over refleksivet -sig- kan også et ca som fx. negationen stå foran s:

(15) då har inte Peter satt sig i soffan
a v ca s iv o a-----

hvor den danske modsvarighed også er udelukket. Både refleksivet og ca'et kan forekomme samtidigt foran s idet dog rækkefølgen så skal være 1) refl. 2) ca:

(16) då satte sig inte Peter i soffan
a v o ca s a-----

Muligheden for refleksivet blokeres dog af forekomsten af et infinit verbal mens den for ca'et blokeres af forekomsten af et ca på (a)-positionen som det er markeret i figur 2.

En struktur hvor svensk er mere restriktiv end dansk er fordelingen mellem supinum og perfektum participium (perf.partc.) i svensk, en distinktion som stort set er ophørt i dansk hvor det kun er i attributiv stilling at der er stabil morfologi i perf.partc. mens den i andre stillinger er stærkt labil. En konsekvens heraf er at man pga. manglende kongruens ikke kan opretholde en analyse af verbalformer efter -er- ell. andre kopulaverber som prædikativer, men må betragte dem som infinitte verbaler i analogi med tysk. Som bekendt er der visse restriktioner på brugen af -være- som hjælpeverbum og der er visse forskelle på dansk og tysk, men forskellen til svensk er at kun -hava- kan anvendes som

hjelpeverbum, efterfulgt af supinum, hvorimod -vara- kræver perf.partc., fuld kongruens og en analyse som prædikativ. Når således i svensk et objekt ændres til et subjekt som i

(17) Peter har målat vagnarna
s v iv o

(18) vagnarna är målade
s v sp

ændres verbets syntaktiske status. Dette er ikke nødvendigt i dansk da vi som bekendt har både

(19) vognene er malet
s v iv

(20) vognene er malede
s v sp

hvor svensk ville være nødt til at udtrykke (19) med

(21) vagnarna har målats

hvilket antyder den passive betydning i (19). Den her beskrevne forskel kan ikke rummes inden for modellens notationer for sætningsled og jeg har derfor indført en notation for morfematisk manifestation som er markeret med []. Således er perf.partc. efter -är- o.lign. vist med [(e)ppl], hvor (e) betyder en præfigering af et evt. "hjemløst" led fx. et prædv. ell. et advl. Hvis (21) udvides med -röda- og omskrives til (22) (fra (18)) bliver -röd- (prædv.) sat foran den bøjede perf.partc. som i dansk:

(22) vagnarna är rödmålade

sp[pp] i modellen betyder så at leddet sp manifesteres morfologisk inden for kategorien perf.partc., med de aktuelle allomorfiske manifestationer, når prædikativet efter et kopulaverbum (cv) er et verbum. Dette sidste vises i modellen med en pil fra cv til [pp].

Et eksempel på præfigering af advl. ved omskrivning finder man i det tredje eksempel på forskelle mellem dansk og svensk syntaks. I svensk kan man kun sige

(23) barnen är påklädda
s v sp

mens der er flere muligheder i dansk (-påklædte-, -klædt på-). (23) kan imidlertid være omskrevet fra fx.

(24) Peter har klædt på barnen
s v iv a o

der i dansk svarer til

- (25) Peter har klædt børnene på
s v iv o a

Som det er kendt har svensk altså en anden placering af visse Final-adverbialer end dansk, og i modellen er de sat i (v)-positionen foran o/p-positionen, en mulighed der i ekstreme tilfælde findes i dansk foran meget tunge og omfattende objekter. Den specifikke fordeling på hvad jeg kalder komb.advl. og almindelige Final-adverbialer i svensk samt hvilke specifikke forskelle der er på dansk og svensk mht. hvilke ord der kan indgå i forbindelserne vil ikke blive behandlet her. Dog skal jeg bemærke, at i traditionel svensk analyse tolker man trykstyrke på en "verbpartikel" som kriterium for at den sammen med verbet danner en "mycket fast grammatisk enhet" (Holm & Larsson 1980 p.61). Ud fra syntaktiske kriterier finder jeg denne analyse noget usikker da man jo kan erstatte det trykstærke -på- i (24) med et -av- og der derfor ikke er nogen morfematiske binding med verbet. Der er således ikke nogen automatisk sammenhæng mellem min kategori komb.advl. og svenske "verbpartiklar". For en behandling ud fra "verbpartikel"-hypotesen henviser jeg til Norén 1990.

Det sidste punkt hvor jeg i modellen har registreret en systematisk syntaktisk forskel på dansk og svensk drejer sig om bisætningsstrukturen. Som vi ved opererede Diderichsen med et særligt bisætningsskema, men der er kommet flere forslag om at nøjes med et skema (cf. Heltoft, Platzack i NyS 16/17) og det er den mulighed jeg følger her. Jeg betragter altså ledfølgen i en bisætning som en 'flytning' af det finite verbal til (v)-positionen, og forskellen på dansk og svensk er nu, at såfremt finittet er et hjælpeverb (-hava-) efterfulgt af et infinit så er hjælpe verbet ikke obligatorisk. Således er

- (26) att han (hade) kommit igår
sc s v iv a

- (27) om han (har) köpt en ny bil
sc s v iv o-----

lige gode med og uden hjælpeverb, hvilket ikke kan lade sig gøre i dansk. Dette er en forholdsvis ny udvikling i svensk (ældrenysvensk, slutningen af 1600-tallet; cf. Bergman 1968 p.139-140) og kan muligvis ses i sammenhæng med etableringen af den faste bisætningsledfølge (cf. Platzack 1988). Tilsyneladende er der i bisætninger, der jo har en fikseret ledfølge uden "fundamentfelt" ({x} i min model), uden alternativ subjektposition ({s} i modellen) og dermed uden muligheder for 'flytninger', en mulighed for sætninger uden finit verbal, en mulighed der i andre sprog kan modsvares af forskellige former for "sekundær nekus". Med den bagvedliggende historiske udvikling mener jeg, at det kan bruges som argument for den aktuelle analyse, nemlig at der er tale om principielt kun en sætningsstruktur med det finite verbals alternative position på (v)-positionen og i svensk med infinittets funktion i bisætninger som

'erstatningsfinit'. Om hovedsætninger, hvori der jo kan være afvigende ledfølge, kan man sige at det er praktisk med et fikspunkt omkring hvilket den topologiske variation kan orientere sig, og ud fra en opfattelse af sætningen som informationsstruktur mener jeg at det er nødvendigt. Det pågældende fikspunkt udgøres af det finite verbum, men hvis man afskaffer de topologiske afvigelser, således som man har gjort det med etableringen af den faste ledfølge i bisætninger, så er det ikke længere nødvendigt af informationshensyn at have infinitt som fikspunkt; og i øvrigt heller ikke som sætningskonstituerende led. I en fikseret topologisk struktur er det altid klart hvor leddene befinder sig og dermed hvilke de er. Hvis altså bisætningsledfølgen fastlagdes i samme tidsrum som man begyndte at stryge finittet i bisætninger i svensk kan det bruges som grundlag for at hævde, at sætninger i dansk og svensk har kun en enkelt prototypisk struktur med to syntaktiske funktioner: selvstændige sætninger med topologisk variation (hovedsætninger), og afhængige sætninger med topologisk fiksering (bisætninger). Det er bl.a. dette der udtrykkes i min syntaktiske model.

De forskelle der er mellem dansk og svensk syntaks er indsat i modellen således at figur 2 angiver den syntaktiske struktur i svensk. Forskellene er på den måde registreret i modellen, men da en sammenligning ikke er særlig anskuelig har jeg sammenfattet de svenske 'afvigelser' i figur 3. Det spørgsmål som umiddelbart dukker op er om de pågældende forskelle kan samordnes under et enkelt princip, men dertil må jeg indtil videre svare nej. Der kræves nok en yderligere syntaktisk analyse af ledopbygning i ordforbindelser (fraser) end Diderichsens i sammenhæng med påvisning af forbindelser mellem mere omfattende morfologi og større topologisk frihed når disse størrelser befinder sig i forskellige 'ender af systemet' som fx. refleksiv-placering og perfektum participium. Jeg vil om dette indtil videre henvise til projektet "Working Papers in Scandinavian Syntax" i Lund.

HG: Non-Formal Analysis in Danish Syntax (2nd Version OCT 90 rev)

[illegible]

<u>positions:</u>	<u>manifestations:</u>
e = obligatory (primary) constituents	e, (e) → e, ez
(e) = facultative (secondary) const.	{e} → {e}, {ez}
{e} = alternative position	

<u>morphological marking:</u>	<u>morphemic manifestations.</u>
è, z' = redundant mark.	[m] = facultative morph. manif.
ê = necessary mark.	[(m)n] = embedded morph. manif.

topological conditions/blockings:

$\uparrow$ = condition $\# \uparrow$ = blocking $\# \sim \uparrow$ = deletion of bl.

```

/ = or      // = or (incl. all preceding const.(//e~ = but e))
\ = and/or  \\ = and/or (incl. all preceding const.)

```

$$\begin{array}{ll} \{z\}e\{z\} = \text{one-sided cond.} & \{ez\ ze\} = \text{reciprocal} \\ \{e\}\{z\} = \text{one-sided forward} & \{z\}\langle\{e\} = \text{one-sided backward} \end{array}$$

constituents:

c = conjunctive	sc = subjunctive
s = subject	fs = formal subject
v = verbal	sp = subject predicative
o = object	iv = infinite verbal
p = predicative	do = dative object
a = adverbial	op = object predicative
x = any const. but v and s	ca = central adverbial
e = empty (unspeci- fied) element	va = combinatory adverbial
z = e	ns = negated subject
	no = negated object
	cp = comparative predicative

* or semantically marked: [den], [det]

HG: Non-Formal Analysis in Swedish Syntax (1st Version OCT 90 rev)

[illegible]

F
(v) $\{v\}iv\backslash va/a\{d\dot{o}\}\{va\}\dot{o}\{va\}d\dot{o}\{/ \{va\}op//\{va\}sp'[(e)pp]\backslash\{s'\} // o/p\sim c\ cp' || a$ (a)
o/p

<u>positions:</u>	
e = obligatory (primary) constituents	<u>manifestations:</u>
(e) = facultative (secondary) const.	e, (e) -> e, {e}
{e} = alternative position	{e} -> {e}, {{e}}

<u>morphological marking:</u>	<u>morphemic manifestations:</u>
è, z' = redundant mark.	[m] = facultative morph. manif.
ê = necessary mark.	[(m)n] = embedded morph. mark.

topological conditions/blockings:

$\uparrow$ = condition $\# \uparrow$ = blocking $\# \downarrow \uparrow$ = deletion of bl.

/ = or // = or (incl. all preceding const. (//e~ = but e))
 \ = and/or \\ = and/or (incl. all preceding constituents)

$\{z\}e\{z\}$	= one-sided cond.	$\{ez\ ze\}$	= reciprocal
$\{e\}\{z\}$	= one-sided forward	$\{z\}\langle\{e\}$	= one-sided backward

constituents:

c = conjunctional	fs = formal subject
s = subject	sp = subject predicative
v = verbal	iv = infinite verbal
o = object	do = dative object
p = predicative	op = object predicative
a = adverbial	ca = centra adverbial
x = any const. but v. and s	va = combinatory adverbial
e = empty (unspeci- fied) element	cv = copula
z = e	ns = negated subject
	no = negated object
	cp = comparative predicative

* reflexive pronoun 3 pers: [siq]

HG: Non-Formal Analysis in Nordic Syntax (Dan/Swe), (OCT 90 rev)

Contrastive Diagram:

fields (topology):

I C F

positions (topology):

c s/{x} v {s} (a) (v) o/p (a)

Danish

manifestations (syntax):

c s'/{x} ||v| {s'} |ca||{v}iv| ò/p' |a

Swedish

manifestations (syntax):

c s'/fs/{x}||v/cv|{dö/ö}\{ca}<{s'}|ca||{v}iv/va/a|ò//sp'[(e)pp]|a

sc

SCL (subordinate clause)

Referencer:

- Bergman, G. 1968. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Bokförlaget Prisma: Stockholm.
- Diderichsen, P. 1946 (66). *Elementær Dansk Grammatik*. Gyldendal: København.
- Götzsche, H. (udk.). *Non-Formal Analysis in Danish Syntax. The Nordic Languages and Modern Linguistics 7*.
- Hansen, E. 1977. *Dæmonernes port*. Hans Reitzel: København.
- Holm, L. & K.Larsson. 1980. *Svenska meningar*. Studentlitteratur: Lund.
- Holmberg, A. 1986. *Word Order and Syntactic Features in the Scandinavian Languages and English*. Ph.Diss., Department of General Linguistics, University of Stockholm.
- Hudson, R. 1984. *Word Grammar*. Basil Blackwell: Oxford.
- Johannisson, T.(ed.). 1964. *Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik*. Almqvist & Wiksell: Stockholm.
- Jørgensen, H. 1989. Über die sonderbare Weise, wie die Dänen die Fülle benutzen. Manuskript til foredrag ved Universitæt Wien.
- Norén, K. 1990. Svenska partikelverbs semantik. Doktorsavhandling, Institutionen för nordiska språk, Göteborgs Universitet.
- NyS 16/17 (Nydanske studier & almen kommunikationsteori)
- Platzack, C. 1988. Den centralskandinaviska bisatsordföljdens framväxt. *Studier i svensk språkhistoria*. Lund University Press: Lund.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

PRODATA - TENDENSER OG UDVIKLINGER I BØRNS SKRIFTSprog

Af Elisabeth Hansen (Danmarks Lærerhøjskole)

PRODATA er et forsknings- og udviklingsprojekt i folkeskolen på de yngste og mellemste klassetrin. (3.-5. klasse). Hovedideen i projektet er at undersøge børns skriftsprogstilegnelse i en kombination af procesorienteret skrivepædagogik som pædagogisk metode (PRO-) og anvendelse af elektronisk tekstbehandling (-DATA).

Procesorienteret skrivepædagogik

I procesorienteret skrivepædagogik lægges vægten på skriveprocessen og arbejdet med teksten frem mod et afsluttet produkt i stedet for at lægge hovedvægten på det færdige skriftlige produkt. Tekstarbejdet bliver centralt. Dette betegner en kursændring i den pædagogiske praksis i arbejdet med skriftlig dansk i skolen.

Hovedideerne kan meget kort formuleres således:

- Den skriftlige arbejdsproces opdeles i en række faser, hvorved skriveprocessen enkelte momenter bliver nemmere at overskue.
- Lærerens korrektioner ændres til rådgivning og hjælp, mens teksten bliver til.
- Eleverne gøres til hinandens hjælpere (et pædagogisk greb).
- Skriveprocessen bliver offentlig og foregår i klassen.
- Ved bedømmelsen af det skriftlige arbejdes lægges både vægt på, hvorledes skriveprocessen er forløbet, og på den færdige tekst.

Skriveprocessens faser

I det foreliggende projekt er der arbejdet ud fra en opdeling i faser, som fremgår af nedenstående oversigt:

*1. Idéfase

Idémyster, tankekort, idéliste, logskrivning, stofindsamling, genvalg, modtager ...

*2. Første udkast

Hurtig skrivning. Gerne tidsbegrænset. Etb eller i hånden

*3. Første respons

Indholdsaspekter i fokus. Elevgrupperespons eller lærerkonference

*4. Andet udkast

Bearbejdelse på grundlag af respons. Etb

5. Anden respons

Indholds- og formaspekter. Elevgruppe eller lærerkonference

6. Tredje udkast. Færdigt produkt

Færdigbearbejdelse af teksten. Rettelse af formelle fejl. stavekontrol m.v. Udskrift

7. Evaluering

Processen evalueres

*8. Offentliggørelse

Skrivehjørne, læsetekster, aviser, breve, tekster til mig o.s.v.

Det er væsentlig at være opmærksom på, at dette er en meget detaljeret og udbygget opdeling i faser. Ikke alle faser skal gennemføres hver gang og ikke alle skrivelser behøver at føres helt frem til en færdigbearbejdet tekst. De med * mærkede faser er dem, det er væsentligst at få med.

Anvendelse af etb

Når tekster skal bearbejdes i flere omgange er etb et naturligt og yderst fornuftigt og praktisk arbejdsredskab - det kan nærmest betragtes på linie med symaskinen i håndarbejde. Det er meget nærliggende at give selv små elever adgang til at bruge etb. For nogle af dem er selve nedskriften ofte besværlig og tidsrøvende, uden at resultatet derved med sikkerhed bliver pænt, overskueligt eller blot egentligt læseligt for andre. At bede et sådant barn om at skrive sin tekst om, vil være uoverkommeligt, mens det kan gå nemmere og mere tilfredsstillende på computer.

Eleverne har adgang til pc'er med dobbelt diskettedrev, keyboard, farveskærm og matrixprinter. Der hører et lille professionelt tekstbehandlingsprogram til, nemlig TekstAssistent, version 2.0. Det indeholder en lille dansk stavekontrol. Computerne er placeret i de almindelige klasseværelser og er i princippet tændt og til rådighed for eleverne i alle klassens timer - og frikvarter. Der er 4 pc'er pr. klasse med 17 - 26 elever.

Deltagere

I skoleårene 1988/89 og 89/90 deltager 3 klasser i projektet: En 3. klasse og en 4. klasse fra Syvstiernes skolen i Værløse (nordlig københavnsk forstads kommuneskole) og en 3. klasse fra Hjørring (provinsskole med blandet bebyggelse).

Klassens dansklærere deltager i samarbejde med mig. Lærerne har ingen specielle forudsætninger, men er dygtige og erfarne pædagoger, som ved min henvendelse selv har valgt at deltage i udviklingsarbejdet.

Forskningsdata

Som data for forskningen har jeg en række forskellige materialer:

- Alle elevtekster i alle udgaver fra de to skoleår
- Prøvetekster med alle elever, i alt 3 fælles opgaver (august 1988, juni 1989 og juni 1990)
- Læseprøver med alle elever - to gange i hvert skoleår (ca. november 1988, maj/juni 1989, november 1989 og maj/juni 1990)
- Staveprøver med alle elever - to gange i hvert skoleår
- Handskrift-"prøver" - ved begyndelsen, efter et og efter to skoleår
- Elevspørgeskemaer efter det første skoleår, juni 1989, og igen efter andet skoleår, juni 1990: om skriveprocessen og om at bruge elektronisk tekstbehandling
- Elevinterview med få udvalgte elever, forår 1989
- Forældrespørgeskemaer: 1. Ved projektets start om deres egen og deres børns holdninger til den pædagogiske metode og til brug af etb. Endvidere spørgsmål om forældrenes eget forhold til at skrive. 2. Efter et skoleårs forløb om forældrenes holdninger og erfaringer og deres indtryk af børnenes oplevelse af arbejdet
- Lærerevalueringer, halvårsrapporter og evalueringssamtaler
- Lærerkommentarer til og karakteristik af hver enkelt elev i klassen
- Lærerkommentarer løbende i den ene klasse til elevernes arbejde
- Klasserumsobservationer ved mig

Disse data bliver naturligvis drøftet med lærerne og inddraget i overvejelserne om tilrettelæggelsen af arbejdet i klasserne, mens udviklingsarbejdet er i gang.

Data danner desuden materialer til de rapporter, som udarbejdes om PRODATA-projektet.

Forskningsmål

Forskningsprojektet drejer sig dels om udforskning af børns skriftsprogudvikling og dels om undersøgelser af kombinationen af en pædagogisk metode og et arbejdsredskab. Som DLH-forsker må jeg nemlig hele tiden have to mål for øje: grundforskningen og den anvendte forskning.

Hovedtendenser efter de 2 års arbejde med PRODATA

Om procesorienteret skrivning:

- Eleverne har tilegnet sig den procesorienterede skrivnings grundideer og har fået indarbejdet arbejdsrutiner til en procesorienteret skrivning.
- Børnene har lært at arbejde konstruktivt og åbent med idéfasen forud for den første nedskrivning.
- Eleverne betragter den første nedskrivning som et udkast, der skal arbejdes videre med.
- Elevernes måde at omskrive og bearbejde det første udkast har udviklet sig meget i løbet af perioden.
- Alle elever er glade for at skrive. Skrivelvsten er bevaret eller forøget.
- Alle elever har været med. De svage har i særlig høj grad fået udbytte af undervisningen.
- Der skrives meget og godt for dette alderstrin.

Om elektronisk tekstbehandling:

- Et lille professionelt tekstbehandlingsprogram kan elever i 3. og 4. klasse hurtigt lære at bruge.
- Ikke alle funktioner bruges; ikke alle elever bruger de mulige funktioner lige meget, men alle behersker de elementære funktioner på egen hand.
- Alle elever skriver på pc'erne.
- Der er ikke forskel på nigers og drenges brug af pc'erne til tekstbehandling.

Om den pædagogiske tilrettelæggelse og valg af metode:

- Alle lærerne er så glade for denne måde at arbejde på, at de igen vil vælge denne måde i arbejdet med skriftlige dansk. De vil også benytte ideerne i arbejdet i andre fag.
- Arbejdsformen stiller krav til læreren om at have rollen som understøttende og hjælpende voksen - og ikke kontrollerende og korrigerende.
- Den procesorienterede skrivepædagogik med etb lægger op til en værktødspræget undervisningsform.

Sidegevinster:

- Nogle svage læsere bliver bedre læsere i kraft af tekstarbejdet ved computerne.
- Børnene lærer nogle arbejdsmetoder og oparbejder en viden om, hvorledes tekster bliver til, som overføres til andre arbejdsopgaver end i det skriftlige arbejde i dansktimerne.
- Arbejdsmetoderne og den oparbejdede viden om tekster overføres spontant som nyttig og anvendelig viden og som brugbare redskaber i arbejdet med litterære og faglige tekster.

Centrale færdigheder og sidegevinster

I det følgende vil jeg give en nærmere udfoldelse af sidegevinster og udvikling af teksterne. Eksemplerne vil være taget fra de to klasser som begyndte som 3. klasser i skoleåret 1988/89.

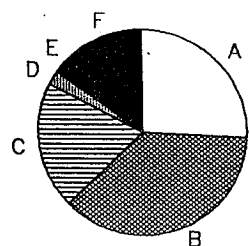
Læseudvikling

I klasserne er der taget standardiserede læseprover hvert halve år. I 3. klasserne er der frem til foråret i 4. klasse taget læseproven SL60. Klassernes samlede læseudviklingen ligger pænt placeret sammenlignet med landsresultaterne.

Klasserne har udviklet sig meget. Fra at være klasser med gode læsere svarende til gruppen af gode klasser er de efter 1½ år som klasser betragtet placeret meget over det normale niveau. Der er faktisk ingen eller stort set ingen elever, hvis læsestandpunkt kræver særlig pædagogisk indsats.

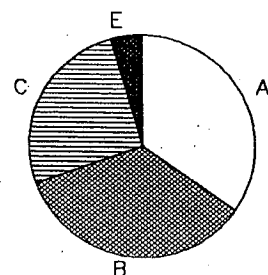
Øvre referencefordeling - SL60

3. kl. Nov.

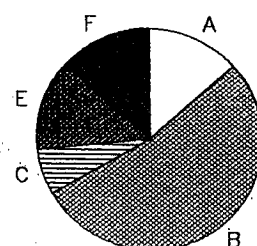
SL60 NOV-88

3asy 3. kl.

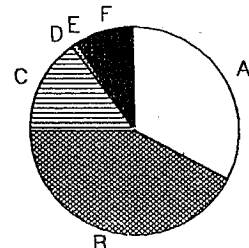
SL60 JAN-89

3cho 3. kl.

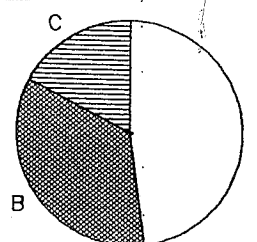
Øvre referencefordeling - SL60

3. kl. Maj

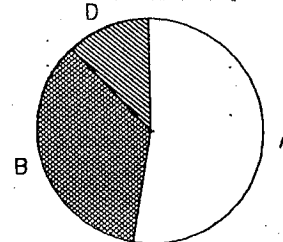
SL60 MAJ-89

3asy 3. kl.

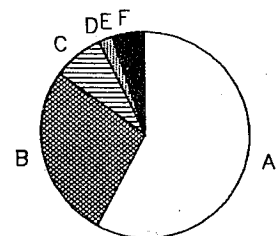
SL60 JUNI-89

3cho 3. kl.

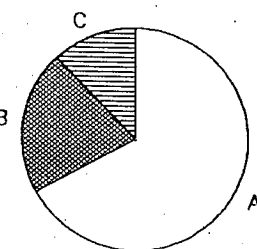
Øvre referencefordeling - SL60

4. kl. Nov.

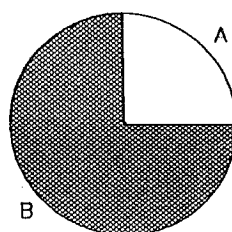
SL60 NOV-89

3asy 4. kl.

SL60 JAN-90

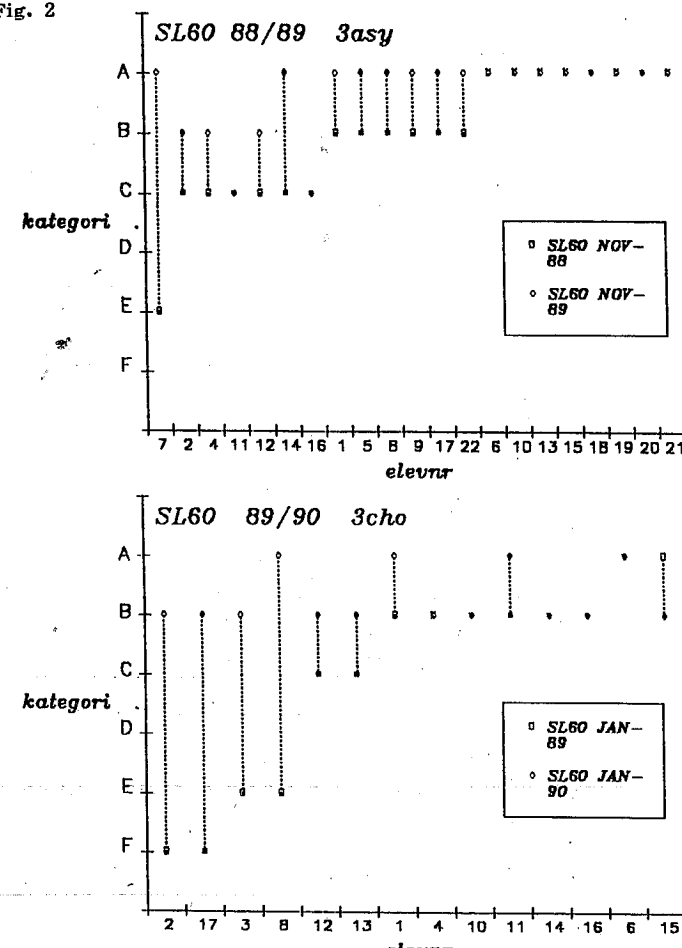
3cho 4. kl.

I diagrammerne i fig. 1 vises resultaterne fra de to 3. klasser for de tre prøver. SL60 er en standardiseret sætningslæseprøve udarbejdet til disse klassetrin. A- og B-læsere er sikre og uproblematisk læsere, mens C-, D- og E-læsere er mindre sikre eller usikre læsere, som kræver pædagogisk opmærksomhed; F-læsere har problematiske resultater, som gør, at udviklingen må følges nøje. Diagrammerne viser tydeligt udviklingen i klasserne. Læseniveauet er meget fint.

En landsundersøgelse foretaget i 1987 (af Dansk Psykologisk Forlag) sammenfatter nogle procentiske fordelinger af læseresultaterne i to kategorier: "øvre fordeling" og "nedre fordeling" for henholdsvis gruppen af de kommuner, hvor eleverne scorer højt, og gruppen af de kommuner, hvor eleverne har en lavere placering.

Fig. 2

De svage elever er kommet flot med. Nogle svage læsere, som i første prøve var E- eller F-læsere har udviklet sig til at blive B- eller A-læsere i perioden - vel at mærke uden at have modtaget særlig læseundervisning. Det fremgår af fig. 2. Lærerne er sikre på, at arbejdet med at skrive på computerne og fascinationen af pc'erne har været en væsentlig årsag til den gunstige udvikling. Nogle svage drenge har lært sig at læse ved at lege med maskinerne.

I diagrammet i fig. 2 sammenholdes resultaterne af SL60 (sætningslæseprøven) taget midt i 3. klasse (markeret med kvadrat) og midt i 4. klasse (markeret med rude) for hver elev. Drengenes resultater er afsat med åbne signaturer, mens pigernes er angivet med udfyldte signaturer. Læg især mærke til: 3asy07 (dreng), 3cho02 (dreng), 3cho08 (dreng) og 3cho17 (pige), der alle er gået meget frem i læsestandpunkt.

Stavning

Elevernes stavefærdighedsniveau er målt. Det kunne være en bekymring, at eleverne blev dårligere til at stave eller mere ligeglade med korrekt stavning som følge af den procesorienterede skrivnings mindre vægt på formel korrekthed end på indholdet. Det kunne også tænkes, at eleverne blev dårligere til at stave ved at bruge tekstbehandlingsprogrammets stavekontrol.

Specielt har nogle forældre på forhånd været bekymrede for deres børns stavefærdighed. Men der synes ikke at være grund til bekymring - tværtimod.

Staveprøverne viser en positiv udvikling, således at flere elever staver bedre på andet prøvetidspunkt. Også med hensyn til stavning kan noteres fin fremgang for nogle af de svage stavere. Dette gælder bl.a. for nogle af de samme børn, som markerede sig ved læseprøverne: 3cho08, 3cho02 og 3asy07 (alle drenge).

Elevernes staveniveau er ifølge mine undersøgelser fuldstændig alderssvarende. De har samme fejlprocent, og de begår samme typer fejl som andre børn på samme alderstrin.

Anvendelse af stavekontrollen på en hensigtsmæssig måde er i høj grad et udviklingsspørgsmål.

Pædagogisk set er det en stor fordel, at stavekorrektioner kan lægges uden for lærerrollen. Det er ikke læreren som person, der påpeger "fejl", men computeren. En anden fordel er, at dette understreger forskellen på arbejdet med det indholdsmæssige og det formelle. Det gælder om først at få indholdsrige tekster, dernæst at få den formuleret på en god måde og endelig at gøre dem formelt korrekte. Derved kan "skriveblokeringer" måske undgås. (Jf. elevernes bevarede skrivelyst)

For nogle elever har arbejdsformen og etb betydet, at de er kommet i gang med at skrive på trods af deres egen oplevelse af, at de ikke er gode til at stave. De ville efter al sandsynlighed ellers have skrevet betydeligt mindre. Alene det er et positivt resultat.

Andre elever er blevet bedre til at skrive løs og bruge de ord, de gerne vil, selv om de ikke er sikre på, at de kan stave dem rigtigt. Det er vigtigt for elevernes udvikling på langt sigt.

Ordbogsopslag er blevet indarbejdet for nogle af de gode elever. Når staveprogrammet foreslår nogle ord, er en del af eleverne bevidste om, at ingen af de foreslåede stavemåder passer på det ord, de vil bruge. Men der er også elever, som ukritisk stadig accepterer en af de foreslåede stavemåder. Tilsvarende kniber det for en hel del elever at fastholde, at selv om stavekontrollen ikke har udpeget et ord, kan det godt være forkert stavet. Derfor slipper en hel del fejl igennem i første omgang.

Det vil være naturligt - ligesom det er almindeligt i andre klasser på disse trin - at give eleverne staveøvelser fx i form af stavekurser også med denne arbejdsform. Hvornår stavekurserne skal ligge, afhænger af klassens niveau og elevernes ambitionsniveau m.h.t. korrekthed.

Håndskrift

Elevernes håndskrift har været fulgt ved "skriveprøver". Eleverne har skullet skrive så pænt som muligt og så meget som muligt på 10 minutter. Skriftprøverne er efterfølgende sammenlignet.

Elevernes håndskrift har nogle forældre på forhånd været bekymret for. Der er imidlertid ingen grund til at være bekymret for håndskriftens udvikling. Elevernes håndskrift er alderssvarende.

Eleverne bruger faktisk deres håndskrift meget, fordi de skriver mere, end de ellers ville have gjort. Desuden har der i årets løbet været

arbejdet helt normalt med opøvelse af skønskrift. Dels har der været skrivekurser, og dels har eleverne kunnet vælge at øve skønskrift som fri aktivitet, når der var pause i det øvrige arbejde. Mange elever vælger faktisk denne mulighed. Endelig har den ene klasse som hjemmeopgave gerne villet have skønskriftsøvelser for.

Eksempel på udvikling af teksterne

I det følgende vises en enkelt elevs udvikling som eksempel til belysning af udviklingen i elevernes skriftsprog. Af pladshensyn kan der desværre ikke bringes flere elever som eksempler, skønt det ville kunne vise tendenserne mere nuanceret. Eksempler ville bl.a. kunne vise, hvorledes eleverne efterhånden bliver bedre i stand til at fastholde et fokus i deres tekst, at give fortællingerne et forløb og en slutning og at udbygge teksten med detaljer, som gør teksten levende og forståelig for læseren.

Det valgte eksempel er en solstrålehistorie, men den er der adskillige af i materialet.

En elev med stor udvikling

Udviklingen illustreres hos en dreng, som er en svag læser, men dygtig til at fortælle. Det er elev 3cho08, som har vist stor fremgang i læsning og stavning i løbet af året. Han var således en E-læser i januar i 3. klasse, men er blevet en A-læser ved sommertid. (jf. ovenfor)

Hans tekster ved projektets start i 3. klasse viser, at han har store problemer bl.a. med sin skrift (han visker meget ud og har mange reversaler) og med sin stavning. Han skriver således:

Første skriveopgave. Skriftprøve

Tekstens ordlyd:

Hvad tænker pigen på
Det er Renes mor der syr. Renes far ser posten igennem og jeg sidder og kigger i en bog. På bordet står en blomst. Bogen jeg kigger i hedder Den kæmpestore Kat. Renes far sidder ved det i hjørnet. På væggen hænger et tæppe. Klokkeren er 4 nu ... (ulæseligt)

HVAD TÆNKER PIGEN PÅ

De er Renes mor der syr. Renes far ser posten igennem og jeg kigger i en bog. På bordet står en blomst. Bogen jeg kigger i hedder Den kæmpestore Kat. Renes far sidder ved det i hjørnet. På væggen hænger et tæppe. Klokkeren er 4 og nu bliver

I slutningen af 3. klasse er han i det skriftlige arbejde nået langt. Her vises hans idémøder på computeren, hans første og tredje udkast i den afsluttende prøvetekst: EN SPENDENDE OPLEVELSE. Man kan se, hvorledes han er i stand til at skrive ideer ned og ordne dem i grupper. Han formulerer sit første udkast, idet han ændrer rækkefølgen i forhold til idélisten; han bearbejder og retter til, så beretningen fremstår som færdig tekst i 3. udkast. Overskriften på hans historie er I KØBENHAVN. Det er bemærkelsesværdigt, at drengen aldrig har været i København, men alligevel har kunnet skrive så overbevisende.

Idémøder

1
jeg havet glet mig mange uger for vi skule kørte klokken 9 en sønta aften i slutningen af sommerferien

2
i tivli
jeg povet rutsebanen
balung gøgen
bolt kast
spolse toget
ratobiliern
og ranter ting

3
i vokskabinet
jeg så Dacddiua
og frangensstejn uhyr og da jeg så ham folte jeg en form for gensynsglæde og jeg så og sa flere figure

4
jeg var og så på stojet og i rune tårn og vi besøgte og sa noget familie til os

Første udkast

jeg havet glædet mig til den ferie i flere uger hov nu har jeg jo glemt at fortælle at vi hver år er et eller andet sted i danmark og det er en ferie på 2 3 dage. vi tog avsted klokken 9 om aftenen og det var en søndag og vi skule af sted i den sidste uge af sommerferien.

vi kom til københavn klokken 8 9 stykker om morgenen. vi skule bo hos noget familie. og så gik der et par timer med at pake ud og da det var gjort skule vi have mad og da vi havet spist gik vi en tur på støjet og vi var også i rune torn og der var en fantastisk udsigt over hele københavn. jeg så de anter torne og jeg så husene. der var en slags kigter og dem skule man pute penge i og så kune man se langt væk. og så var klokken 6 7 stykker også gik vi på rasturang. neste dag var vi i et vokskabinet vi så dacddlua og frangens uhyr og da jag så ham følte jeg en form for gensynsglæde og jeg så og så flere figure

vi var også i tivli den siste aften jeg var i rutsebanen og balongyngen bolt kast tompula spølse toget ratobiliern og ranter ting og det var så sjovt og det var og så rat og neste dag skule vi hjem.

I december i 4. klasse er han kommet endnu længere. Klassen skal gruppevis opføre et julespil for en mindre klasse. Han skriver her et oplæg til et julespil JUL HOS JULEMANDEN, som omformes fra første udkast til tredje udkast, idet der indføres en fortæller og regibemærkninger. (Se fx l. 3 og l. 61) Ændringer har været overkommelige ved anvendelsen af etb. Læg mærke til de meget flotte formuleringer og tekstens afsluttede handlingsforløb. (Se fx l. 50-56)

Han bruger uforfærdet de ord, han ønsker skønt han stadig i udpræget grad er "lydstaver". Bemærk samtidig den usikre brug af tekstbehandlingsprogrammets ordstavekontrol, som giver flere rigtige stavemåder i nogle tilfælde (fx l. 77-77). mens eleven i andre tilfælde ukritisk stadig accepterer helt vilde forslag (fx l. 56-57). Senere tekster

Tredje udkast

jeg havet glædet mig til den ferie i flere uger hov nu har jeg jo glemt at fortælle at vi hver år er et eller andet sted i danmark og det er en ferie på 2 3 dage. vi tog afsted klokken 9 om aftenen og det var en søndag og vi skule af sted i den sidste uge af sommerferien.

vi kom til københavn klokken 8 9 stykker om morgenen. vi skule bo hos noget familie. og så gik der et par timer med at pakke ud og da det var gjort skule vi have mad og da vi havet spist gik vi en tur på støjet og vi var også i rune torn og der var en fantastisk udsigt over hele københavn. jeg så de anter torne og jeg så husene. der var en slags kigert og dem skule man putte penge i og så kunne man se langt væk. og så var klokken 6 7 stykker også gik vi på restaurant. neste dag var vi i et vokskabinet vi så dracula og frankensteins uhyre og da jag så ham følte jeg en form for gensynsglæde og jeg så og så flere figurer

vi var også i tivoli den siste aften jeg var i rutsebanen og balongyngen bolt kast tompula spølse toget ratobiliern og ranter ting og det var så sjovt og det var og så rat og neste dag skule vi hjem.

viser, at han kommer frem til bedre stavning. Andre stavfejl fanges ikke af stavekontrollen (fx l. 14 og 35).

En tekst med et forløb i historien, en god fantasi og stor fortælleglæde. Teksten fremtræder pænt og læseligt for de andre og fungerer fint i sammenhængen.

Han kommer ud over sine problemer og er en glad skriver.

Første udkast

Det foregik i 1800 tallet, på Grønland, den 19 december,

julemanden var blevet alvorlig sy, af sommersyge. så de havde tilkaldt julemandens far, Via nissefonen, (som lignede en ske liggende på et grødfad, vor man talte i skeens og grøden var det man drejede på)

julemor: det dig svigerfar! farfar: ja julemor: forstår du julemanden er blevet sy, (snøft) så han ikke kan komme ud med pakkerne, kan du komme og hjælpe os, med det farfar: det kan jeg da godt farvel julemor: farvel og tak.

Et par timer senere, kom farfaren flyvende og humpede ud af kanen,

farfar: av av. julemor: hvad er der i vejen, (hun ligger sin hånd på hans ryg) DU HAR JO FAET GIGT

farfar: det tror jeg desværre også nissebarn: nej du må blive rask igen, vi kan da ikke lade børnene vente forgæves på pakkerne julemor: nej men hvad kan vi så gøre

farfar: "du har ret Børnene må undvære deres pakker i år julemor: Nej, ved alle kuld sorte katte og gloende grød sker udbrød julemor Kom så børn, nu skal i til at lave julegaver, og så laver jeg noget juleøl med julepulver. det skal nok få far rask.

Også to de fat, julemor lavede juleøl, børnene lavede skøjter, ski og kælke og farfar huggede bræn-

Tredje udkast

fortæller: Det foregik i 1800 tallet, ingen hved mere persis vornår på Grønland, den 19 december, julemanden var blevet alvorlig syg af sommersyge. så de havde tilkaldt julemandens far Via nissefonen (som lignede en ske liggende på et grødfad vor man talte i skeens og grøden var det man drejede på)

julemor: det dig svigerfar farfar: ja julemor: forstår du julemanden er blevet sy (snøft) så han ikke kan komme ud med pakkerne kan du komme og hjælpe os med det farfar: det kan jeg da got farvel julemor: farvel og tak.

fortæller: et par timer sener kom farfaren flyvende og humpede ud af kanen

farfar: av av julemor: hvad er der i vejen (hun ligger sin hånd på hans ryg) DU HAR JO FAET GIGT

farfar: det tor jeg desværre også nissebarn: nej du må blive rask igen vi kan da ikke borne vente forgæves på pakkerne julemor: men hvad kan vi så gøre

farfar: "du har ret Børne må av undvære deres pakker i år julemor: Nej ved alle kuld sorte katte og gloende grød sker" udbrød hun Kom så børn nu skal i til at lave julegaver også laver jeg noget juleøl med julepulver det skal nok få far rask

fortæller: også to de fat julemor lavede juleøl børnene lavede skøjter ski og kælke og farfar

de. 10 minutter senere var jule-
øllet med pulver færdigt .

Nisemor: nu er ølet færdigt
farfar: det av: var god gå nu der
ind.

Hun gik ind til julemanden som
var meget syg, han lå i en him-
melseng hvor udskårne slanger
snoede sig op af stolperne, himme-
len var propos rød, og det samme

var dynen og puden, men alt det-
te Fremhævede blot julemandens
ejen blegghed, hun gik hen til
sengen, og helte drikken i hans
mund, et minus sener blev hans
kinder lidt rødere in før og han
slog øjen op

tak viskede han svagt
og faldt i søvn igen
hun listede ud og lavede noget ri-
sengrød

en time senere satte de sej til bors

sådan gik der nogle dage og det
gik fremad med julemandens hel-
bred den ene dag kunne han sede
op i sengen den anden kunne han
lave julegaver og den 23 om af-
tene var han blevet helt rask så
han aflivede kunne komme ud og
aflevere gaverne til alle børne i
hele verden alle gaverne blev læs-
set op i kanen og rans dyrene
spend for og så fløj han

nisebarn: farvel og god tur kære
far.

julemanden: tak min søn HO HO HO
HO og nu kunne man roligt sige at
alle artige børn i verden kunne
onelettet op.

Se, det er et rigtigt eventyr!

huggede brænde. 10 minutter
senere var juleøllet med pulver
færdigt

julemor: nu er ølet færdig
farfar: dat av var got gå nu der
ind.

fotler: Hun gik ind til julemanden
som var meget sy han lå i en him-
mel seng vor ud skoene slanger
snoede sig op af stolperne himme-
len var propos rød g det samme
var dynen og puden men alt dette

Farum hvede blot julemandens
ejerne blegghed hun gik hen til
sengen og helte drikken i hans
mund et minus senere blev hans
kinder lidt rødere in før og han
slog øjen op.

Julemanden: tak (viskede han svagt)
Fortæller: og faldt i søvn igen
hun listede ud og lavede noget
risengrød som de kunne få til af-
tensmad og en time senere satte de
sig til bords

sådan gik der nogle dage og det
gik fremad med julemandens hel-
bred den ene dag kunne han sid-
de op i sengen den anden dag
kunne han lave julegaver og den
23 om aftenen var han blevet helt
rask så han aflivede kunne komme
ud og aflevere gaverne til alle
børne i hele verden alle gaverne
blev læsset op i kanen og rens-
dyrene spændt for og så fløj han
af sted.

Nissebarn: farvel og god tur kære
far.

julemanden: tak min søn HO HO HO
HO og nu kunne man roligt sige at
alle artige børn i verden
kunne ånde lettet op.

Litteratur:

Elisabeth Hansen: Forældrenes møde med procesorienteret skrivepædagogik og tekstbehandling. PRODATA. Delrapport. Danmarks Lærerhøjskole. Institut for Dansk Sprog og Litteratur/Institut for Småbørnspædagogik. 1989

Elisabeth Hansen: Elever og lærere arbejder med procesorienteret skrivning og tekstbehandling. Forløb og erfaringer. PRODATA. Delrapport. (Under udarbejdelse, planlægges udgivet i 1990)

Elisabeth Hansen: Børns tekster med procesorienteret skrivning og tekstbehandling. Udviklinger og tendenser. PRODATA. Delrapport. (Under udarbejdelse)

Elisabeth Hansen: Skrivningens indre dialog. I Når teksten bliver til. Tale, skrift og drama. Dansk lærerforening. København, 1990.

Elisabeth Hansen: Skriveproces og tekstbehandling. Erfaringer fra et projekt om procesorienteret skrivning i 3. - 5. klasse med anvendelse af datamaskiner. Lund. 26. februar 1990. I: Skrivutveckling. Studentlitteratur, Lund (1991, p.t. under trykning)

TALESPROGETS TALE

Af Lars Heltoft (Roskilde Universitetscenter)

I sin artikel om dansk grammatik i Forskningsprofiler konkluderer Erik Hansen om fremtiden at "en af de vigtigste opgaver nu <må> være at få udarbejdet en fyldig moderne dansk skriftsprogsgrammatik. Altså en ret traditionel opgave, men efter moderne retningslinjer. (...) Det der er brug for, er en stor referensgrammatik af relativt traditionelt tilsnit. Er den metodisk for avanceret, bliver den for hurtigt forældet." (146).

Skal man præcisere denne opgave, må man skelne skarpt mellem

- 1) en grammatiks funktion som brugstekst for forskellige brugergrupper,
- 2) udvælgelsen og prioriteringen af data, og
- 3) sammenhængen mellem teori og metodevalg på den ene side og den relative betydning forskellige typer af data tillægges.

En grammatik kan meget vel på én gang følge århundreders tradition og være tænkt som hjælpemiddel til skriftlig sprogbeherskelse, indeholde relativt flere skriftsproglige data end talesproglige, og samtidig give talesproglige data og fænomener afgørende betydning for valget af begrebsapparat og metode. Og det er mit synspunkt i dette foredrag. Jeg mener rent ud at enhver moderne grammatik må være talesprogsbaseret i denne forstand. Det har sin rod i sprogets natur: i forudsætningsforholdet mellem det dialogiske talesprog og det monologiske skriftsprog.

I det følgende skal jeg udfolde og forfølge dette synspunkt på tre forskellige niveauer i grammatikken: Først på det morfosyntaktiske niveau, dernæst på det pragmatisk-interaktionelle, og til sidst ind i syntaksens traditionelle kerneland, deklarative udsagns syntaktiske struktur.

1. Doktor Jekyll og Mr. Hyde i dansk grammatik

Der har i mange år eksisteret et upubliceret stencilat med denne titel. Det rummer Erik Hansens beskrivelse af reglerne i dansk for fordelingen af nominativ og akkusativ i de personlige pronomener. Pointerne er nu trykt i Erik Hansen 1989. Udgangspunktet er det velkendte sprogriktighedsproblem omkring de personlige pronomeners fordeling af nominativ og akkusativ. Eksempler som

- (1) Der er meget, som mig og mine Lige ikke kan sætte sig ind i
- (2) Os, der er beskæftiget i salonen, er jævnligt på kurser og underviser derefter hinanden i det nyeste.

(Begge eks. efter Erik Hansen: Grammatik: bøjning og syntaks. I Dansk Sprognævn: Sproget her og nu.)

er et sprogriktighedsproblem fordi reglen om nominativ i subjektet er i konflikt med en anden regel hvorefter der står akkusativ hvis subjektet er obligatorisk trykstærkt. Substansen i Erik Hansens formuleringer af reglerne kan formuleres således:

I. Nominativ har det grammatiske subjekt. Akkusativ i alle andre tilfælde.

II. Akkusativ står i alle obligatorisk trykstærke positioner. Nominativ er kasus for det grammatiske subjekt, men kun i positioner med tryktabsmulighed.

Erik Hansen skriver at "regel II, som påfaldende ligner den franske regel der bestemmer brugen af bundne og ubundne former (je/moi, tu /toi osv.), følges efterhånden af de fleste i naturligt talesprog, i hvert fald mht. de/dem." Angsten hos regel II sprogbrugere for at synde mod den mere konservative regel I, fører til nominativ i tilfælde som (3):

- (3) Den unge kvinde af vor tid - og der er ikke stor forskel på de fra land og by - er forstandigere end før (..)

hvor ikke engang regel I tillader det: "Det er den såkaldte hyperkorrekthed:

Man begår fejl af ængstelse for at gøre noget forkert."

Det er en ordentlig mundfuld - der er tre problemer at tage stilling til:

- (a) Er reglerne rigtigt formuleret?
- (b) Hvilken funktion har egentlig forskellen mellem nominativ og akkusativ i dansk - og i forlængelse heraf: Ligner regel II fransk?
- (c) Kan (3) være et eksempel på hyperkorrektion - og generelt: Hvilken mening giver dette begreb i en grammatik?

For at besvare dette må vi have fat i et metodisk grundprincip, der overses igen og igen af grammatikere. Grammatikkens grundlæggende analyseenheder er ikke abstrakte isolerede sætninger, men tekstsætninger (Lyons), og grammatiske tests kan principielt ikke udføres på sætninger uden kontekst: Acceptabilitet skal differentieres så der kan skelnes mellem ikke-grammatiske kontekstuelle restriktioner, og grammatiske relationer ud over sætningsgrænsen.

Tryk er fx et tekstsætningsfænomen og må prøves i kontekst. Obligatorisk trykstærk position er ikke en tilstrækkelig betingelse for at fremkalde akkusativ, heller ikke hos regel II-sprogbrugere. Der findes kontekster hvor tryk er obligatorisk, og nominativ alligevel den eneste mulighed, nemlig markering af overgang fra inkvitfunktion til anført tekst. Tag fra Hansen og Lund 1983:

- (4) I.P. Jacobsen var født i Thisted i 1847 og døde af tæring 1885 i sin fødeby; han blev kun 38 år. Han var ikke gift, han døde hos sin moder.

- (5) Nu skal du høre en historie om Jens Peter. |Han var en fræk lille fyr.
(Begge fra Erik Hansen og Jørn Lund: Sæt tryk på)

Reglen for nominativ synes ikke at have noget at gøre med obligatorisk tryk, snarere med kontaktstilling mellem subjekt og verbum, som foreslået fx af Ole Togeby, således at nominativ for regel II-sprogbrugere forudsætter kontaktstilling mellem finit verbum og pronomen.

Hvilken tegnfunktion har de morfologiske kasus så? For regel I-sprogbrugere

er svaret markering af grammatisk funktion: subjekt over for ikke-subjekt, men gælder det også for regel II-sprogbrugere? Jo da, regel II kan analyseres som regel I + en restriktion der siger at nominativ kun forekommer i kontaktstilling. Trykforholdene har ikke distinktiv funktion, akkusativ kan sagtens være trykløs (klitisk), og muligheden for trykløshed gælder også akkusativiske pronominalobjekter i fundamentfeltet. Det kan man igen vise ved at argumentere imod et eksempel i Hansen og Lund 1983, hvorefter akkusativiske pronomen i denne position skulle være obligatorisk trykstærke. Det er relativt let at vise at Hansen og Lund taler om en tendens, et statistisk fænomen og ikke om en strukturel grænse; men det går igen lettest hvis man konstruerer et kontekstforankret eksempel.

En af mine venner var i Berlin den aften muren faldt, og det måtte hun jo fortælle om, og jeg spurgte og hun svarede.

- (6) - Så du så da Rostopovitsj spillede?
- Nej, det så jeg ikke selv, men vi traf nogen der havde været der
- (7) - Så du så Rostopovitsj?
- Nej, ham så jeg ikke selv, desværre, men vi traf nogen der havde været der
- (8) - Så du så Rostopovitsj?
- Nej, jeg så ham ikke selv, desværre, men vi traf nogen der havde været der

Eksempel (7) er det kritiske eksempel, med trykløse pronominer og tryk på negation, finit og selv: fokus ligger på så selv. Og det er det der er pointen. Man kan på dansk konstruere eksempler hvor fokusplacering og placering af akkusativisk pronomen som trykløst topic i fundamentfeltet skilles ad. Sammenhængen mellem indholdsled i fundamentfeltet og fokus bliver omvendt. Indholdsled er ikke fokuserede fordi de kommer i fundamentfeltet, men hyppigst er de indholdsled der kommer i fundamentfeltet, i forvejen en del af sætningens fokus. Øvelsen består derfor i at konstruere eksempler hvor indholdsleddet ikke er en del af fokus.

Fokustryk har således ingen sammenhæng med akkusativisk pronomen, heller ikke som komplekst tegn: akkusativisk pronomen i fundamentfeltet. Det vil sige: Også for regel II-sprogbrugere har nominativ og akkusativ basalt traditionens tegnfunktion, nemlig at skelne subjekt fra ikke-subjekt.

Når vi er ved fundamentfeltspladsen: Det er ikke rigtigt som det har været hævdet - at indholdsled i fundamentfeltet skulle være fokusled. Muligheden for topikalt objekt i fundamentfeltet er typisk for dansk ledstilling¹, og det er let at konstruere tekst hvor topikalt objekt er muliggjort i konteksten. I (9) er Skåne objekt og i (10) subjekt, i sætninger der i øvrigt er nærsynonymer.

(9) Adam af Bremen gennemrejste datidens Danmark og beskrev det. Skåne giver han positiv omtale i sit værk. Det var den smukkeste del af Danmark med mange velbyggede kirker.

(10) Adam af Bremen gennemrejste datidens Danmark og beskrev det. Skåne får positiv omtale i hans værk. Det var den smukkeste del af Danmark med mange velbyggede kirker.

Den tekstuelle funktion af Skåne er den samme i de to eksempler, og selve specificationsrelationen datidens Danmark -- Skåne skaber ikke i sig selv fokus i (9)-(10). Det kan man let overbevise sig om ved at prøve at nægte dem, jf. (11):

(11) Skåne får ikke positiv omtale i hans værk...

Her nægtes positiv, ikke Skåne. Tryksvagt objektpronomen er således det mest overbevisende udtryk for en generel mulighed i dansk.

Hvad er da konklusionen om kasus i dansk? Regel II viser en af de sidste faser af afviklingen af det oprindelige rektionelle kasusystem. Der foreligger ikke længere rektion i dansk - i modsætning til forholdene i fx svensk, tysk og fransk². Akkusativ foreligger overalt hvor der ikke er tale om kontaktsubjekt, dvs. der er intet valensforhold mellem akkusativen og finittet. Nominativ er

heller ikke styret, da alle finitter³ skal tage subjekt, og nominativ jo ikke længere er prædikativets kasus.

Ligner dansk fransk? Nej da. Nominativiske pronomener i dansk er ikke klitiske. De franske ubundne pronomener forekommer i trykstærke positioner uden for verbalfeltet⁴, typisk i ekstraposition, mens de bundne pronominalformer er klitiske (trykløse og i kontaktstilling i verbalfeltet). Der er en arbejdsdeling i fransk mellem de to sæt pronomener: De ubundne er typisk tekstfunktionelle og de bundne grammatisk funktionelle, og en sådan arbejdsdeling har jeg vist ikke findes på dansk. Og så er de bundne pronominalformer på fransk ovenikøbet styrede; der skelnes jo mellem akkusativ og dativ.

2. Hyperkorrektion

Hyperkorrektion er et sprogrigtighedsproblem der er knyttet til skriftsprogsbeherskelsen. Af angst for at synde mod skriftsprogsnormen følger sprogbrugeren en konservativ regel, også i tilfælde hvor den konservative regel ikke gælder. Det ser ud til at der står nominativ for akkusativ i eksempler som (12):

(12) ..kende andre værdier end de, der kan måles og vejes.

(Søren Brandt, Weekendavisen 5.10. 1990)

Erik Hansen tolker som nævnt dette problem som hyperkorrektion. Det der gør det vanskeligt at acceptere denne tolkning er problemets frekvens, og det store antal sprogbrugere der bliver ved at begå fejlen. Der er intet i vejen for at antage hyperkorrektion som individualpsykologisk forklaring på enkeltstående 'fejl', men det er betænkeligt at tolke begrebet som et kollektivt fænomen der optræder i ens kontekster - betænkeligt fordi det til forveksling minder om en regel. Der er faktisk også gjort forsøg på at formulere den talesproglige regel der ligger bag fænomenet⁵. Diderichsen (EDG par.47, till.8) siger nominativen skyldes analogi til artikelkonstruktioner, fx med (12) som mønster for (13-15):

(12) ..kende andre værdier end de målelige.

- (13) Det er et stort problem for de der har mange børn
 (14) Det er et stort problem for de med mange børn
 (15) Det er et stort problem for de børnerige

Hyperkorrektionsstolkningen strider også mod historiens tale og bør ikke antages uden sværdsdrag. Det er let at forvirre sig om, fx i Mikkelsens sproghistoriske tillæg, at fænomenet har eksisteret siden yngre middeldansk, i den mindst regulerede periode af det danske skriftsprogshistorie. Eksemplerne er:

- (16) Te æræ oc clogæ vdi falskheth ouer alle tee, som jek nogher tid
 hafuer kenth (Mandeville)
 (17) Aff te, som ind kommæ (Mandeville)
 (18) The icke wille lathæ cristne segh, lõth han hwgge aff (Karl Magnus Krønike)
 (19) I blant de som fødde er aff qwinde (Chr. Pedersen)

Det kan lade sig gøre at tolke (12) som en konstruktion med bestemmerled. Følgende kontekster skal ses i sammenhæng:

- (20) Glædelig jul og godt nytår fra alle dine gamle venner her på gården
 (21) Glædelig jul fra alle vi/os gamle venner her på gården
 Glædelig jul fra vi her på gården
 Glædelig jul fra * jeg her på gården
 Glædelig jul fra * han her på gården

Den topologiske analyse af styrelserne i adverbialerne i (20)-(21) fremgår af nedenstående skema. Jeg minder om at der også ifølge Diderichsen er et sammenfatterfelt til kvantorerne foran bestemmerfeltet (EDG s.226).

sammenfatter	bestemmer	beskriver	kerne	T
alle	de de	gamle gamle	folk	her på gården her på gården
	de			her på gården

sammenf.	bestemmer	beskriver	kerne	T
alle	I/jer I/jer	gamle	folk	her på gården her på gården
alle	vi/os vi/os	gamle	folk	her på gården her på gården

Eksempler som disse viser at 1. og 2.p. pl. af de personlige pronomener topologisk kan behandles som bestemmerled. Eksempler uden udfyldt beskriverled bliver da tvetydige, fordi pronomenerne set fra syntaktisk synsvinkel kan være et nominalt kerneled, mens de topologisk kan tolkes som bestemmer. I bestemmerpositionen er de uden for reglerne I og IIs domæne, og det er ikke overraskende at både nominativ- og akkusativformen kan forekomme. Derimod kan singularisformerne ikke forekomme i nominativ i bestemmerposition, og næppe i bestemmerfunktion overhovedet (de bliver parentetiske i akkusativ):

- (22) Det gælder også for mig med mange børn (= mange børn som jeg jo har)
 (23) Det gælder også for *jeg med mange børn
 (24) Det gælder også for dig med mange børn
 (25) Det er søreme svært for ham med mange børn
 (26) Det er søreme svært for *han med mange børn
 (27) Glædelig jul fra mig/*jeg her på gården
 (28) Glædelig jul fra ham/*han her på gården

Hvordan kan denne fordeling gøres forståelig? Er der semantisk noget der knytter pluralisformerne nærmere til bestemmerfunktionen end singularisformerne? Ja, det er der. Singularisformerne er rene anaforer: I (22) (1.p.) og

(24) (2.p.) kan beskriverleddet ikke tolkes restriktivt overhovedet, kun som parentetisk tilføjelse⁶. De tilsvarende pluralisformer vi og I analyseres som 1.p. + 3.p., hhv. 2.p. + 3.p. Udtrykt i parafraseform betyder vi "jeg og den anden/de andre" og I betyder "du og den anden/de andre". Vi og I indeholder simpelthen en bestemmer, og det er derfor semantisk plausibelt at de også på den topiske udtryksside kan behandles som bestemmere. Jeg og du har ingen determinativ funktion, bliver på kerneplads, men rammes så af regel I/II og får akk.

Det er straks vanskeligere med 3. person sg. Eksempel (25) kan udmærket tolkes restriktivt, men er da kontrastfokuseksempel der forudsætter at ham er identificeret inden for samtalekonteksten, og ham har derfor ikke nogen bestemmer i sit kodede indhold. Jeg og du er entydigt deiktisk identificerede, og kan ikke bestemmes kontrastivt med et adled.

Der kan også være en anden forklaring, som ikke modsiger den første, nemlig at pluralisformerne pragmatisk set fungerer som sammenfattere (alkvantorer) og derfor trækkes hen mod spidsen af syntagmet. I pragmatisk teori har dette fænomen været omtalt som princippet om inklusivitet, dvs. at nominaler i pluralis via implikatur tolkes som angivelser af hele den relevante mængde, og altså tolkes som nominaler med alkvantorer. Ordene alle og begge er eksplícitte kodninger af alkvantoren, og de anvendes typisk i informationsfokus:

(29) Alle børnene så ind i ovnen - undtagen Knud, han så ud

Det modsvarende princip for nominaler i sing. bek. form hedder princippet om unicitet. Det siger at det pågældende nominal er entydigt identificeret inden for det relevante diskursunivers. Nominaler i sing. behandles ikke som alkvantificerede i naturligt sprog, hvor afsenderen ved brug af alkvantoren forudsætter at mængden er på mere end én, på dansk på mindst 3 (Hvis afsenderen ved at mængden er 2, hedder det begge).

Lad os opsummere. Konstruktioner med 3.person pl. som kerne kan erstattes med en konstruktion med artikel⁷, men uden udfyldt kerne - på grund af den semantiske identitet. Den morfemiske lighed med artiklen har sandsynligvis virket befordrende.

1. og 2. person pl. kan topologisk behandles som bestemmere. Det er plausibelt fordi de indeholder 3.personale bestemmere. Derved kommer de i en position hvor de ikke er i kerneledsposition længere og derfor suspenderes fordelingsreglerne for nominativ og akkusativ.

3. person sg. er rent anaforisk og indeholder ingen bestemmer.

1. og 2. person singularis er éntydigt identificerede som betegnelser for talesituationens roller (den der taler og den jeg taler til). Her er der i parafrasen ganske vist tale om bestemmere, men de har intet tekstligt skopus, dvs. de er ikke bestemmere for et adled uden for jeg/du.

Så vidt det morfosyntaktiske niveau. Der må arbejdes med tekst- og kontekst i opstillingen og tolkningen af tests, og hypostasering af skriftsprogsnormer må undgås. Talesprogets tale var: Hyperkorrektion er et individualpsykologisk fænomen.

3. Interjektionaler

Samtaleanalysens og universalpragmatikkens kortlægning af samtalens og talesprogets kategorier er en frugtbar inspirationskilde for grammatikforskningen. Med de pragmatiske kategorier som spørgehorisont lader fænomener som den grammatiske tradition ikke har kunnet få hold på, sig forstå som systematiske.

Et eksempel er systematiseringen af sætningsadverbialer som foreslået af John E. Andersen (1987). Der skelnes mellem forskellige typer af reflektive markører, i grove træk svarende til Habermas' universalpragmatiske normer: kriteriemarkører (sandhed), engagements- og distancemarkører (sandfærdighed, vederhæftighed), vurderingsmarkører (rigtighed, normativitet), kompositionsmarkører (forståelighed, tekstualitet). Disse pragmatiske kategorier fører til en præcisere forståelse af sætningsadverbialernes bidrag til administrationen af subjektivitet og intersubjektivitet i sproget.

Selv har jeg forsøgt at få hold på interjektioners funktion i en grammatik som et samspil af topologiske, syntaktiske og pragmatisk-funktionelle forhold.

Interjektioner kan fungere som såkaldte interjektionaler (eller med en pragmatisk term: diskursmarkører), anbragt i positioner yderst til højre eller venstre for en sætning eller et tekststykke. I denne position kan der også stå sætningsadverbialer og parentetiske sætninger.

- (30) Sovjetunionen vil gå i opløsning inden for en 5-10 år, formentlig
- (31) men hvis du ikke ved det, han var min kæreste, såmænd
- (32) Gud jeg er større på det ene lår end på det andet kan jeg lige
mærke
- (33) åh ja hva han har vel været sådan en fem fem seks år sådan noget

Pragmatisk kan disse interjektionaler eller diskursmarkører (sat med fed) karakteriseres i forhold til 6 universalpragmatiske normer: sandhed (kriterie-markører), subjektivitet og vederhæftighed (engagements- og distancemarkører), legitimitet (vurderingsmarkører), relevans (relevansmarkører), forståelighed (kompositions- og tekstmarkører), etablering og opretholdelse af kanalen (fatiske markører), se Lars Heltoft 1989, 1990.

Det er lærerigt at se hvorledes sådanne fænomener har været behandlet i den grammatiske tradition hos Mikkelsen. Mikkelsen har som sædvanlig gjort de allerfleste af de relevante iagttagelser, men han mangler naturligvis det pragmatiske ståsted hvorfra de funktionelle og semantiske sammenhænge kan formuleres.

Mikkelsen (1911:485-86) ser - i modsætning til Diderichsen - klart at interjektioner kan stå i begyndelsen og slutningen af en sætning og altså ikke er effeltshelheder: "Et udråbsord kan stå alene(..). Det kan også slutte sig til en hel sætning (..)". Eksempler fra Mikkelsen er:

- (34) Åh hvor her er smukt
- (35) Ja men < =jamen > du har uret

Mikkelsen skelner mellem udråbsord og hvad der bruges som udråbsord, nemlig "ord af andre ordklasser og hele ordforbindelser, f. eks. (..) *Desværre!* (forkortet af *des værre er det således*) *Såmænd!* (..)"

Mikkelsen nævner ikke sådanne eksempler selv, men hans formuleringer implicerer forekomsten af eksempler som (30) og (31).

Under behandlingen af ordstillingen i deklarative sætninger ("udsagnshovedsætninger", side 574ff.) kommer Mikkelsen ind på typen

- (36) Altså: du vil være kunstner.
- (37) Men på den anden side: man kan ikke forlange af unge mennesker, at de skal være som gamle folk.

Den nævnes fordi den ikke er en undtagelse til reglen om omvendt ordstilling når der kommer et andet led end subjektet forrest i sætningen. "Det kan heller ikke regnes for en undtagelse fra denne regel, at der bruges ligefrem ordstilling, når undertiden et biord, et forholdsordsled, en omstændighedsbestemmelse eller lignende stilles således i spidsen af sætningen at de ligesom udgør et sætningsæmne (..), der i al almindelighed antyder sætningens indhold (..)" (577). Yderligere eksempler:

- (38) Men af Krøllens folk, der var ikke en, der fejlede (Karl Larsen)
- (39) Hvordan det så end er gået til: resultatet bliver det samme
- (40) Naturligvis: du behøver ikke at følge mit råd

Mikkelsen har her iagttaget fænomenet et anførende led i begyndelsen af sætningen, men har ikke relateret det til udråbsord og hvad der bruges som sådan. Fænomenet kommer ind som et problem i ledstillingslæren, men der er naturligvis intet ståsted i Mikkelsens univers hvorfra sammenhængen kan formuleres. Mikkelsens grammatik indeholder ingen positionsmodel, og frem for alt: Det er først talesituationens kategorier og de pragmatiske dimensioner der muliggør forståelsen af interjektionaler som en samlet funktionel, syntaktisk og positionel kategori.

En grammatik må funderes eksplicit i en analyse af pragmatiske universaler. Den må indbygge erkendelser fra fx Bühlers organonmodel, Jakobsons funktioner, og Habermas' universalpragmatik.

4. Tetiske og kategoriske udsagn

Traditionel grammatik, herunder hele chomskyskolen, regner det for ukontroversielt at sætninger basalt har stoikernes' udsagnsstruktur, subjekt-prædikatedikotomien. Transformationsgrammatikkens traditionsbundethed består netop i at man anser traditionens problemer for løst - eller for uinteressante.

Den traditionelle grammatiks grundsyn er her at sætninger skal beskrives i analogi med den logiske doms struktur. Indikativsætninger er modellen for alle andre sætninger: den består af et hypokeimenon, det der ligger til grund (subjectum), og et prædikat der udsiges om hypokeimenon.

Dette er jo klart ikke nogen syntaktisk analyse, men en logisk-semantisk, og der er ikke på forhånd noget som helst plausibelt i analysen som syntaktisk udtryksanalyse. Det er elementært i dansk grammatik at det obligatoriske subjekt ikke er et semantisk subjekt, men et topologisk, yderst ude. Et ikke-semantisk subjekt har man i fx upersonlige verber som vejrligsverberne, som fx *det sluder*. Dette subjekt er syntaktisk og topologisk. Og efter traditionen fra Diderichsen er *der* i *der*-konstruktioner ikke noget syntaktisk subjekt heller, men en topisk markør der indsættes i subjektløse sætninger. Om man vil: et rent topisk subjekt.

I denne analyse er der forudsat en anden opfattelse af forholdet mellem syntaks, topologi og semantik end i den traditionelle grammatik. Der må semantisk set regnes med to forskellige mulige semantiske strukturer i udsagn, kategoriale og tetiske udsagn. Denne forskel er behandlet indgående i en længere artikel af Hans-Jürgen Sasse (1987), der genoptager den fra nitten-hundredetalsfilosofferne Brentano og Marty. Kategoriale udsagns semantiske struktur er dobbelt: A predication is a statement about an entity, (...) <it> presents some fact as a PROPERTY ASCRIBED TO AN ENTITY." En sådan egenskab er igen et prædikat, ikke i grammatisk forstand, men som en pragmatisk term (The result of the speech act of property-ascribing) (Sasse 554-555). Derimod er tetiske udsagn prædikationsløse. De præsenterer blot en begivenhed eller tilstand uden at gøre nogen entitet til prædikationsbasis. Sprog med fast placering af subjektet har typisk meget markerede konstruktionstyper til realisation af tetisk indhold, fx *der*-konstruktioner. Det ældste

dansk (her: Skånske Lov) har upersonlige passivkonstruktioner med objekt, svarende til moderne *der*-passiver, altså et syntaktisk mønster uden syntaktisk og topisk subjektmarkering

- (41) fore thy at summum stathum taks vndan twa lotær af rugsæth
(42) oc tha ofna thrithia thingi næfnis til gotha mæn oc ræta

Moderne danske *der*-konstruktioner er uden syntaktisk subjekt, men med topisk markering af positionen.

- (43) der bliver skaffet penge til projektet

Sasse har den vigtige pointe at kategorisk form kan bruges til at realisere tetisk indhold. Forskellen mellem kategorisk og tetisk indhold manifesteres i sådanne tilfælde kun prosodisk. Sasse gennemgår eksempler fra en række sprog med fast subjektrealisation. Omsat til danske eksempler taler han om modsætningen mellem (44) og (45), to prosodiske udgaver af sætningen *Kongen er død*.

Eksempel (44) er den kategoriske tolkning. Den refererer til Kong Frederik IX som har ligget for døden i dagevis, og er Berlingske Tidendes overskrift da dødsfaldet er indtruffet. Der er tale om et topic i bekendt form, der informationsstrukturelt set er givet. Om dette topic prædiceres *er død*. Prosodisk set er dette den mest neutrale realisation.

- (44) Kongen er død

I modsætning hertil står (45) som tetisk ytring. Ledet *kongen* er kendt og i bestemt form, men ikke introduceret i teksten i forvejen. Typisk ville man bruge den om det uventede dødsfald. Prosodisk vil jeg - uden at turde præterere at det er en tilfredsstillende beskrivelse - mene at den prosodiske sætningskontur er markeret, med en relativt større prominens til subjektet, og et relativt større oplevet fald fra subjektet til resten af sætningen.

(45) Kongen er død

Man kan fremkalde den rigtige udtale ved at forestille sig hvordan man ville have overbragt nogen nyheden om Olof Palmes død. Det kunne næsten kun gøres tetisk

(46) Olof Palme er død

Under den kolde krig kunne man næsten kun sige i kategorisk udgave:

(47) Russerne kommer!

mens et angreb fra den anden supermagt på Danmark dengang og vel stadigvæk måtte i tetisk udtale

(48) Amerikanerne kommer

Inddragelsen af prosodien og dermed af det talte sprog som data er en forudsætning for at gennemføre en sådan analyse. Og selv om analysen naturligvis ikke er gennemført her, så ser konsekvenserne ud til at være ganske omfattende, og frem for alt fældende for begrebet syntaktisk prædikat.

Men før vi kan formulere de endelige konklusioner, må vi klare et modargument. Findes den omvendte udtryksindholds-relation også, altså kategorisk indhold i tetisk form? Ja, jeg har i et foredrag i Helsingfors (1987) vist at kategorisk indhold kan indkodes i den normalt tetiske *der*-konstruktion med ubestemt indholdsnominal. Tager man talesprogligt materiale med ind i sine data, støder man hurtigt på *der*-konstruktioner med indholdsnominal i bestemt form, i modsætning til den traditionelle opfattelse.

(50) Har der været nævnt Travaux?

(Eli Fischer-Jørgensen ved møde i lingvistikredsen i København)

(51) Der behøver ikke komme en ny sekretær, fordi der er Inga
(selvhørt eksempel)

(52) Jeg har så travlt. Der er stuerne der skal holdes i orden, og børnene, der skal passes.

(Fra Aage Hansen 1967)

(53) Vicki: Ligegyldigt hvad jeg foretager mig, så rykker militæret ind på mig, først far og så dig.

Frier: Og så var der ham fra Den Spanske Borgerkrig.

Vicky: Ja, ham var der også.

(Fra Matador)

Denne type *der*-konstruktion er semantisk konvers til normale kategoriske udsagn. Den opregner medlemmer i en mængde, ved at tage udgangspunkt i en intensionalt karakteriseret mængde og indordne termen i mængden, i stedet for som normalt at nævne termen og dernæst kategorisere den gennem prædikationshandlingen. I Rifbjergnovellen Bevidstheden er mængden bevidsthedens forestillingsindhold.

(54) BEVIDSTHEDEN

Der er vejen, der kommer dernede fra. Der er træerne langs den, og der er måden vejen dukker op på.[..]

Der er badekåben, der er maven, der er ansigtets stød mod bugen. Der er ordet på vej. Der er ordets fødsel. [..]

Der er ordet: Mor.

Det er på tide at konkludere. Prædikationsstrukturen subjekt-prædikat er ikke en syntaktisk distinktion, der er ikke noget der hedder syntaktisk prædikat.

Det er derimod en skelnen på semantisk niveau.

Ikke alle sætninger skelner mellem subjekt og prædikat i denne forstand. De

tetiske gør ikke.

På syntaktisk niveau kan der skelnes mellem det normale syntaktiske udtryk for kategorisk indhold (deklarative sætninger), og det normale syntaktiske udtryk for tetisk indhold (*der*-konstruktioner). Men analysen af det syntaktiske udtryksplan skal ikke være isomorf med eller en kopi af den semantiske distinktion. Syntaksanalysen foregår på egne præmisser og er en kombinatorik: en dependens eller valensanalyse. Eksemplerne (44) og (45) er semantisk distinkte, forskellen neutraliseres i syntaksen, og manifesteres igen prosodisk i det fonetiske udtryk. Fristelsen til at udnævne det kategoriske prædikationsindhold til syntaktisk normalstruktur stammer fra deres pragmatik. Midt i en tekst finder man normalt kategoriske udsagn, tetiske bruges til at introducere situationer og begivenheder med, typisk i begyndelsen af tekster, afsnit eller replikker. Kategoriske udsagn har højest frekvens, men vi taler i grammatikken jo netop om de strukturelle forudsætninger. Og disse strukturelle forudsætninger gør det forståeligt at tetiske udsagn er de relativt lavfrekvente: De er topicløse.

Og frem for alt. Skriftsprogsgrammatikeren må tro at alle deklarativer sætninger er kategoriske og den 'rigtige' analyse af forholdet mellem udtryks- og indholdsplaner kan ikke gennemføres uden talesproget.

Skriftsproget marginaliserer en række fænomener som er afgørende for forståelsen af den strukturelle sammenhæng i naturligt sprog. Skriftsproget kan meget vel være Sproget for grammatikkens brugere, men det kan ikke være det for grammatikeren. Når talesproget får mæle forstår vi vort mål.

1. Og typisk i det hele taget for de såkaldte V/2 sprog (skandinavisk, tysk, nederlandsk) i modsætning til fransk og engelsk, se Lars Heltoft 1991.

2. Også svensk er rektionelt. Copulaverber styrer nominativ i prædikativet, alle andre verber styrer indholdsled i akkusativ.

3. Det er ikke kasusrektion, men semantisk og kategoriel syntaktisk rektion der er på spil når man skelner mellem fx verber med animat subjekt, verber med formelt *det* som subjekt, og verber med sætningssubjekt.

4. Om feltanalyse af fransk, se fx den blå syntaks og Lars Heltoft 1991.

5. Søren Brandt har i Weekendavisen 5.10. 1990 en udmærket diskussion af problemet, men ender med at blive ved hyperkorrektionsstolkningen. Diderichsens hovedargument er at pronominer i artikelform ikke bøjes når kernen står i genitiv: *Det er I/jer Unges egen Skyld*.

6. Tolkning med alkvantor svarende til svensk populariseringsstradition er naturligvis uvedkommende:

Du som har fritidshus måste fylla in särskilt deklARATION.

7. Dette må være den rigtige formulering fordi den forklarer hvorfor der ikke kan stå akkusativ. Svensk har muligvis pronomen i bestemmerposition (*Dom tre danska fotbollspelarna*).

Litteratur:

- Andersen, John E. 1987. Sprogvidenskabens stedbørn. *Selskab for Nordisk Filologis årsskrift 1985-87*. København
- Hansen, Erik 1989. Grammatik: bøjning og syntaks. I *Sproget her og nu*. Dansk Sprognævn
- Hansen, Erik 1989. Dansk Grammatik. I Bente Holmberg m.fl. (red.) *Forskningsprofiler*. København
- Hansen, Erik og Jørn Lund 1983. *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. DLH-forskningsserien 6, København
- Heltoft, Lars 1987. The Pragmatics of Danish *Der*-constructions. ROLIG-papir 40, Roskilde Universitetscenter
- Heltoft, Lars 1989. Talesprog og sætningsskema. *Rapport fra Det andet møde om Udforskningen af det Danske Sprog*. Århus
- Heltoft, Lars 1990. En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema. *Selskab for Nordisk Filologis årsskrift 1987-1989*. København
- Heltoft, Lars 1991. Topology and Information Structure. A study in the relation between word order, syntax and textuality. Copenhagen Studies in Language. Udk.
- Levinson, S. 1983. *Pragmatics*. Cambridge
- Mikkelsen, Kristian 1911. *Dansk Ordføjningslære*. København
- Sasse, Hans-Jürgen 1987. The thematic/categorical distinction revisited. *Linguistics* 25, Amsterdam. 511-580

DANSK I EF OG EF-DANSK

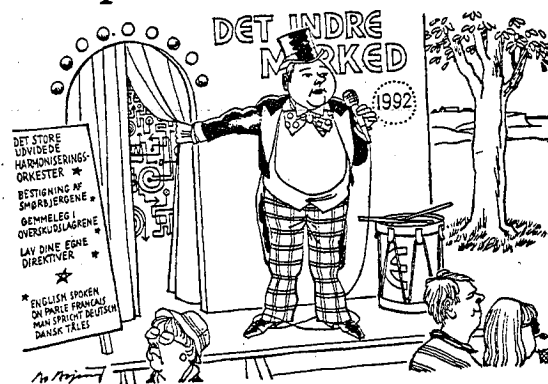
Af Carol Henriksen (Roskilde Universitetscenter)

"Efter vor indtræden i EF er dansk vokset som sprogområde uden for Danmark og har for første gang fået international status. Hverken i EF, NATO eller OECD er dansk officielt sprog. Det er det i EF, hvor 40 danske tolke og 100 oversættere sikrer, at målsætning om at bevare Europas mangfoldighed, også sprogligt, bliver overholdt." (Hans Jørgen Hansen: Berlingske Tidende 22.10.1988)

Ja, dansk er officielt sprog i EF, officielt. Men hvordan står det til i praksis? Hvor meget bliver det danske sprog anvendt i de demokratiske forhandlinger i Bruxelles, Luxembourg og Strasbourg? Hvor tålmodige er folk fra de andre EF-lande, når det gælder brugen af dansk? Og hvordan ser det danske skriftsprog ud, når vi møder det i de officielle EF-dokumenter?

Bo Bojesen er vist ikke langt fra sandheden, når han siger "ENGLISH SPOKEN, ON PARLE FRANCAIS, MAN SPRICHT DEUTSCH, - og DANSK TÅLES!"¹

Europatriotisk

EF-kommissionen Henning Christophersen er skuffet over danskernes skæpsis over for det indre marked og formår mere oplysning.

— De aner slet ikke, mine damer og herrer, hvad der venter Dem af uoversælselst!

Tegning af Bo Bojesen i Politiken, den 29. juli 1988.

Dansk tales og tåles i EF, men det er upraktisk. Det er det mindste af de 9 officielle EF-sprog. Der er ikke mange mennesker der forstår det, og de fleste synes det lyder grimt.² Selv

¹ Bo Bojesen. Tegning i Politiken, 29.7.1988.

² Her er hvad et af de engelske parlamentsmedlemmer mener om dansk (John E. Tomlinson, Labour): "I won't pretend that I find Danish a pleasant language to listen to. I don't." (Rasmus Nielsen, video).

unge danskere af europagenerationen siger "Ud med æ, ø, og å!" og lad os "afskaffe dansk som officielt sprog".³

Kommunikationen blandt folk i EF ville uægtelig være meget nemmere, hvis det hele var som før babelstårnet, hvor hele menneskeheden havde ét tungemål og samme sprog - i dette tilfælde fx engelsk. Engelsk som forretningssprog er allerede et *lingua franca* over hele verden, og det bruges som officielt sprog i internationale institutioner som UNESCO og WHO. Selv i OPEC, hvor ingen af medlemslandene har engelsk som modersmål, kommunikerer man både med hinanden og med folk udadtil på engelsk.

Men når det gælder EF, har franskmændene været forudseende nok til at placere de fleste EF-institutioner i fransk-talende lande, og bl.a. derfor kan franskmændene blive ved med at kræve, at hver EF-stavelse bliver udtalt eller i det mindste gentaget på fransk.⁴ Franskmændene har således, med deres fornemmelse for dagligdagens sociolingvistiske mekanismer, lagt en effektiv strategi for at undgå at blive udkonkurreret af engelsk. Fra tid til anden er der også kommet forslag om at gå over til engelsk og fransk som de eneste officielle arbejdsprog i EF.⁵ Men så kommer tyskerne, som sidder på pengene og ellers vokser sig større og større, og forsvare EF's multilingvale idealer.⁶

De mange officielle sprog er ikke bare upraktiske i det daglige. Det koster også penge at holde 9 sprog i gang, masser af penge. Ingen ved præcis hvor meget, med det er mindst 80 milliarder kroner hvert år, ca. 40% af EF's samlede administrationsudgifter.⁷ Det er måske en lille trøst at det er de store

³ Helle Lykke Nielsen. "Ud med æ, ø og å". Kroniken i Politiken. 1.1.1989.

⁴ Ifølge en af Ministerrådets oversættere er fransk en slags "hovedsprog" i EF. Ca. 80% af de dokumenter som skal oversættes i Ministerådets oversættelsesafdeling er på fransk.

⁵ Uofficielt er løbet vist kørt for længe siden. Ifølge Bo Mandrup Jensen, rådgiver for Den Liberale og Demokratiske Gruppe i Parlamentet, er fransk og engelsk klart de 2 dominerende arbejdsprog i EF. Når et dokument bliver offentliggjort, vil det som regel først foreligge på fransk, derefter på engelsk og først senere på de andre sprog (måske først et par uger senere!). BMJ bruger ikke selv dansk i sit daglige arbejde. Han benytter engelsk, når han skal redegøre over for gruppen (som kun har 2 engelsktalende medlemmer - ud af 49!), og han taler engelsk eller fransk med kollegaerne i sekretariatet. Der findes ingen danske dokumenter på hans skrivebord. (Rasmus Nielsen, video).

⁶ Det er også tyskerne som hele tiden beder om flere oversættere, så alt kan foreligge på tysk.

⁷ Ifølge tidligere dansk cheftolk i Parlamentet Jørgen Thygesen (Rasmus Nielsen, video).

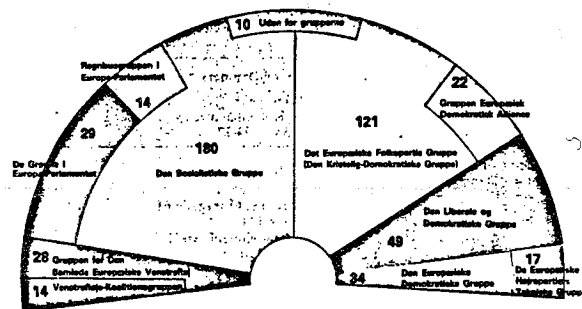
lande der betaler mest.

De mange sprog giver også beskæftigelse, også til danskere. Tæt på halvdelen af EF's ansatte arbejder enten direkte eller indirekte med at holde gang i de 9 forskellige sprog, enten som oversættere og tolke, eller som trykkere, renskrivere, papir-transportører osv. Og oven i dette er der mange freelance-tolke og -oversættere som hives ind når der er ekstra pres på. Og det er der tit.

Men hvordan står det til med det danske sprog i EF? Hvad med vores egne "EF-danskere", vores folkevalgte danske parlamentsmedlemmer og vores danske tolke og oversættere? Hvor tit og i hvilke sammenhænge bruger de deres modersmål? Hvornår snakker parlamentsmedlemmerne dansk og hvornår bruger de fremmedsprog? Hvordan lyder de danske tolke, og hvem lytter til dem? Hvordan ser de officielle danske oversættelser ud, og er der nogen der gør brug af dem?

EF-Parlamentet

Opdeling i politiske grupper, januar 1990

En undersøgelse af de 16 nuværende danske parlamentsmedlemmers sprogfærdigheder og -vaner⁸ viser at 9 af de 11 som svarede på en spørgeskemaundersøgelse bruger dansk 100% af tiden i Parlamentets plenarsamlinger, i hvert fald i princippet. En bruger engelsk 85% af tiden og dansk kun 10%,⁹ en anden engelsk 30%, dansk 60% og tysk 10%.¹⁰

⁸ Jf. også Haberland og Henriksen 1990 og Henriksen 1990.

⁹ Vedkommende redegjorde ikke for de sidste 5%.

¹⁰ At man som dansker nemt kan komme til at svare på det sprog man lytter til, i hvert fald når dette sprog er engelsk, illustreres af fungerende rådsformand K. Erik Tygesen, som afslutter et indlæg på engelsk med følgende undskyldning: "I'm sorry for answering in English. That was because I listened in English." (Rasmus Nielsen, video).

Kigger man på de danske medlemmers brug af tolkning, så lytter kun 3 af dem konsekvent til de danske tolke når andre ikke taler dansk, 3 lytter til de danske tolke når andre ikke taler dansk eller engelsk, og resten lytter kun til de danske tolke når andre taler et sprog de ikke forstår. Når man selv har lyttet til nogle af de danske tolke, til deres syntaks og ordvalg og til deres noget "gammeldags" udtale, så forstår man måske hvorfor vores parlamentsmedlemmer svarer som de gør.¹¹

Ved gruppemøderne er situationen ofte anderledes end i plenarsalen når det gælder de danske medlemmers valg af sprog, fordi visse fremmedsprog kan være stærkt repræsenterede i den enkelte gruppe, og andre totalt fraværende. Hvad angår deres egen brug af dansk i de forskellige politiske grupper, siger 9 af de danske medlemmer at de bruger næsten udelukkende dansk i deres gruppe. I Den Europæiske Demokratiske Gruppe (de konservative) bruger de 2 danske medlemmer engelsk ca. 95% af tiden. I dette tilfælde består gruppen på 34 af 32 englændere og 2 danskere. I Det Europæiske Folkepartis Gruppe (de kristelige demokrater) bruger 1 af de 2 danske medlemmer tysk 75% af tiden og engelsk i den resterende 25%.¹² Her har tyskerne den stærkeste repræsentation med 32 medlemmer, og der er kun 5 medlemmer fra engelsktalende lande (1 englænder og 4 irer) blandt de 89 øvrige medlemmer.

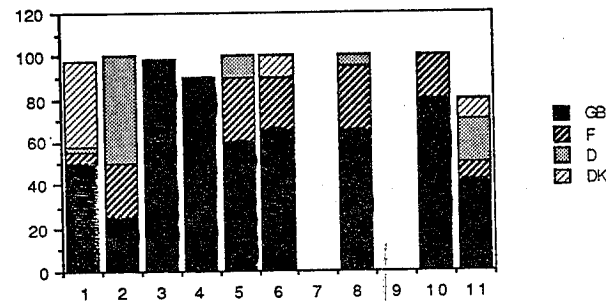
Sprogsituationen ved udvalgsmøderne (landbrug og fiskeri, økonomi, politik, sociale anliggender m.v.) minder for det meste om gruppemøderne. I princippet bruger de danske medlemmer dansk, men indimellem bruger de engelsk, specielt hvis de fungerer som udvalgets formand. Der er kun ét medlem som siger at han bruger engelsk 95% af tiden.

I uformelle EF-situationer, der hvor der ikke er mulighed for tolkning, bruger de danske parlamentsmedlemmer engelsk, fransk, tysk, dansk, italiensk og spansk afhængig af hvem de snakker med, og om de kan det pågældende sprog. Engelsk bruges oftest og af alle. Tysk bruges af næsten alle, men ikke så tit. Der er kun få, der bruger fransk, men de som kan både fransk og tysk foretrækker at bruge fransk. Dansk bruges næsten aldrig.

¹¹ Marianne Normann, som har mange års erfaring som tolk i EF (og som betegner sit eget sprog som "rigsdansk"), indrømmer at tolkene udvikler en slags EF-jargon og at man i sine formuleringer er afhængig af det sprog man tolker fra. (Rasmus Nielsen, video).

¹² Den anden fra denne gruppe returnerede ikke spørgeskemaet.

Parlamentsmedlemmernes brug af engelsk, fransk, tysk og dansk i uformelle EF-situationer vises i tabellen nedenunder:¹³

Som vi ser, bliver dansk ikke brugt særlig meget uden for de officielle møder, og selv i de mere formelle sammenhænge går udviklingen den forkerte vej ifølge et af medlemmerne:

"Det står ikke godt til. I Kommissionen og Ministerrådet er man helt på vej ud med dansk. Her i Parlamentet står det heller ikke godt til. Jeg må gang på gang protestere i udvalgene, når der forhandles på grundlag af papirer som ikke foreligger på dansk, og så har jeg krævet at man tager spørgsmål af dagsordenen, og det er så blevet afvist. Vi har klaget til præsidiat, og hver gang vi skal på udvalgsrejser, så skal man hver gang sikre sig at der er dansk tolk med. Hvis ikke vi for alvor protesterer og gør det hver gang og gør alvor af det, og selv tager fat, både i plenarsalen men også i udvalgene ... fordi der er en vis irritation over de mange sprog og der er stærke kræfter, der ønsker at få dem fjernet."¹⁴

Et af problemerne er at der tilsyneladende mangler danske dokumenter til nogle af møderne. Men hvordan kan det være? Når

¹³ Svarene fra 2 af medlemmerne (nr. 7 og nr. 9) lod sig ikke kvantificere. Medlem nr. 2, som bruger tysk betydelig mere end de andre, er medlem af den kristelige demokratiske gruppe, som domineres af tyskerne.

¹⁴ Ib Christensen, medlem af Regnbuegruppen og Det politiske udvalg.

der findes så mange danske oversættere?" Ifølge oversætterne selv, ligger svaret for det meste i det tidspres som oversætterne indimellem må arbejde under. Når man ikke kan nå det hele, så bliver man nødt til at prioritere. Hos Ministerådets oversættere, for eksempel, har dokumenter til Rådet og COREPER første prioritet, og det kan medføre, at et dokument til et gruppemøde ikke kan nå at blive oversat inden mødet finder sted.

Tidspreset kan også betyde, at dokumenterne, selv om de når at komme ud, ikke kan nå at blive finpudset - og det betyder at kvaliteten af oversættelserne ikke altid er den bedste. Det er en af grundene til at de danske journalister i EF foretrækker originaldokumenterne. De siger nemlig at "de danske oversættelser giver indtryk af at være oversættelser".¹⁵ Det gør de også i mange tilfælde, og det skal de også - til en vis grad og i visse situationer, og det er ikke så svært at forklare hvorfor. At arbejde parallelt politisk på 9 forskellige sprog byder på særlige vanskeligheder.¹⁷

Men de danske EF-tekster er ikke bare underlige fordi der er specielle regler der skal overholdes i oversættelserne. Der er også noget andet på spil. Der er nemlig visse tegn på at nogle af oversætterne, specielt de som har arbejdet længe i EF og måske går rundt med en falsk sikkerhed mht. deres dansk-kundskaber, er ved at glemme deres modersmål. En undersøgelse af et stort antal oversættelser foretaget i Ministerrådet¹⁸ viser at der er problemer i de danske tekster, men overraskende få skyldes direkte interferens fra udgangsteksten. De fleste

¹⁵ Ca. 40 i Ministerrådet, ca. 50 i Parlamentet, ca. 100 i Kommissionen, ca. 30 i Det økonomiske og sociale udvalg, og desuden nogle ved Revisionsretten, COREPER (De faste repræsentanternes Komité) og Domstolen.

¹⁶ Mogens Bryde (Ritzaus Bureau). De fleste danske journalister i EF bruger ikke dansk ret meget. De arbejder ud fra originalteksterne og har fransk og engelsk som arbejdssprog. (Rasmus Nielsen, video).

¹⁷ Som oversætter er det ikke et nyt dokument man laver, men en oversættelse. Man er nødt til at tage udgangspunkt i originalteksten og at holde sig ret tæt til den, selv om den fx er en fransk tekst om kerneenergi skrevet af en ikke alt for franskkyndig græker i brede svulstige vendinger. Her nytter det ikke noget at foreslå en mere overskuelig opstilling i den danske version, eller dele lange sætninger op i flere mindre. Teksten skal kunne diskuteres med henvisninger til "afsnit 2, fjerde sætning" osv., så selv om sætningerne strækker sig over flere sider er det forbudt at sætte flere punktnummer. Teksterne skal være parallelle. Og hvis originalen er uklar, skal oversættelsen også være uklar. Det er specielt tekster om det politiske samarbejde der kan være uklare med vilje, og her må oversætteren ikke begynde at fortolke!

¹⁸ Se også Henriksen 1989a, 1989b og 1990.

afspejler snarere en form for leksikalisk, grammatisk og stilistisk usikkerhed i brugen af dansk. Et par eksempler kan give lidt indblik i nogle af problemerne:

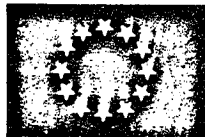
Stilistisk usikkerhed er et af problemerne, og dette resulterer ofte i en blanding af formel og uformel stil:

"Det Forenede Kongeriges og den græske delegation vil dog kunne gå med til (uformel stil) en kompromisløsning, hvorefter medlemsstaterne påser (formel stil), at fjernsynsselskaberne forbeholder (formel stil) en passende del af deres sendetid til fællesskabsprogrammer" (Rapport 11.11.1988)

"Ager (formel stil) Rådet at give grønt lys (uformel stil) for påbegyndelsen (formel stil) af dette grundlæggende arbejde for fremtidens energiproduktion? (Svar på skriftlig forespørgsel 23.7.1987)

Et andet problem er usikkerhed når det gælder stil i forhold til teksttype. I det følgende eksempel ser man hvordan den juridiske stil smitter af på en journalistisk teksttype, i dette tilfælde en pressemeddelelse:

"Den finder anvendelse i tilfælde af et hvilket som helst uheld, der rammer anlæg eller aktiviteter henhørende under en kontraherende stat eller personer eller juridiske personer under denne stats jurisdiktion eller domskontrol, fra hvilken der finder eller ventes at ville finde et udslip af radioaktivt materiale sted, som har eller kan resultere (!) i grænseoverskridende udslip, der kan få strålingsmæssige følger for en anden stat." (Pressemeddelelse 14.12.1987)

Eksemplet ovenfor består af én lang sætning. Meget lange sætninger er kendetegnende for et stort antal EF-tekster, ikke mindst direktiver og forordninger, hvis sætninger ofte strækker sig over flere sider! Dette skyldes bl.a. den faste tekststruktur, som disse dokumenter skal udformes i. Den syntaktiske opbygning af de lange sætninger, set fra en topologisk synsvinkel, viser som regel en tendens til forvægt, med overfyldte forfelter og tunge centraladverbialer:

F	v	n	a	V	N	A
Såfremt en medlemsstat ud fra nye oplysninger eller en nyvurdering af de oplysninger, der forelå, da direktivet blev vedtaget, har begrundet formodning for at antage, at anvendelsen i levnedsmidler af et i bilaget anført stof, eller at tilstedeværelsen af en eller flere af de i artikel 3 nævnte bestanddele af et sådant stof kan udgøre en fare for menneskers sundhed, selv om bestemmelserne i dette direktiv er overholdt,	kan	den	på sit område midtler-tidigt	suspendere eller begrænse	anvendelsen af de pågældende bestemmelser.	

(Rådets Direktiv af 13.6.1988)

F	v	n	a	V	N	A
Rådet for de Europæiske Fællesskaber	har	-	under henvisning ... under henvisning ... under henvisning ... ud fra følgende betragtning ... Ved forordning ... disse regler blev ... ved anvendelsen ... det er ønskeligt ... det er hensigtsmæssigt at ... for at gøre det muligt at foretage ... udtryket "dumpingmargen" bør ... det synes ... (Osv. fortsættende over 5 sider!)	udstedt	følgende forordning:	

Rådets forordning (EØF) Nr. 2423/88 af 11.11.1988)

Det er også typisk, som i sætningen ovenfor, at nye sætninger begynder midt i den oprindelige sætnings centraladverbialfelt,

nogle gange begyndende med et stort begyndelsesbogstav.¹⁹

Mens man i Danmark inden for officiel sprogbrug efterhånden har bevæget sig væk fra kancellistilen og i retning af mere læsbare tekster,²⁰ er tendensen nærmest modsat i EF. Ud over de positionelle syntaktiske tendenser illustreret i eksemplerne ovenfor, finder man som regel længere formelle former, fx *frem-sendt* hvor man kunne have brugt den kortere form *sendt*, *såfremt* i stedet for *hvis*, en stærk tendens til nominalisering, fx "Rådet gav udtryk for påskønnelse af Kommissionens indsats" i stedet for "Rådet påskønnede Kommissionens indsats",²¹ og en overvægt af tunge nominalkonstruktioner, fx *de i afgørelsen fastsatte bestemmelser*,²² *de af Generalsekretariatet udrbejdede udkast til svar*,²³ *det i artikel 4 i afgørelsen omhandlede udvalg*.²⁴

Som allerede nævnt, findes der kun få tegn på direkte afsmitning fra den fremmedsprogede original i Ministerrådets danske oversættelser. Oversætterne er gennemgående dygtige som oversættere. Kun på et område finder man tydelig interferens fra fransk, nemlig ved brugen af det demonstrative pronomen i stedet for den efterhægte bestemte artikel:

Det Forenede Kongeriges Delegation tog stærkt forbehold med hensyn til Kommissionens dokument som helhed; denne delegation (i stedet for delegationen) mener, at ... (Aide-memoire 31.11.1988)

Hoslagt følger til deltagerne et udkast til retningslinier, som er foreslået af formandsskabet med henblik på den videre behandling af Kommissionens forslag. Dette udkast (i stedet for Udkastet) skal behandles ... (Følgeskrivelse fra Generalsekretariatet 9.3.1988)

Dette forhold besværliggør i høj grad afregningskontorets opgaver. Dette (i stedet for kontoret) behandlede i 1987 mere end 11.000 anmodninger om godtgørelse svarende til bedømmelse og tarifferegning af mere end 65.000 bilag, og har ... (Meddelelse til personalet 4.10.1988)

¹⁹ Dette viser hvor umulig situationen kan være for oversætterne. De må ikke dele de meget lange sætninger i flere mindre sætninger, for så bliver den danske tekst ikke parallel med teksterne på de 8 andre sprog. Og ved at forsøge at lave flere punktummer alligevel, midt i en anden sætnings adverbialled, gør de det endnu vanskeligere for læseren at følge tråden.

²⁰ Se fx Hamburger 1988.

²¹ Pressemeldelse 22.6.1988.

²² Pressemeldelse 14.12.1987.

²³ Fortryk -2425-.

²⁴ Rådets Direktiv af 16.6.1988.

Et andet problem, som snarere skyldes usikkerhed i det danske end oversættelsesinterferens, er valget af danske præpositioner. Præpositioner er noget af det sidste man lærer når man lærer et fremmedsprog, og tilsyneladende noget af det første man glemmer når man begynder at glemme sit modersmål. Her er blot et par eksempler, med den korrekte danske præposition i parentes:

Rådet gav sin tilslutning til princippet i (om) modforanstaltninger fra Fællesskabets side, såfremt USA ... (Pressemeldelse 21.-22.11.1988)

... drager følgende konklusioner af udvekslingen af erfaringer med (om) AIDS på arbejdspladsen ... (Pressemeldelse 15.12.1988)

... under medvirken fra (af) de nationale myndigheder ... (Pressemeldelse 14.12.1987)

Der skal snarest træffes beslutninger for (om) gennemførelsen af det indre marked. (Det Europæiske Råd 27.6.1988)

Kommissionen vil udarbejde en sammenlignende undersøgelse om (af) de regler, der anvendes ... (Det Europæiske Råd 27.6.1988)

Det europæiske Råd opfordrede Kommissionen og Rådet om (til) at intensivere ... (Det Europæiske Råd 27.6.1988)

Oversætterne er selv klar over at de er usikre i deres brug af præpositionerne, og de har også fundet en måde at afhjælpe problemet på. I stedet for hele tiden at trække på den store vifte af mulige danske præpositioner har de en tendens til at bruge et begrænset antal ret formelle "altmulig-præpositioner", fx *vedrørende*, *med henblik på*, *med hensyn til*, og *i forbindelse med*:

... at få harmoniseret medlemsstaternes normer vedrørende (for) sundhedsadvarsler på tobakspakninger ... (Pressemeldelser 15.12.1988)

... som forener kravene vedrørende (til) bygningsværkerne og de mange standarder vedrørende (for) varerne, som skal ... (Pressemeldelse 22.6.1988)

Rådet godkendte en skrivelse til EIB, hvori denne opfordres til at yde lån af bankens egne midler indtil et beløb svarende til 100 mio ECU med henblik på (til) finansiering af ... (Pressemeldelse 21.-22.11.1988)

Den franske delegation anmodede Kommissionen om nærmere oplysninger om dens planer med hensyn til (om) at forelægge Rådet ... (Udkast til protokol 18. og 19.7.1988)

Det Forenede Kongeriges Delegation tog stærkt forbehold med hensyn til (over for) Kommissionens dokument som helhed ... (Aide-memoire 30.11.1988)

Flere delegationer ønskede at få nøjere kendskab til de enkeltheder, Kommissionen påtænker i forbindelse med (Flere delegationer ønskede at vide mere om Kommissionens tanker om) de operationelle programmer. (Aide-memoire 30.11.1988)

Et andet område hvor oversættelserne viser usikkerhed er i dannelsen af sammensætninger. Hvornår skal man bruge en sammensætning på dansk, og hvilke sammensætninger er naturlige og mulige? Ofte glemmer oversætterne at bruge ganske almindelige danske sammensætninger i deres tekster, fx:

... ved hjælp af en struktureret udveksling af erfaringer (erfaringsudveksling) og ved støtte til nyskabende projekter ... (Pressemeddelelse 22.6.1988)

... EØF-standardtypegodkendelse for de nye typer af traktorer (traktortyper). (Pressemeddelelse 22.6.1988)

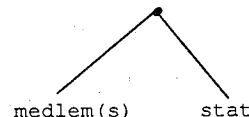
... at formindske og forebygge forurening med asbest (asbestforurening). (Rådets Direktiv af 19.3.1987)²⁵

I det følgende eksempel ser man tydeligt hvor usikker en af oversætterne er når det drejer sig om brugen af almindelige danske sammensætninger:

Hvis der opstår vanskeligheder i en medlemsstat med hensyn til anvendelsen af grænserne for størsteindholdet af bly (maksimumsgrænserne for blyindholdet) i blyholdig bensin, kan medlemsstaten ... (Rådets Direktiv af 20.3.1985)

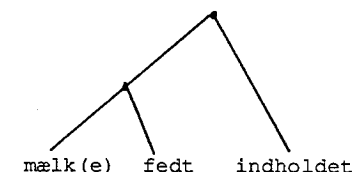
Et andet lignende problem er tendensen til at danne sammensætninger som ikke er i overensstemmelse med den systematiske binære måde man normalt danner danske sammensætninger på. Resultatet er en slags "knude" der ligner en slags leksikalisk haplogogi:

Binære danske sammensætninger med to led:

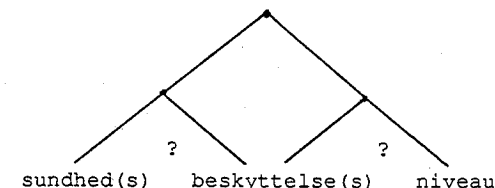

²⁵ Her er der også mulighed for at misforstå præpositionsforbindelsen "med asbest" som en instrumental forbindelse.

Toledede sammensætninger kombineret binært med et tredje led:

Sammensætnings"knuden", hvor det midterste led hører til begge binære par:

En anden slags kreativt element i de danske EF-tekster er dannelsen af nye termer til at udtrykke nye EF-begreber, fx termer som *undersøgelsesforbehold* og *venteforbehold*:²⁶ som bruges når et medlemsland ønsker at undersøge sagen nærmere før det beslutter sig eller når det bare ønsker at vente lidt før det tager endelig stilling, fx:

Den luxembourgske delegation har taget *undersøgelsesforbehold*. (Rapport 11.11.1988)

Den belgiske delegation gik også ind for, at præmien skal være valgfri, og Det Forenede Kongeriges delegation tog *venteforbehold* med hensyn hertil. (Aide-memoire 30.11.1988)

Mens nye termer kan være naturlige og nødvendige i de nye EF-sammenhænge, er det måske mindre heldigt, når EF-teksterne introducerer faste udtryk og forbindelser som er i modstrid med etablerede danske kollokationer, fx:

Europa-Parlamentet vedtog endvidere ...anmodningen om ... (Kvasistandarder -2575-)

På dansk kan man vedtage et (lov)forslag, en resolution, og man kan rette, fremsætte, efterkomme, imødekomme og afslå en

²⁶ Sammensætninger med -forbehold som andet led er usædvanlige på dansk (Sprognavnets seddelsamling viser kun én forekomst, *apotekerforbehold*), men de nye EF-sammensætninger er både forståelige og mere hensigtsmæssige end lange omstændelige omskrivninger.

anmodning, men normalt kan man ikke vedtage en anmodning. Men det kan man i EF, som etableret og anbefalet fænomen.²⁷

Og så til sidst et eksempel på hvor frustrerende jobbet som oversætter kan være indimellem. Normalt oversætter man ikke noget man ikke forstår, i hvert fald ikke hvis man kan undgå det, men i EF er det nogle gange nødvendigt, som i følgende eksempel hvor oversætteren måtte oversætte et fransk udtryk ordret til dansk, uden at vide hvad det betød og velvidende at den danske læser heller ikke ville kunne forstå meningen:²⁸

- for cigaretpakkers vedkommende skal der også på bagsiden være påtrykt vekslende advarsler (???), der dækker mindst 4% af fladen. (Pressemeddelelse 15.12.1988)

Som eksemplerne her viser, er der visse tegn på at der er ved at udvikle sig en form for "EF-dansk" som afviger på forskellige måder fra dansk sprog og sprogbrug hjemme i Danmark. Det er ikke usædvanligt at et sprog i fremmede omgivelser, som kun har lidt kontakt med hjemlandet, udvikler sig i sin egen retning.²⁹ Og det er heller ikke usædvanligt at man danner nye udtryk for at kunne kommunikere om nye fænomener (og dem er der rigeligt af i EF!). Men når det er de danske oversættelser der skal danne grundlag for en bred dansk deltagelse i de fremtidige demokratiske beslutninger i et forenet Europa, og når EF-forordninger på dansk er gældende lov i Danmark, så er det måske lidt uheldigt at Bruxelles og Luxembourg og Strasbourg ligger så langt væk - og at den franske lovsprogstradition ikke har været udsat for en ordentlig anti-ping-og-pamper-kur!

²⁷ Eksemplet er taget fra oversætternes formularsamling, hvor der findes mange flere uvante kollokationer, fx "vedtog ... beslutninger", "fastlagde ... holdning", "vedtager ... afgørelse".

²⁸ Oversætterens opringning til den der havde skrevet den franske originaltekst var ingen hjælp. Han vidste nemlig heller ikke hvad en vekslende advarsel var.

²⁹ Se fx Kjær og Larsen 1974 og 1975 om sproget hos danskerne i USA.

Referencer:

- Haberland, Hartmut og Henriksen, Carol. 1990. Dänisch - eine kleine Sprache in der EG. Kommer i *Sociolinguistica* 5. 1990.
- Hamburger, Arne. 1988. Officiel sprogbrug. *Sproget her og nu*. København: Dansk Sprognævn/Gyldendal.
- Henriksen, Carol. 1989a. Dansk i EF - i et sociolingvistisk, interkulturelt perspektiv. *ADLA Bulletin* 2. 1989.
- Henriksen, Carol. 1989b. Homeland Danish and the Danish of the EEC. Languages out of Contact? *Unesco ALSSED-LSP Newsletter*. November 1989.
- Henriksen, Carol. 1990. The Danish Language in the European Community. Kommer i *Proceedings of the Twelfth Scandinavian Conference of Linguistics*. Reykjavik.
- Kjær, Iver og Larsen, Mogens Baumann. 1974. "Åh, jeg hoboede". Dansk-amerikansk og en dansk-amerikaner. *Mål & Måle* 1.3.
- Kjær, Iver og Larsen, Mogens Baumann. 1975. Udvandring og sprog. Dansk i nordamerika. *Mål & Måle* 1.4.
- Nielsen, Helle Lykke. 1989. Ud med æ, ø og å. *Kroniken i Politiken* 1.1.1989.
- Nielsen, Rasmus (producer). *Tal dansk, din hund! Dansk - et internationalt EF-sprog*. Videofilm, 22 min. København: Europaparlamentets Informationskontor.

TILEGNELSE AF DANSK SOM ANDETSPROG - SYNTAKS OG INFORMATIONSTRUKTUR

Af Anne Holmen (Danmarks Lærerhøjskole)

I foredraget gennemgås de vigtigste resultater af den empiriske undersøgelse, der ligger til grund for min licentiafhandling (Københavns Universitet, 1989). Det drejer sig om en længdeundersøgelse af den sproglige udvikling hos seks unge learnere med albansk, vietnamesisk eller engelsk som modersmål fra den tidlige tilegnelse (ca. 3 mdr. efter deres skolestart i Danmark) og ca. et år frem. Teoretisk er undersøgelsen baseret på intersprogsbegrebet og på principperne bag funktionel grammatik, og i denne sammenhæng er det vigtigt at understrege, at hovedformålet er sprogpedagogisk snarere end lingvistisk.

Der indgår såvel kvalitative som kvantitative analyser i beskrivelsen af lerneernes sprog, og på baggrund heraf opstilles en fælles udviklingslinie for deres tilegnelse af dansk syntaks og morfologi. For forløbet af denne tillægges informationsstrukturen central betydning, og det antydes, at ændringer i informationsstrukturen kan betragtes som drivkraften i den formelle tilegnelse.

Trykkes i NyS 18 (under udgivelse)

DANSK ORTOGRAFI EFTER 1870

Af Henrik Galberg Jacobsen (Dansk Sprognævn)

I det følgende vil jeg give en præsentation af et ortografihistorisk projekt som jeg arbejder på for tiden. Projektets emne er nyere dansk ortografi med hovedvægten på den officielle danske ortografi sådan som den fremgår af ministerielle forskrifter og officielle retskrivningsordbøger.

Året 1870 forekommer på flere måder at være et passende starttidspunkt for en beskrivelse af nyere dansk ortografi. Det gælder ikke mindst når man først og fremmest interesserer sig for den officielle danske ortografi. Med lidt god vilje kan man nemlig hævde at vores første officielle retskrivningsvejledning er fra 1870. Dette år udsendte en gruppe videnskabsmænd og forfattere et 8-punkts-program for ændringer af retskrivningen. Programmet, der var en modereret version af vedtagelserne fra det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, skulle være acceptabelt i sprogligt konservative kredse og skulle kunne gøde jorden for en gennemførelse af det mere radikale program fra Stockholmmødet.¹

I et cirkulære fra Kultusministeriet i august 1871 til rektorerne ved de lærde skoler blev 8-punkts-programmet anbefalet til brug i de lærde skoler (og det blev samtidig fastslået at man i hvert fald ikke skulle gå videre end det).² Og efter en folketingsdebat november 1871³ - den første om retskrivningsspørgsmålet - blev 8-punkts-programmet (der i mellemtiden var indskrænket til et 7-punkts-program) i et cirkulære fra februar 1872⁴ også foreskrevet for de øvrige offentlige skoler og undervisningsanstalter.

Senere på året kom så Svend Grundtvigs Dansk Haandordbog, med den af Kultusministeriet anbefalede retskrivning. Den blev i cirkulærer fra december samme år anbefalet til brug i skolerne.⁵ Dermed havde vi fået vores første statslige retskrivning, kodificeret i et - om end sparsomt - sæt retskrivningsregler med en tilhørende leksikalsk applicering af reglerne i en retskrivningsordbog. Og siden da har "statsmagten" stort set uantastet haft ansvaret og kompeten-

cen når det gælder fastlæggelsen af den danske retskrivning.

Mit projekt falder i et antal moduler med en større eller mindre grad af selvstændighed i forhold til hinanden. Indtil videre arbejder jeg med fem moduler, et bibliografisk modul, et institutionelt modul, et kompetencemodul, et regelmodul og et leksikalsk modul.

Det bibliografiske modul

Et bibliografisk modul må være grundlæggende i et projekt som det foreliggende, og det er da også det modul som jeg er tættest på at have afsluttet. Mit arbejde med denne del af projektet har indtil nu resulteret i en basisbibliografi på ca. 900 numre med danske ortografiske arbejder - selvstændige publikationer og tidsskriftartikler fra de sidste ca. 400 år. Avisartikler er kun med i meget begrænset omfang i basisbibliografien, men er i øvrigt for perioden 1900-1955's vedkommende dækket grundigt ind i min bibliografi fra 1974 over dansk sprogrøgtslitteratur⁶.

Som en vigtig del af basisbibliografien indgår en nærmest udtømmende bibliografi over officielle dokumenter om retskrivning (forordninger, cirkulærer, bekendtgørelser, referater af folketingsdebatter mv.) fra 1739 og til nu.

Det institutionelle modul

I dette modul beskæftiger jeg mig med de institutioner og personer der har haft betydning for fastlæggelsen af de skiftende officielle retskrivningsnormer i Danmark. Min hovedinteresse samler sig her om de forskellige retskrivningsudvalg og -kommissioner og om de forskellige retskrivningsordbogsredaktører og -redaktioner i Danmark fra 1870 og til nu. Det drejer sig bl.a. om følgende:

- Den kreds af videnskabsmænd og forfattere der stod for det tidlige nævnte 8-punkts-program fra 1870.
- Den retskrivningskommission som kultusminister Jacob Scavenius nedsatte i 1885, og hvis arbejde resulterede i den kultusministerielle meddelelse i 1888 og de deraf følgende retskrivningsbekendtgørelser i 1889

og 1892 (hvoraf den sidste er det stadig gældende grundlag for officiel dansk retskrivning).⁷

- P.K. Thorsen og hans problematiske og omdiskuterede håndtering af redaktionen af Saabys Retskrivningsordbog fra 4.-9. udgave (1904-1919).
- Det undervisningsministerielle retskrivningsudvalg, der eksisterede 1920-1948, og som forestod udgivelsen af den officielle retskrivningsordbog 1923-46.
- Det folketingsudvalg der i begyndelse af 1948 blev nedsat i forbindelse med forberedelsen af retskrivningsreformen i 1948.⁸
- Det ministerielle retskrivningsordbogsudvalg der efter reformen i 1948 blev nedsat til at udgive den ordbog som kom i 1955.
- Det hidtil nyeste "retskrivningsudvalg", Dansk Sprognævn, der i 1955 blev nedsat til bl.a. at redigere og udgive den officielle danske retskrivningsordbog, og som stadig fungerer med denne beføjelse.

Specielt det institutionelle modul kræver studier i ikke publicerede papirer og arkiver. En del kan finde sted - og har allerede fundet sted - i Dansk Sprognævns arkiv. Det rummer bl.a. en righoldig og særdeles velordnet samling af papirer fra Peter Skautrup, der var med i de skiftende "retskrivningsudvalg" fra 1943 til 1961, senest som formand for Dansk Sprognævn 1955-61. En anden perle i Sprognævnets arkiv er Retskrivningsudvalgets håndskrevne protokol 1920-48⁹, ført af Henrik Berthelsen, Marius Kristensen og (først og fremmest) af Jørgen Glahder, der var udvalgets sekretær i hele dets funktionsperiode. (Jørgen Glahder spillede i det hele taget en fremtrædende rolle i arbejdet med den officielle danske retskrivning: Ud over at være sekretær for det ministerielle retskrivningsudvalg 1920-48, var han redaktør af den alfabetiske del af de retskrivningsordbøger der udkom fra 1923 til 1985, og medlem af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg 1955-64).

Kompetencemodulet

I nær forbindelse med det institutionelle modul står det som man kan kalde kompetencemodulet (eller autorisationsmodulet). Det vil sige den del af projektet som beskæftiger sig med myndighedernes ret - juridisk og moralsk - til at foreskrive bestemte sprogbrugsnormer for bestemte grupper af sprogbrugere, og med de problemer der er forbundet med udøvelsen af denne ret. En vigtig del af dette problemkompleks er diskussionen af hvilke dele af sproget og sprogbrugen den officielle normering bør omfatte.

Myndighedernes ret til at foreskrive en bestemt retskrivningsnorm er i dag stort set uanfægtet, og i almenheden er der vistnok også en ret høj grad af accept af (eller ligefrem et krav om) at myndighedernes normeringskompetence strækkes videre ud i sprogbrugen end blot til ortografien. Men det betyder ikke at der ikke indimellem bliver sat spørgsmålstejn ved myndighedernes ret til at normere ortografien med tilliggender - specielt naturligvis når det som myndighederne fastlægger (det vil ofte sige ændrer) går imod den norm som man selv foretrækker.

Det så vi bl.a. i mayonnaisekrigen i sommeren 1985 i forbindelse med forberedelsen af udgivelsen af Retskrivningsordbogen 1986. Her var kompetenceproblemet særlig pikant ved at det var én autoritet - undervisningsministeren - der anfægtede kompetencen hos en anden autoritet - Dansk Sprognævn, landets officielle retskrivningsnormeringsorgan.¹⁰

Et tidligt og vægtigt indlæg i kompetencediskussionen kom fra Otto Jespersen i 1901¹¹. Han beklager at Kultusministeriets ret til at påbyde skolerne en bestemt retskrivning synes at være almindelig anerkendt, og er også utilfreds med at myndighederne har optrappet deres kompetence fra tidligere blot at anbefale til nu at påbyde en bestemt retskrivning. Men i øvrigt er hans hovedærinde ikke så meget at diskutere og kritisere ministeriets normering på retskrivningens område (her har han vel egentlig også opgivet), men at protestere mod at ministeriet har tiltaget sig "ret til at være lovgiver på sprogets, det egentlige s p r o g s område"¹². Den umiddelbare anledning til Jespersens artikel

er Kultusministeriets bekendtgørelse fra december 1900¹³ hvorved det tillades skolerne at lade være med at bruge de særlige pluralisformer af verberne. Det kan synes lidt paradoksalt at Jespersen farer i blækhuset her hvor fremskridtet så at sige genindføres, men han følte trang til at slå fast at det bånd der dermed blev løst, i sin tid (nemlig 1889- og 1892-bekendtgørelserne) var bundet uden hjemmel.

Og i øvrigt var båndet kun delvis løst med 1900-bekendtgørelsen. For samtidig med at de finitte pluralisformer blev gjort valgfri, slog bekendtgørelsen fast at participumsformerne fortsat skulle kongruensbøjes, så at det altså skulle hedde fx Fuglene er fløjne (ikke fløjet). Jespersens indlæg fremkaldte et svar fra Julius Paludan der som medlem af undervisningsinspektionen for de lærde skoler forsvarede "Regeringen" og dens ret til at normere både for retskrivningen i snævrere forstand og for grammatisk-stilistiske forhold som brugen af pluralisformer af participier ved pluralissubjekter.¹⁴ Allerede i begyndelsen af det følgende år, i februar 1902, trak ministeriet dog følehornene til sig og ophævede i en ny bekendtgørelse reglen om numerus-kongruens ved participier.¹⁵

Jeg vil naturligvis i mit projekt diskutere grænsedragningen mellem egentlige ortografiske emner og andre emner, og de gradforskelle mht. autorisation og normfastlæggelse der kan være mellem de forskellige typer af emner.¹⁶ Men i øvrigt er mit område emnemæssigt afgrænset til de emner der de facto behandles i de ministerielle bekendtgørelser mv. og i de officielle retskrivningsordbøger, uanset at nogle af dem ligger uden for eller på grænsen af det lingvistisk set ortografiske.

Regelmodulet

Regelmodulet er det tatsproglige systematiske modul, dvs. det modul der beskæftiger sig med de konkrete retskrivningsregler og ændringerne i dem.

Der bliver i dette modul formentlig tale om en række længdesnit ordnet efter emner. Og de emner der er kvalificerede til at komme med, er som nævnt dem der er med, dvs.

emner som er behandlet i officielle regler fra ca. 1870 og til nu. I praksis drejer det sig primært om de emner der er givet forskrifter for i 8-punkts-programmet fra 1870, i bekendtgørelsen fra 1892, i Henrik Berthelsens retskrivningsvejledning i Saabys retskrivningsordbog (1918), i Erik Oxenvads retskrivningsvejledning i 1955-ordbogen og i Dansk Sprognævns retskrivningsregler i 1986-ordbogen.

Der vil altså her blive tale om en række diakroniske oversigter over regler for brug af accenter, for enkelt- og dobbelskrivning af vokaler og konsonanter, for brugen af store og små bogstaver, for deling af ord ved linjeskift, for sammenskrivning eller særskrivning af ord, for kommatering og tegnsætning i øvrigt, for stavning af fremmedord, for brugen af verbernes pluralisformer og af det adverbiale osv. osv.

Det leksikalske modul

Det leksikalske modul er det tætsproglige alfabetiske modul. Jeg nævner det her til sidst, til trods for at det må henregnes til de mere grundlæggende moduler. Det hænger sammen med at jeg indtil nu kun har nærmet mig tvøvende til det. Det skyldes igen flere forhold, bl.a. at jeg er bange for at det - som leksikalsk arbejde har en tendens til - kan komme til at tage magten fra mig og forskubbe vægten i uheldig retning fra de andre moduler og fra helheden.

I øvrigt foreligger det leksikalske modul i to versioner, et idealt og et realistisk.

Det ideale leksikalske modul har den prætentiose arbejdstitel DOÆOB ("Dansk Ortografisk Ændringsordbog"). Den skal i leksikalsk form registrere alle de ændringer af staveformer, ordformer og bøjningsformer der har fundet sted i danske retskrivningsbekendtgørelser o.l. og i de officielle retskrivningsordbøger. Det vil her være rimeligt at tage udgangspunkt i den nugældende retskrivningsordbog fra 1986 og sammenholde opslagsformer og bøjningsformer i den med de tidligere udgaver tilbage til Svend Grundtvigs Haandordbog fra 1872. 1986-ordbogen er den indtil videre mest ordrige retskrivningsordbog, men mangler ikke desto mindre en del

ord som har stået i tidligere ordbøger. Det er derfor også nødvendigt at sammenholde dens forgænger, 1955-ordbogen, med dens forgænger osv. osv. for at fange ord som er udgået af ordbogen mellem to udgaver, men som i øvrigt er blevet ændret på et tidligere tidspunkt. Også eksempelord fra retskrivningsbekendtgørelser og retskrivningsvejledninger mv. bør nok registreres i ordbogen, med oplysninger om hvor de har været brugt som eksempler.

En sådan alfabetisk materialesamling vil være et særdeles værdifuldt grundlag for en solid empirisk beskrivelse af nyere dansk retskrivning, og vil utvivlsomt også have en betydelig interesse i øvrigt i den almindelige sprog- og retskrivningsdiskussion. Men samtidig er den et delprojekt af den type der vil være så krævende at det let kan gå hen og blive projektet.

Jeg er derfor indstillet på, i hvert fald i denne omgang, at indskrænke det leksikalske modul til det mere realistiske - men stadig lidt afskrækkende - DOÆOL, dvs. "Dansk Ortografisk Ændringsordliste". Den skal ligesom den ideale version indeholde en alfabetisk oversigt over ordformer mv. og de ændringer de har gennemgået i de sidste godt 100 år. Men den afviger fra den ideale løsning ved ikke at tilstræbe fuldstændighed inden for området. Materialet i den realistiske version tænkes således tilvejebragt ved systematisk excerpering af allerede eksisterende fortegnelser over ændringer i den officielle retskrivning. Ændringer af staveformer og ordformer er i ret høj grad registreret i de lister med ændringer og rettelser der gennem årene har været bragt i de forskellige (udgaver af de) officielle retskrivningsordbøger. Hertil kommer ordstoffet i anmeldelser og omtaler af retskrivningsordbøger (til dels allerede udnyttet i min artikel i Sproget her og nu¹⁷). Også et eksemplar i Dansk Sprognævns arkiv af Dansk Retkskrivningsordbog (3. udg. 1. opl. 1929), hvori Glahder har gjort notater om planlagte ændringer med henblik på 1955-ordbogen, vil formentlig kunne bidrage med materiale til DOÆOL.

Noter

1. 8-punkts-programmet er bl.a. aftrykt i Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog, 1872, s. VII-VIII. - Om det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, se fx Sprog i Norden 1970, s. 5-66 (artikler af Carl Ivar Ståhle, Henning Spang-Hanssen og Alf Hellevik).
2. Cirkulære Nr. 261 af 9.8.1871 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til Rektorerne ved de lærde Skoler. Ministerialtidende 1871, s. 155-158 (det relevante om retskrivning s. 155-156). Delvis citeret i Grundtvig 1872, s. IX-X.
3. Rigsdagstidende. Folkethingets Forhandlinger, Ordentlig Samling, 1871, sp. 1289-1323 (8.11.1871).
4. Cirkulære Nr. 25 af 21.2.1872 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til samtlige Skoledirektioner og Seminariedirektioner. Ministerialtidende 1872, s. 29.
5. Cirkulære Nr. 311 af 13.12.1872 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til samtlige Skoledirektioner og Seminariedirektioner. Ministerialtidende 1872, s. 285. - Cirkulære af 13.12.1872 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til Rektorerne ved de lærde Skoler. Citeret i Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog, 2. udg., 1880, s. XIV.
6. Henrik Galberg Jacobsen: Dansk Sprogørgtslitteratur 1900-1955. 1974. Dansk Sprognævns skrifter 7.
7. Meddelelse af 24.7.1888 fra Kirke- og Undervisningsministeriet angaaende fremtidige Retskrivningsregler. Ministerialtidende 1888, Afdeling B, s. 603-614. - Bekendtgørelse Nr. 83 af 17.6.1889 fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Lovtidende 1889, s. 242-252. - Bekendtgørelse Nr. 24 af 27.2.1892 fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Retskrivningen. Lovtidende 1892, s. 142-151.
8. Jf. numrene 1167-1178 (22.1.1948) og 1197 (20.2.1948) i Henrik Galberg Jacobsen: Dansk Sprogørgtslitteratur 1900-1955, 1974.
9. Protokollen er sammen med forskellige af Jørgen Glahders papirer kommet i Sprognævnets besiddelse fra Glahders dødsbo, via Supplementet til Ordbog over det danske Sprog.
10. Se fx Retskrivningsordbogen, 1986, s. 12.
11. Otto Jespersen: "Verbernes flertalsformer". Dania, bind 8, 1901, s. 53-56.
12. Dania, 1901, s. 54.
13. Bekendtgørelse Nr. 184 af 15.12.1900 angaaende Brugen af Verbernes Flertalsform ved Undervisningen i Modersmaalet. Lovtidende 1900, Afdeling A, s. 645.

14. J. Paludan: "Skolen og Retskrivningen". Dania, bind 8, 1901, s. 97-102.
15. Bekendtgørelse Nr. 34 af 25.2.1902 angaaende Bøjningen af Udsagnsordenes Tillægsmaader. Lovtidende 1902, Afdeling A, s. 48.
16. Jf. Henrik Galberg Jacobsen og Else Bojsen: "Retskrivningsordbogens grænser". Selskab for Nordisk Filologi: Årsberetning 1985-1986, s. 32-36.
17. Henrik Galberg Jacobsen: "Retskrivningen. Fra Dejj til paj". Erik Hansen og Jørn Lund (red.): Sproget her og nu, 1988. Dansk Sprognævns skrifter 14, s. 53-79.

ET DANSK TEKSTKORPUS INDEN FOR EMNEOMRÅDET AFTALERET

FAGSPROG OG KORPUSLINGVISTIK

Af Karen M. Lauridsen (Handelshøjskolen i Århus)

Statens Humanistiske Forskningsråd etablerede i 1987 initiativområdet Fagsprog og fagsproglig kommunikation i erhvervslivet. Et af de første projekter under initiativområdet har været etableringen af tre parallelle korpora inden for emneområdet aftaleret: 3 x 1 mio. løbende ord i dansk, engelsk, og fransk. I det følgende vil tre delemler i forbindelse hermed blive berørt:

1. de generelle principper for etableringen af de aftaleretlige korpora
2. de maskinlæsbare korpora
3. nogle teoretiske overvejelser vedrørende fagsprog / fagsprogsforskning og korpuslingvistik

1. De generelle principper for etableringen af de aftaleretlige korpora

Emnet aftaleret er begrænset til den generelle del af aftaleretten. For hvert sprog er der udarbejdet en bibliografi, som er struktureret teksttypologisk i følgende seks sektioner:

1. love og andre regler
2. lovforarbejder
3. domme
4. kontrakter
5. juridiske lærebøger
6. artikler i juridiske tidsskrifter

Samtidig hermed opereres med en tematisk klassifikation af emneområdet. Denne er gjort temmelig fleksibel for at kunne dække de tre retssystemer på trods af deres forskellighed, således at det er muligt ikke blot at arbejde med de tre tekstkorpora enkeltvis, men også at kontrastere dem i deres helhed eller inden for de enkelte teksttyper.

Teksterne til de maskinlæsbare korpora er herefter udvalgt på basis af disse to klassifikationer: så vidt

muligt en ligelig fordeling mellem de seks teksttyper samt en tematisk baseret fordelingsnøgle. Denne er fastsat i samarbejde med danske jurister således, at de temaer, der rent faktisk giver anledning til den største tekstproduktion, også er blevet vægtet mest i de maskinlæsbare korpora.

Det har ved udvælgelsen af teksterne været et grundlæggende princip, at de skulle være så "repræsentative" som muligt. Repræsentativitet er dog en meget vanskelig størrelse at operere med i denne sammenhæng, og begrebet kan her ikke opfattes i streng, statistisk forstand. Man kan af indlysende årsager ikke definere en grundmængde sprog, endsige en grundmængde sprog vedrørende aftaleret, og man kan derfor heller ikke tale om en repræsentativ delmængde heraf. De tekster, som er medtaget i de maskinlæsbare korpora kan snarere beskrives som en approksimeret delmængde af teksterne i de etablerede bibliografier; men samtidig er det uomgængeligt, at bibliografierne, selv om de dækker en afgrænset periode på ti år (1978-1987), og selv om projektgruppen har forsøgt at gøre dem så altomfattende som muligt, alligevel kun udgør hvad man kunne kalde en kunstig grundmængde, og de maskinlæsbare korpora i aftaleret kan følgelig maksimalt blive repræsentative i forhold til disse kunstigt etablerede grundmængder, jf. også Ole Lauridsens indlæg i nærværende publikation.

Det er således oplagt, at tekstudvælgelsen nok er foretaget på basis af nogle teoretiske overvejelser, men i sidste ende har diverse praktiske hensyn spillet en ikke uvæsentlig rolle. Det har således bl.a. også på grund af de juridiske systemers forskellighed været nødvendigt at justere fordelingen af tekstmaterialet inden for de enkelte teksttyper; og hvad angår fordelingen i henhold til teksttema, har det ikke været muligt at gennemføre denne inden for teksttyperne 1. love og andre regler og 4. kontrakter, idet disse normalt vedrører alle eller i hvert fald størstedelen af teksttemaerne.

Den enkelte tekst er en tekst i sin helhed; det vil sige en dom, et (afrundet) afsnit i en lærebog, en kontrakt, etc. Det betyder også, at tekstlængden undertiden overstiger

et i øvrigt tilstræbt maximum på 5.000 løbende ord.

2. De maskinlæsbare korpora

De maskinlæsbare korpora foreligger som ASCII filer. Hver enkelt tekst er forsynet med et filnummer, der indeholder en kode for, hvilken teksttype den pågældende tekst tilhører, samt et løbenummer inden for den enkelte teksttypekategori. Samme filnummer / tekstnummer findes på en liste over de i hvert enkelt korpus forekommende tekster / filer. De aftaleretlige tekstkorpora er tilgængelige for forskere ved de højere læreanstalter under forudsætning af, at de udelukkende anvendes til forskningsformål. Der henvises i øvrigt til omstående liste over tilgængelige maskinlæsbare korpora i Danmark.

3. Nogle teoretiske overvejelser vedr. fagsprog / fagsprogsforskning og korpuslingvistik

De ovenfor beskrevne tekstkorpora er som allerede anført de første i en række fagsproglige tekstkorpora, som er blevet etableret under Statens Humanistiske Forskningsråds initiativområde Fagsprog og fagsproglig kommunikation i erhvervslivet. At etablere fagsproglige tekstkorpora og bedrive fagsproglig forskning forudsætter en definition af, hvad fagsprog er for en størrelse, og netop dette spørgsmål har affødt en til tider ganske intens debat i de seneste år. Det sidste ord i denne sag er næppe sagt - eller skrevet - endnu, og nedenstående skal således opfattes som et af flere mulige svar på samme spørgsmål.

Set ud fra et lingvistisk synspunkt forekommer den traditionelle distinktion mellem almindeligt sprog og fagsprog ikke heldig, fordi der i begge tilfælde er tale om sprog, om realisationer af et og samme sprogsystem, der basalt set forudsætter en og samme sproglige kompetence. Hvad er det da, der betinger den ofte anførte skelnen mellem almindeligt sprog og fagsprog? Der er naturligvis frekvensforskelle inden for leksikken og mellem bestemte syntaktiske strukturer, men den måske mest afgørende forskel er ikke-lingvistiske faktorer som først og fremmest tekst- eller sprogproduktionsparametre: afsender-modtager forhold,

domæne og medium. Disse parametre betinger tekstens konstituering leksikalsk, grammatisk og tekstuel gennem nogle restringerede valg, der er betinget af sociokulturelle normer eller konventioner. I sin yderste konsekvens kunne en sådan definition medføre, at disse lingvistiske og ikke-lingvistiske parametre definerer en hvilken som helst ytring eller tekst som fagsprog. Omvendt synes en definition af fagsprog, som udelukkende inddrager kommunikation mellem fageksperter at være for snæver (jf. i øvrigt Ole Lauridsens bidrag til nærværende publikation). Det synes derfor at være mest operationelt, omend - vil nogen måske hævde - ikke det teoretisk set mest stringente, at definere fagsprog på basis af de allerede nævnte parametre: afsender-modtager relationer, domæne og medium således, at egentlige fagsproglige tekster er tekster, som omhandler nærmere definerede domæner i bestemte medier og med bestemte, nærmere definerede afsender-modtager forhold.

En sproglig ytring som f.eks. Programmet implementeres i computeren ... er således ikke nødvendigvis fagsprog, selv om den indeholder termene program og computer samt implementere, der er en del af en bestemt fagterminologi, samt en verbalfrase i passiv, som statiske set ofte forekommer i såkaldt fagsproglige tekster. Det afgørende vil her være tekstens klassifikation i de ikke-lingvistiske parametre: f.eks. afsender = firma / ekspert; modtager = ekspert, semi-ekspert eller lægmand; domæne: edb / software; medium = manual.

De maskinlæsbare korpora i aftaleret kan relativt enkelt indplaceres i de ovenfor nævnte ikke-lingvistiske sprogproduktionsparametre. Domænet er fastlagt som jura med subdomænet aftaleret; medium og afsender-modtagerrelationer kan for hver enkelt tekst afgøres på basis af teksttypologien, og de enkelte korpora kan herefter anvendes i leksikalske, lingvistiske eller tekstlingvistiske undersøgelser. Hvorledes man så skal anvende korpora i sådanne analyser er et spørgsmål for sig, som kort vil blive berørt nedenfor.

I modsætning til andre som f.eks. Jensen (1990) og

Vikner (1990), der definerer fagsprog som fagfolks sproglige kompetence, og som dermed repræsenterer en generativ sprogteori, betragtes fagsprog altså her som en bestemt sprogbrug, med andre ord, en bestemt måde at anvende et bestemt sprog eller sprogsystem som f.eks. dansk på. Denne sprogbrug har ganske givet en række leksikalske, grammatiske og pragmatiske karakteristika i forhold til sproget generelt; men indtil disse er nærmere beskrevet, må man tage til takke med at afgrænse denne sprogbrug på basis af primært ikke-lingvistiske faktorer.

Der er ved anvendelsen af korpora i sprogforskningen en række åbne spørgsmål, som man nødvendigvis må tage stilling til, inden man går i gang. Et af dem er spørgsmålet om lingvistisk kodering, der i alle tilfælde har én fordel, men samtidig også mindst en ulempe. Et koderet korpus bliver uomgængeligt (som bl.a. Jensen (1990:9) har beskrevet det) en teoriladet størrelse, idet en kodering med hensyn til f.eks. ordklasser forudsætter en bestemt lingvistisk teori. Da formålet med etableringen af de aftaleretlige korpora var og er, at de skal kunne bruges af en bredere kreds af lingvister, som ikke nødvendigvis alle arbejder på basis af en og samme sproglige teori, må det betragtes som en fordel, at disse korpora ikke er blevet koderet. (Enhver overvejelse med hensyn til automatisk over for manuel kodering eller økonomiske forhold lades i nærværende sammenhæng helt ude af betragtning.) Den manglende kodering betyder til gengæld, at der heller ikke er foretaget homografseparering eller lemmatisering af de enkelte ordstrengene i de maskinlæsbare korpora, og at man i en eventuel automatisk analyse f.eks. ikke umiddelbart vil kunne skelne mellem homografer som f.eks. substantivet en måtte og verbet at måtte; den enkelte bruger må altså selv foretage en kodering af disse korpora, hvor det skønnes nødvendigt.

Et andet spørgsmål er så den metode, som anvendes i den såkaldte korpuslingvistik. Lad det med det samme være slået fast, at der med korpuslingvistik ikke menes en bestemt lingvistisk skole, men blot dette, at man fra et systematisk sammensat korpus excerperer data til en sproglig analyse

(ligesom datalingvistik blot betyder, at man benytter en datamat i en sådan analyse). Der er altså tale om, at man på basis af en allerede eksisterende sprogteori foretager en kvalitativ analyse af udvalgte data, og det hævdes på ingen måde, at man på basis af korpus umiddelbart og rent induktivt kan extrapolere lingvistiske eller tekstlingvistiske strukturer.

Det er altså hensigten, at de fagsproglige tekstkorpora, sådan som de nu foreligger, skal kunne bruges som data i en nærmere bestemmelse af en given sprogbrug eller, hvis udgangspunktet er en generativ synsvinkel, som data til at teste hypoteser vedrørende fagfolks sproglige kompetence, jf. igen f.eks. Jensen (1990), Vikner (1990), eller Jensen, Sørensen og Vikner (1989). De forskellige typer af fagsproglig sprogbrug er på nuværende tidspunkt ikke særligt velbeskrevne, og resultaterne af de analyser, som i øjeblikket foreligger eller er under udarbejdelse vil forhåbentlig ad langs tilsammen kunne konstituere en slags fagsprogsgrammatikker.

Endelig kan man håbe, at der i de kommende år vil blive etableret en række korpora, som kan supplere de allerede foreliggende, f.eks. ved at tilføje nye sprog, nye domæner eller nye teksttyper til allerede eksisterende korpora, eller som kan udgøre en helt ny serie af maskinlæsbare korpora. At etablere maskinlæsbare korpora af en vis størrelse som eksempelvis den næsten kanoniske million ord, vil på grund af den teknologiske udvikling ikke være den uoverkommelige opgave, som det har været indtil for ganske nylig.

Litteratur:

- Dyrberg, Gunhild, Dorrit Faber, Steffen Leo Hansen & Joan Tournay (1988) "Etablering af et juridisk tekstkorpus" i Hermes 1/1988. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus
- Jensen, Per Anker (1990) "Korpusarbejde, sprogbrug og sprogteori" i LAMBDA nr. 15. Institut for Datalingvistik, Handelshøjskolen i København
- Jensen, Per Anker, Finn Sørensen & Carl Vikner (1988) "Data, Korpora, and Linguistic Research" i Hermes 2/1989. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus
- Vikner, Carl (1990) "Problematisering af anvendelsen af tekstkorpora i fagsproglig forskning" i LAMBDA nr. 15. Institut for Datalingvistik, Handelshøjskolen i København

MASKINLÆSBARE TEKSTKORPORA I DANMARK

Af Karen M. Lauridsen (Handelshøjskolen i Århus)

Nedenstående liste beskriver i kort form de større maskinlæsbare tekstkorpora, som foreligger i Danmark. Originalteksterne er alle skrevne.

DANWORD

Etableret af: Bente Maegaard og Hanne Ruus (Københavns Universitet)

Korpus er indsamlet i perioden: 1975-80

Tekstmaterialet stammer fra perioden: 1970-74

Sprog (variation): dansk (skrevet)

Omfang: 1,25 millioner ord

Detaljer vedr. materialet: 5 x 1.000 tekstudsnit på hver 250 ord

Organisation af materialet: 5 kategorier på hver 250.000 ord: romaner, børnebøger, aviser, ugeblade og fagblade

Analyse: frekvenslister, konkordanser

Anvendelsesområde: frekvenslister, leksikalske studier

Adgang til korpus: kan anvendes til forskningsformål

Lagring af data: ASCII-filer på magnetbånd (KU)

Øvrige kommentarer: frekvenslister og en mere detaljeret beskrivelse af DANWORD findes i Maegaard, Bente & Hanne Ruus (1981a) Hyppige ord i danske børnebøger. København: Gyldendal. (1981b) Hyppige ord i danske romaner. København: Gyldendal. (1986) Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade. København: Gyldendal. (1987) "The Compilation and Use of a Text Corpus" i Studies in Honour of Roberto Busa S.J. (pp. 103-122). Pisa.

DK87, DK88, DK89 og DK90

Etableret af: Henning Bergenholtz (Handelshøjskolen i Århus)
Korpus er indsamlet i perioden: 1987-88; 1988-89; 1989-90; 1990-91

Tekstmaterialet stammer fra perioden: 1987; 1988; 1989; 1990

Sprog (variation): dansk (skrevet)

Omfang: 4 x 1 million ord

Detaljer vedr. materialet: for hvert år, dvs. for hver 1 million ord, 200 tekster af ca. 5.000 ord

Organisation af materialet: 50 % fiktion, 25 % aviser, 25 % ugeblade. Alle teksterne er originale (ikke-oversatte) danske tekster, som blev udgivet for første gang i henholdsvis 1987, 1988, 1989 og 1990

Analyse: frekvenslister, konkordanser

Anvendelsesområde: forskellige former for lingvistisk, herunder også tekstlingvistisk, analyse

Adgang til korpus: teksterne foreligger som ASCII filer og er tilgængelige til forskningsformål for danske og udenlandske lingvister. Kopi på disketter fås ved henvendelse til professor Henning Bergenholtz, Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs alle 4, 8210 Århus V

Lagring af data: 3 1/2" eller 5 1/4" disketter (IBM eller dermed kompatible) samt Apple Macintosh

Øvrige kommentarer: nærmere beskrivelse findes i Bergenholtz, Henning (1988) "DK87: Et korpus med dansk almensprog" i Hermes 1/1988. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus.

DANSK-ENGELSK-FRANSKE KORPORA I AFTALERET

Etableret af: Gunhild Dyrberg, Dorrit Faber, Steffen Leo Hansen, og Joan Tourney (Handelshøjskolen i København) og Karen M. Lauridsen (Handelshøjskolen i Århus)

Korpus er indsamlet i perioden: 1987-1989

Tekstmaterialet stammer fra perioden: 1978-1987

Sprog: dansk, engelsk og fransk (skrevet)

Omfang: 3 x 1 million ord

Detaljer vedr. materialet: originale britisk engelske, franske og danske tekster inden for emneområdet aftaleret; hvert enkelt delkorpus består af ca. 200 tekster på hver 5.000 ord

Organisation af materialet: for hvert sprog (for hvert korpus på 1 million ord) er materialet inddelt i følgende teksttyper: 1. Love og andre regler, 2. Lovforarbejder, 3. Domme, 4. Kontrakter, 5. Juridiske lærebøger, 6. Artikler i juridiske fagtidsskrifter. En nærmere beskrivelse af prin-

cipperne for distributionen af tekstmaterialet i de seks kategorier findes i Dyrberg, Gunhild, Dorrit Faber, Steffen Leo Hansen og Joan Tournay (1988) "Etablering af et juridisk tekstkorpus" i Hermes 1/1988. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus

Analyse: frekvenslister; øvrige lingvistiske analyser under udarbejdelse

Anvendelsesområde: forskellige former for lingvistisk, herunder også tekstlingvistisk, analyse

Adgang til korpus: teksterne foreligger som ASCII filer og er tilgængelige til forskningsformål for danske og udenlandske lingvister ved henvendelse til Handelshøjskolen i Århus (Ole Lauridsen, Tysk institut), Fuglesangs alle 4, 8210 Århus V

Lagring af data: 3 1/2" eller 5 1/4" disketter (IBM eller dermed kompatible) samt Apple Macintosh

Øvrige kommentarer: Alle tekster er forsynet med information om kilde, teksttype, tema, osv.

JUR-korpora

Etableret af: Inge Gorm Hansen, Steffen Leo Hansen, Ole Helmersen, Bodil Nistrup Madsen, Hanne Puggaard, Joan Tournay, Charlotte Werther, Anne Zoëga (Handelshøjskolen i København)

Korpus er indsamlet i perioden: 1985-87

Tekstmaterialet stammer fra perioden: 1970ff

Sprog (variation): dansk, engelsk og spansk (skrevet)

Detaljer vedrørende materialet: 385.000 ord på dansk; 150.000 ord på engelsk; 402.000 ord på spansk; alle tekster tilhører emneområdet civilprocessen

Organisation af materialet: 1095 tekst på dansk; 518 tekster på engelsk; 1219 tekster på spansk

Analyse: det danske og det engelske materiale er delvis koderet m.h.t. ordklassekategorier

Anvendelsesområde: pilotprojekt vedrørende database til terminologisk information og generering af ordbøger

Adgang til korpus: on-line på Handelshøjskolen i København (Terminologiaafdelingen)

Lagring af data: database, status II

Øvrige kommentarer: projektet er beskrevet i ARK 36 (1986) Pilotprojekt vedrørende database til terminologisk information og generering af ordbøger. Terminologiaafdelingen, Handelshøjskolen i København.

DANSK-TYSK-SPANSK KORPORA I BIOTEKNOLOGI

Etableret af: Det tyske og det danske korpus: Bent Hauschildt, Ole Lauridsen og Henning Søndergaard (Handelshøjskolen i Århus) samt Theis Riiber (Handelshøjskolen i København). Det spanske korpus: Søren Kaas Andersen og Heribert Picht (Handelshøjskolen i København) samt Leon Jørgensen (Handelshøjskole Syd)

Korpus er indsamlet i: 1989

Tekstmaterialet stammer fra perioden: 1979-1989

Sprog: dansk, tysk og spansk (skrevet)

Omfang: 3 x 1 million ord

Detaljer vedrørende materialet: alle tekster tilhører emneområdet bioteknik og omfatter i alt væsentligt max. 5.000 ord (+ 10%)

Organisation af materialet: materialet er organiseret i fire grupper i henhold til afsender-modtager forholdene:

- I. ekspert til ekspert
- II. a. ekspert til lægmand
b. lægmand til ekspert
- III. lægmand til lægmand

Analyse: de første analyser er under udarbejdelse; der vil bl.a. foreligge frekvenslister

Anvendelsesområde: forskellige former for lingvistisk, herunder også tekstlingvistisk analyse

Adgang til korpus: teksterne foreligger som ASCII filer og er tilgængelige til forskningsformål for danske og udenlandske lingvister. Kopi af disketter fås ved henvendelse til Handelshøjskolen i Århus (Ole Lauridsen, Tysk institut), Fuglesangs alle 4, 8210 Århus V

Lagring af data: 3 1/2" eller 5 1/4" disketter (IBM eller dermed kompatible)

Øvrige kommentarer: En bibliografisk record, skrevet i IBMs Arkivassistent, leverer oplysninger om gruppetilhør, forfatter, tekstomfang, tryksted, -år, mv. En generel beskrivelse af først og fremmest den danske og det tyske korpus findes i Hauschildt, Bent og Ole Lauridsen "Fagsproglige korpora og terminologi" i Picht, Heribert (red.) Terminologi, edb og vidensteknik. Nordterm-symposium 1989. Varde 1990, samt Lauridsen, Ole, Theis Riiber og Henning Søndergaard "Erstellung eines dänischen und eines deutschen Textkorpus - Fachsprache der Gentechnik" i Hermes 6/1991. Det erhvervssproglige Fakultet, Handelshøjskolen i Århus.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

DET DANSKE MASKINLESBARE TEKSTKORPUS
INDEN FOR OMRADET GENTEKNIK

Af Ole Lauridsen (Handelshøjskolen i Århus)

1. Oprettelsen af det danske gentekniske tekstkorpus indledtes i november 1988 som et delvis forskningsrådsfinansieret samarbejde mellem handelshøjskolerne i Århus og København; det udvalgte forskerteam havde i opdrag udover det danske tekstkorpus også at oprette et tysk og skulle desforuden indgå i et snævert samarbejde med forskere fra Handelshøjskolen i København og Handelshøjskole Syd, der stod bag et tilsvarende spansk korpus. Ideen bag denne konstruktion var, at de tre korpora i videst muligt omfang skulle opbygges parallelt, så at de kunne danne basis for ikke kun sprogimmanente, men også kontrastive studier af forskellig art.

2. Ifølge Forskningsrådets opslag skulle korporaene rumme tekster, der med hensyn til oprindelse og funktion "viser fagsproget i sin anvendelse på videnskabeligt, teknisk, parlamentarisk og journalistisk plan". Denne præmis kræver en vertikal tilgang til det fagsproglige område og betegner således et brud med den praksis, der tidligere er blevet fulgt ved organiseringen af danske fagsproglige korpora (jur-korporaene samt de aftaleretlige korpora); disse har - som det tidligere er blevet sagt - udelukkende optaget tekster fra ekspertniveau og er altså opbygget ud fra et horisontalt grundkoncept. Den vertikale indfaldsvinkel skulle muliggøre undersøgelser af de ændringer, som - og jeg citerer her tidligere medlem af Forskningsrådet Henning Fonsmark - "fagsproget nødvendigvis må undergå, efterhånden som dets budskab skal kommunikeres til en stadig bredere, stadig mindre indforstået kreds af interesserede, og dermed trinvist skal gennemløbe en stadig mindre specialiseringsgrad uden nødvendigvis helt at miste sin karakter af fagsprog." Gruppen valgte endvidere at optage tekster skrevet af almenmand, i praksis læserbreve og lignende debatindlæg, for derigennem at åbne mulighed for undersøgelser af den

almindelige borgers håndtering af fagsproget - et område, der normalt ikke er blevet tilgodeset i tilstrækkeligt omfang.

3. Korporaene indeholder i overensstemmelse med Forskningsrådets opslag hver godt 1 mio. tekstord, som det efterhånden er blevet tradition i den angelsaksiske, danske og tyske korpusverden; jf. blot de to forudgående indlæg. Og der er her blot tale om tradition; millionen er ikke videnskabelig begrundet, men fuldstændig arbitrær. Det har dog i praksis vist sig, at korpora af dette omfang er umiddelbart håndterlige i forbindelse med pc-baserede analyser og ydermere danner et passende grundlag for de fleste typer af lingvistiske undersøgelser.

Ved oprettelsen af korpora i Danmark og efterhånden også i udlandet har man generelt stræbt efter at muliggøre diskursanalyser såvel som grammatisk-syntaktiske, leksikografiske samt terminologiske undersøgelser. Dette aldeles rimelige grundprincip fulgte vi, idet vi dog erkender, at omfanget næppe tillader fuldstændige leksikografiske bearbejdelser af området, ligesom tekstkorpora heller ikke bidrager essentielt til terminologiarbejdet.

4. En første forudsætning for overhovedet at kunne påbegynde litteratursøgningen var at søge begrebet genteknik defineret og afgrænset. Vi stødte her på det overraskende forhold, at der hverken på nationalt eller internationalt plan er udarbejdet nogen generelt anerkendt områdesystematik med dertil hørende definitioner. Og da hverken danske officielle love og akter eller den udenlandske litteratur bidrog til en afklaring, valgte vi som overordnet princip ved al litteratursøgning at lade teksten selv, i praksis afsenderen være afgørende faktor: skriver afsenderen under en eller anden synsvinkel om emnet genteknik, falder teksten inden for vores interessesfære, også selv om afsenders forståelse af begrebet genteknik eventuelt ikke måtte stå for en tilbundsående videnskabelig prøvelse. Vi traf altså alt i alt en helt principiel afgørelse om i videst muligt omfang at

indtage en absolut objektiv holdning til korpus, dvs. at lade teksten og dens forfatter styre tekstselektionen - herom mere detaljeret senere.

I mangel på definitionsbundne nøglebegreber indkredsede vi så ved læsning af tekster, der var blevet os anbefalet af fagfolk fra inden for genteknik, en række søgetermer, hvis anvendelse i litteratursøgningen efter vores bedste skøn ville garantere en optimal emnedækning. Ved litteratursøgningen blev især databaser, danske såvel som udenlandske, inddraget, men også direkte henvendelser til offentlige institutioner bar frugt.

5. I forbindelse med korpus' overordnede struktur var det som kort omtalt et grundlæggende princip for os at undgå subjektivitet; årsagen er åbenbar: en organisation, der bygger på en enkelt persons eller en snæver personkreds' egne, måske ligefrem stærkt specialiserede lingvistiske analyser af de inddragne tekster, kan hindre eller umuliggøre andres brug af korpus - netop af den grund valgte vi i øvrigt at afstå fra en grammatisk kodering ("tagging") af vores korpora.

For så at leve op til kravet om minimal subjektivitet i den overordnede korpusorganisation valgte vi meget enkelt princip, inspireret af den del af den Hoffmann/von Hahnske taksonomi, der tager udgangspunkt i begrebet kommunikationspartner, idet svært håndterlige, subjektivt betingede størrelser som "videnskabsmand" : "videnskabsmand (tekniker)" : "videnskabelig og teknisk leder af produktionen" erstattedes af færre og mere håndfaste og antallet af kommunikationsniveauer i medfør heraf nedsattes fra fem til tre. Vores princip muliggør en konsekvent kategorisering af teksterne efter afsender/modtager-forholdet; der er ikke tale om et indre kriterium, men om et ydre objektivt kriterium, der netop ikke forudsætter en forudgående lingvistisk analyse af teksterne - selve valget af dette inddelingskriterium er så til gengæld subjektivt, det skal ikke bestrides.

Med udgangspunkt i afsenders status som lægmand eller fagekspert, dette sidste forstået som enhver person, der på

et eller andet niveau arbejder professionelt med genteknik og/eller er uddannet inden for dette område, samt afsenders fastlæggelse af modtagers status opstilledes 3 kommunikationsniveauer:

I	fagekspert	<-->	fagekspert
II	fagekspert	<-->	lægmand
III	lægmand	<-->	lægmand

Ud fra disse 3 niveauer afgrænsedes 4 kommunikationsretninger, som så blev afgørende for inddelingen:

I	fagekspert	-->	fagekspert
II a	fagekspert	-->	lægmand
II b	lægmand	-->	fagekspert
III	lægmand	-->	lægmand

Som det vil fremgå, medfører den valgte struktur en ophævelse af den klassiske sondring mellem fagsprog og almensprog, idet sagområdet - eller domænet - her ikke behandles udelukkende af fagfolk, hvilket er den normale begrundelse for overhovedet at tale om fagsprog. Da korporaene rummer emnespecifikke tekster affattet af såvel fageksperters som lægmænd, foreligger snarere, hvad vi vil betegne *sagsprog*, og dette begreb bliver således en fællesmængde for fagsprog i klassisk og fagsprog i bredeste forstand; kun af praktiske grunde har jeg i det forudgående anvendt termen fagsprog.

Fastlæggelsen af afsenders og modtagers status skete på grundlag af oplysninger på bogomslag, i forord, bibliografier etc. I tvivlstilfælde henvendte vi os til afsenderen, til forlagene eller til redaktionerne; ikke signerede artikler medtoges kun, hvis udgiveren kunne opgive afsenders status. Hvis et kollektiv af fageksperters og lægmænd stod som afsender, kategoriseredes teksten efter afsenderstatus fagekspert, kun ikke, hvis en tekst faldt i entydige ekspert- og lægmændsdele (som tilfældet ofte er ved fx interviews); da foretog vi en dobbeltkategorisering, og i den

bibliografiske record er det så angivet i en note, hvilke dele der tilhører hvilken kommunikationsretning.

Også afsenders fastlæggelse af modtagers status har været relevant for kategoriseringen. Angiver afsender, at modtagergruppen består af både fageksperters og lægmænd, kategoriseredes teksten i overensstemmelse hermed - vores vurdering var irrelevant; der foretoges altså her en dobbeltkategorisering på samme måde som ved afsendere med forskellig status. Ved denne kategorisering har vi altså givet fuldstændig afkald på en subjektiv vurdering af teksterne og mener derved at opnå optimal objektivitet.

Der er tilstræbt en kvantitativt ligelig repræsentation af tekstord inden for hver af de fire kommunikationsretninger, altså 25% (250.000 ord) til hver. Imidlertid viste det sig, at dette mål ikke i alle henseender kunne nås, bl.a. fordi engelsk internationalt er dominerende på ekspertniveau, og når en given kommunikationsretning så ikke kunne opnå en repræsentation på 25%, blev den tiloversblevne ordplads fordelt ligeligt på de andre retninger.

Det maksimale omfang af et tekstexcerpt er fastlagt til 5000 ord i løbende tekst, men kan overstige denne grænse med 10%, hvis excerptet derved udgør et samlet hele. Valget af dette omfang er - som valget af korpus' samlede omfang - ikke videnskabeligt begrundet, men skyldes dels hensynet til diverse tekstlingvistiske undersøgelser, der kræver tekster af en vis længde, dels hensynet til ønsket om et stort antal tekster, der skulle sikre, at man ikke blot indfangede et mindre antal personers individuelle sprogbrug, men snarere kunne fremlægge et relativt bredt snit gennem sproget.

I én sammenhæng har vi imidlertid afvejet fra grænsen på 5000 ord + evt. 10%: vi måtte konstatere, at kategori IIb (lægmand (i henseende til genteknik oftest politikere) --> ekspert) var kraftigt underrepræsenteret, og besluttede derfor at indlæse fx loven om miljø og genteknologi samt lovforslag hertil in toto for at skabe et så rimeligt forskningsgrundlag som muligt.

Udvælgelsen af excerpter fra bøger er sket skiftevis forfra, midtfra og bagfra for at undgå en overvægt af mere

introducerende eller afrundende afsnit og for at kompensere for en eventuel stigende kompleksitet. Teksterne stammer fra årene 1978-1989 og placerer sig dermed i perioden fra genteknologiens introduktion i en bredere offentlighed frem til korpus' oprettelse.

6. Mens vi i forbindelse med den basale korpusorganisation har tilstræbt os på at arbejde objektivt, har vi i anden sammenhæng givet os subjektive vurderinger eller kategoriseringer i vold, nemlig ved oplysninger om aspekt, dvs. den eller de synsvinkler, som afsenderen anlægger, og oplysninger om publikationsform. Disse områder kan umiddelbart forekomme lige så objektive som kommunikationsretningerne, men i praksis har vi ud fra egne vurderinger måttet fastlægge et sæt af aspekter og publikationsformer, som andre muligvis ikke ville kunne anerkende: fx henføres tekster vedrørende dambrug til aspektet dyr og tekster vedrørende skovbrug til aspektet planter, idet vores læsning tilsagde os, at de som helhed passede bedre til disse områder end til fx aspektet industri; yderligere måtte vi overhovedet begrænse antallet af aspekter for at det ikke skulle udarte i overdetaljeret uoverskuelighed. Tilsvarende problemer rejser sig i forbindelse med publikationsform.

Information om aspekt og publikationsform er tillige med angivelse af forfatter, trykkeår, trykkested, titel osv. samlet som orienteringshjælp for brugeren i den bibliografiske record, der er baseret på ISO 690 Documentation - Bibliographic references - Content, form and structure og lagret i IBM's Arkivassistent.

7. Teksterne ligger - som teksterne i DK- og aftaleretkorporaene - i ASCII-filer, for øvrigt med en fejlpromille på under 1. Antallet af billeder, grafer etc. markeres ved tal kombineret med særlige tegn mellem registreringsnummer og tekst.

Kun i de tilfælde, hvor det er skønnet væsentligt for forståelsen af en tekst, er tegnet placeret inde i teksten på egen linje; men stadig gives der så en samlet oversigt mellem nummer og tekst (transparent 2).

8. Væsentlig for udnyttelsen af korpora er naturligvis en viden om, hvilket sprogteoretisk grundsyn der har dannet basis for hele organisationen; her derfor ganske kort nogle principielle betragtninger over begreberne korpus, sprog og repræsentativitet.

Vi antager ikke, at begrebet sprog er identisk med en eller anden mængde af faktiske ytringer, men kan på den anden side heller ikke acceptere tanken om, at faktiske ytringer blot er et bevis på eksistensen af menneskets evne til sprog; en sådan opfattelse vil i sin yderste konsekvens betyde, at et korpus' organisation reelt er ligegyldig - at et korpus udelukkende kan benyttes som problemgenerator ved afprøvning af hypoteser ofte skabt på grundlag af konstruerede sætninger, som i øvrigt meget vel kan være præget af den enkelte lingvists langvarige arbejde med et givet fænomen og dermed - vi kender det alle - måske være noget uldne. Vi mener heroverfor, at man ideelt set kun kan støde frem mod en forståelse af sprogsystemet og ideelt set kun skabe sine teorier ud fra analysen af en større mængde faktiske ytringer, og herved bliver korpus' status i forhold til det omgivende sprog for os afgørende for vægten af analyseresultaterne og dermed teorierne. Men hvad afspejler da et korpus?

Man kan i streng statistisk forstand som bekendt kun tale om en delmængdes repræsentativitet, hvis man kan definere den grundmængde, hvorefter delmængden tages. Et korpus må naturligvis betragtes som en delmængde, nemlig som delmængden af grundmængden "alle ytringer på et givet sprog", og denne kan af banale grunde, som jeg skal spare forsamlingen for, naturligvis ikke indfanges - uanset om sprog betragtes diakront eller synkront. Nok hævdes det, at der synkront faktisk er mulighed for at etablere en grundmængde "sprog", fx "avissprog 1990" eller "skønlitterært sprog 1985-1990" osv., og ud fra en sådan grundmængde kan der naturligvis skabes et repræsentativt korpus. Men: man har ved en sådan fremgangsmåde ikke taget udgangspunkt i selve sproget, men i medier, genrer osv. i fuldstændig vilkårlige tidsafsnit - og det er snarere sprogbrugen her, man så beskæftiger sig med.

Intet tekstkorpus kan ud fra denne synsvinkel gøre krav på betegnelsen repræsentativt, og de resultater, der nås via korpusanalyser, har i sidste instans da også kun gyldighed for sproget, som dette repræsenteres i det givne korpus - med andre ord: man når via korpus ikke endegyldigt frem til selve sprogsystemet; de tidligere ofte alt for få, generelt disparate og tilfældigt excerperede tekstbelæg er reelt blot erstattet af anderledes store og sammenhængende tekstmængder.

Men selv om repræsentativitetstanken altså afvises, vil jeg ikke dermed postulere, at vores og de tidligere oprettede fagsproglige korpora er uden udsagnskraft om de respektive fag- og sagsprog. Allerede de intense og vidtfavnende litteratursøgninger, for vores vedkommende også den meget brede niveaudækning, den trods alt ikke ubetydelige mængde af enkelttekster og enkeltafsendere og selvfølgelig også det ganske store samlede omfang - eller sagt i få ord: forstudierne og organisationen sandsynliggør, at tekstsamlingerne giver en pålidelig genspejling af sagsproget, en genspejling, der så åbner adgang for videre teoretiske overvejelser, for teoridannelser, som alt i alt må siges at stå på et sikrere grundlag end tidligere tiders kartotekskasse-lingvistik, for nu at føje nok en bindestrekslingvistik til rækken.

9. I vores opdrag lå udelukkende oprettelsen af de to korpora, ingen egentlig forskningsmæssig udnyttelse; for dog at få en idé om tekstsamlingernes ordsammensætning og for dermed at åbne mulighed for leksikografiske, orddannelsesmæssige samt i en vis udstrækning terminologiske pilotundersøgelser, har vi i Afdelingen for Datalingvistik igangsat frekvens- og dispersationsanalyser dels af hvert korpus samlet, dels af enkeltniveauerne i hvert korpus. Yderligere er det danske korpus blevet udnyttet af Carol Henriksen, RUC, som baggrund for videregående kommunikationsanalyser, der inddrager illustrationsmaterialet, ligesom Uwe Kaufmann, Landbohøjskolen, på længere sigt vil benytte det som eksem-

plifikationsmateriale ved udarbejdelsen af et genteknologisk opslagsværk.

10. Alle vil mod betaling af de faktiske omkostninger kunne rekvirere kopier af korpora og records under forudsætning af, at materialet udelukkende udnyttes i forskningsøjemed og ikke videregives til tredjemand.

Henvendelse til: Ole Lauridsen, Tysk Institut, HHÅ, Fuglesangs Allé 4, 8210 Århus V.

11. En oversigt over danske maskinlæsbare korpora følger på K.M. Lauridsens artikel om det aftaleretlige korpus.

KONTEKSTENS BETYDNING FOR NARRATIVSTRUKTUR

Af Erik Møller (Københavns Universitet)

0 Indledning

Inden for det sociolingvistiske paradigme har man normalt kun arbejdet med størrelser der ikke i sig selv er betydningsbærende, dvs. forskningen har fokuseret på fonetisk, fonologisk og syntaktisk variation. Derfor har man kunnet tillade sig at se bort fra den enkelte variabels kontekst da denne kontekst ikke har haft betydning for realisationen af variabelen. Variablen er dermed så at sige ahistorisk. Det forholder sig anderledes med betydningsbærende størrelser, der er historiske og dermed bundet til den kontekst de er fremsat i (Gregersen 1990).

Jeg arbejder i forbindelse med mit kandidatstipendiatprojekt med sprog på et betydningsbærende niveau, nemlig med genrebegrebet. Jeg beskæftiger mig hovedsagelig med narrativen, der er en gengivelse af personlige oplevelser i den rækkefølge som begivenhederne oprindelig fandt sted i (Labov og Waletzky 1967, Labov 1972). Hensigten med min artikel er at sætte spørgsmålstegn ved antagelsen af en generel narrativstruktur og i stedet for argumentere for den antagelse, at en struktur ikke kan ses løsrevet fra sin interaktionelle kontekst. Jeg vil fokusere på narrativens placering i en talestrøm, dens indledning og afslutning og endelig på publikums rolle under fortællingen.

1 Labov og hans arbejde med narrativer

Labov har i to betydningsfulde afhandlinger fra 1967 og 1972 defineret narrativen (Labov og Waletzky 1967, Labov 1972). Det skete i forbindelse med hans store New York undersøgelse, hvor han indsamlede et omfattende empirisk materiale hovedsagelig bestående af sociolingvistiske interviews med en lang række informanter (Labov 1966). På baggrund af en gennemgang af materialets narrativer konkluderede Labov at en fuldt formet narrativ består af følgende strukturdele:

a. abstract (what was this about?)

- b. orientation (who, when, what, where?)
- c. complicating action (then what happened?)
- d. evaluation (so what?)
- e. result (what finally happened?)
- f. coda (back to present (min tilføjelse))
(Labov 1972:370)

Det der definerer en narrativ, er at der eksisterer en sekvens indeholdende complicating action. En minimal narrativ består af to sætninger med hver sin handling i den rækkefølge de oprindelig foregik. Øvrige strukturelementer er fakultative. Jeg vil i denne artikel fokusere på abstract og coda, hvorfor jeg vil gå nærmere ind på Labovs definition af disse.

Labov definerer abstract som et svar på det underliggende spørgsmål 'What was this about', dvs. abstract fokuserer på hvad der sker i 'orientation' og 'complicating action', men dens reference er ofte bredere og inkluderer også 'evaluation' hvorfor 'The abstract not only states what the narrative is about, but why it was told' (Labov 1972:370). Labov understreger at abstract ikke er en annoncering af den kommende narrativ da fortælleren ikke venter noget svar på om han skal fortælle sin narrativ eller ej efter at han har introduceret den i 'abstract' (Labov 1972:364). Ifølge Labov forekommer abstract sjældent i hans narrativmateriale.

* Coda'ens funktion er at signalere at den egentlige narrativ er fortalt færdig, den skal bringe fortæller og publikum fra narrativens univers tilbage til samtalens her-og-nu-univers. Den skal hindre at der kan stilles spørgsmål af typen 'Then what happened' men er ikke i sig selv et svar på et underliggende spørgsmål, hvad der skulle være argumentet for at den i Labovs materiale er sjælden (Labov 1972:370). Frekvensen af coda'er er lavere end frekvensen af abstracts.

Labov interesserede sig for narrativen og satsede på at få så mange narrativer som muligt i sine interviews, fordi narrativen i følge ham skulle indeholde særlig uformel tale, kaldet vernacular (Labov 1984:29). Informanten skulle blive så emotionelt optaget af at fortælle sin narrativ at hun glemt at tænke på hvordan hun skulle udtrykke sig. Labov og

hans feltarbejdere fremprovokerede derfor narrativen ved bestemte spørgeteknikker. Feltarbejderen spurgte fx informanten om denne nogensinde havde været i livsfare, og det havde mange new yorkere åbenbart, for de svarede bekræftende, hvorefter feltarbejderen spurgte 'hvad skete der'. På denne måde var informanten - for at virke samarbejdsvillig - nødt til at fortælle om begivenheden. Labov interesserede sig for en strukturel beskrivelse af narrativen. I hans narrativanalyser er der ikke medtaget overvejelser over kontekstens betydning, eller overvejelser over hvad den talende kunne have haft af kommunikative strategier når hun valgte at fortælle i narrativform. Feltarbejderen hindrede dette valg ved sin spørgeteknik. Narrativens kommunikative funktion er at være svar på feltarbejderens spørgsmål (Wolfson 1976 og 1982). I både sin 1967 og 1972 artikel postulerer Labov at narrativen virker som et muligt universale, i betydningen en prototypisk narrativ.

Labov overvejer på ingen måde om den situation som han har optaget narrativerne i, det sociolingvistiske interview, har nogen indflydelse på narrativens struktur. Det er sikkert ikke fordi han ikke mente at det kunne have interesse og betydning, men fordi det i forhold til hans egentlige hensigt med arbejdet med narrativen var irrelevant, og sidst men ikke mindst fordi han fokuserede på fonetik.

2 Narrativens placering i en talestrøm

Senere arbejder har set på narrativen som en genre placeret i en talestrøm i det sociolingvistiske interview (Wolfson 1976 og 1982, Macaulay 1990, Møller b 1991).

Man kan skitsere den samtalestruktur som blev benyttet af Labov og hans feltarbejdere ved narrativfortælling i det sociolingvistiske interview på følgende måde. Når informanten begynder at fortælle sin narrativ sker der et rolleskift for både feltarbejder og informant, de bliver nu til publikum og fortæller. Samtidig bliver den foregående turtagning der gerne har bestået af hurtige replikskift med spørgsmål-svar sekvenser sat ud af kraft (Sacks m.fl. 1974). Fortælleren har nu ordet indtil hun markerer at narrativen

er overstået hvorefter de samtaleroller og den turtagning der var igang før narrativens fortælling atter indtræder. Da feltarbejderen netop ønsker at få informanten til at fortælle narrativer kan denne være sikker på ikke at blive afbrudt. Feltarbejderens ytringer begrænser sig til småudbrud, som alle markerer at hun er til stede som interesseret publikum. Vi kan derfor tale om at narrativen i det sociolingvistiske interview er monologisk i sin form, og jeg vil herefter referere til den som den monologiske narrativ.

3 Projekt Bysociolingvistikens empiriske materiale

Projekt Bysociolingvistikens datamateriale består både af interviews og gruppesamtaler og der findes narrativer i begge slags optagelser (Albris m.fl. 1988). Jeg vil i denne artikel kun beskæftige mig med gruppesamtalerne og vil nøjes med at henvise til hvad jeg har skrevet om de monologiske narrativer fra vores materiale (Møller b 1991). Jeg vil her fremlægge en analyse af en sekvens fra en af vores gruppesamtaler. (Sekvensen findes som bilag efter artiklen, og det vil være en fordel at man læser sekvensen igennem før man går videre).

Optagelsen finder sted hos Jes T, der er 36 år og gymnasielærer. Til stede er hans far Svend E der er 61 år, han er avanceret fra at have været faglært arbejder til nu at have en offentlig lederstilling med en lang række håndværkere under sig. Endelig deltager Frank C, anden søn af Svend E og dermed lillebror til Jes T, han er 27 år og ved at skrive sit universitetsspeciale. Alle tre har tidligere hver især været optaget i en interviewsituation. Jeg deltager selv som 'participant observer'.

Ca. 70 minutter inde i gruppesamtalen spørger Frank C mig om hvad jeg bruger optagelserne til. Det er min snak om dette som sætter den sekvens i gang som skal behandles her, og som handler om det ikke at blive forstået når man er i udlandet. Foruden denne indholdsmæssige afgrænsning, kan sekvensen afgrænses i forhold til genrevalg (Ryave 1978). Sekvensen består nemlig af en række narrativer fortalt af de tre:

1. 'den bedste tysktalende'	replik 6-43 + 50	(Svend E)
2. 'at købe ind hos bageren'	replik 45-48	(Svend E)
3. 'at købe melon i Paris'	replik 56-77	(Jes T)
4. 'at købe melon i Paris'	replik 79-82	(Jes T)
5. 'udtalen af ordet pain'	replik 105-122	(Jes T)
6. 'en allgemeiner Eis'	replik 151-164	(Jes T)
7. 'en kop ordinary kaffe'	replik 165-179	(Frank C)

Endvidere har jeg hvor det var muligt markeret replikkens strukturelle funktion selv om jeg i denne artikel ikke har mulighed for at komme ind på de problemer der er forbundet med denne fastsættelse.

I en uformel dagligdags samtalsituation er ordet frit, og enhver deltager i en samtale har taleret og normalt talepligt. Det bevirker at der ofte kan opstå kamp om ordet og under enhver samtale finder der i det skjulte kontinuerligt en forhandling sted om taleretten (Møller c 1991). For at blive den talende skal man accepteres i denne rolle af de øvrige deltagere. Hvis man ønsker at fortælle en narrativ skal det accepteres af de øvrige samtaleparter da de skal give afkald på deres taleret så længe. En narrativ er normalt en meget kompleks sproghandling hvor den talende har ordet i længere tid, og det kræver derfor ekstra omhyggelig 'taletursarbejde' at få narrativen placeret i talestrømmen (Møller a 1991).

4 Hvordan man får lov til at fortælle sin narrativ

Den udvalgte sekvens består af 7 narrativer hvis overordnede funktion er at underholde og alle narrativerne har en pointe som er underholdende; man kan bemærke den megen latter der er angivet i sekvensen. Det er Svend E der introducerer underholdningsaspektet i forbindelse med fortællingen af sin første narrativ. Det sker i hans replik 5 'det sjoveste jeg har været udsat for', underforstået med hensyn til at skulle gøre sig forståelig i udlandet. Foruden at fastlægge metasproghandlingen 'at underholde', fastlægges narrativens tema: det at skulle tale et fremmed sprog i udlandet, hvilket bliver temaet for hele sekvensen. Narrativ 1 og 2 har den specifikke pointe at det ikke er noget

problem at tale et fremmed sprog, man møder stor velvilje og forståelse hos det pågældende folkefærd. De øvrige narrativer har alle den pointe at det er svært at klare sig på udenlandsk. Der er dog ingen af samtaledeltagerne der lader til at bemærke denne modsætning, da det er underholdningsværdien og ikke det konkrete indhold der er i fokus i denne sekvens.

Foruden en tematisk og metasproghandlingsmæssig integration i forløbet skal narrativen også integreres lokalt i den umiddelbart foregående talestrøm (Polanyi 1989). Svend E som fortæller den første narrativ ekspliciterer sin narrativs sammenhæng med det tidligere tema i sin replik 7 'du taler om mimik ik'. Mimik har på intet tidspunkt været det centrale emne, men det bliver lige nævnt af Jes T umiddelbart forinden Svend E får taleretten. Der er altså mindre tale om en reel sammenkædning end en tilstræbt. Svend E tager et delaspekt af det foregående emne ud og gør det til hovedemne for sin narrativfortælling (om denne adfærd se Jefferson 1978), og det bliver godtaget af de andre samtaledeltagere. Jes T's første narrativ, narrativ 3 replik 56 'der havde jeg sgu større problemer i Frankrig' er ligeledes mere en funktionel sammenkædning end en reel. Svend E's to første narrativer som Jes T indirekte refererer til med udtrykket 'større problemer', var ikke udtryk for at han ikke havde problemer, tværtimod var pointen at faderen ingen havde.

Narrativ nummer 6 er et eksempel på at andre end narrativens fortæller kan præsentere en narrativ, dvs være den der kommer med en abstract. Svend E's abstract i replik 151 kan fortolkes som en invitation til Jes T om at fortælle den narrativ som åbenbart er fælles viden for Svend E og Jes T. Eksemplet er dog mere kompliceret end som så, idet en anden tolkningsmulighed er at Jes T 'stjæler' sin faders narrativ hvad han netop kan gøre da den er fælles viden. Replik 151 rummer begge fortolkningsmuligheder, og hvad Svend E's intention - hvis han i taleøjeblikket selv har vidst det - har været kan ikke afkodes af den sproglige overflade.

Hvis vi ser på replikkerne 102, 103 og 104 sagt af Jes

T er de en del af kommentarerne efter narrativ 4, de støtter et indlæg fremført af Erik M i replik 99 om at fransk er et svært sprog. Samtidig kommer de til at danne optakt til den næste narrativ, nummer 5, fortalt af Jes T fra replik 105 og fremefter: De tre replikker bliver således tilsammen funktionelt til abstract, således at Jes T ikke behøver at præsentere sin narrativ ved hjælp af en abstract når han begynder sin fortælling.

Svend E's replik 101 'jeg kom engang' er interessant derved at vi må formode at den er et forsøg på at få tale retten for at fortælle endnu en narrativ. Det mislykkes dog totalt. Og hvorfor? For det første formodentlig fordi han uden videre begynder sin fortælling uden at etablere 'gulvplads' og uden at markere en sammenhæng til den foregående tale. Og for det andet viser det sig at de tre andre ikke har rundet deres diskussion om den foregående narrativs pointe af.

Konkluderende kan vi sige om den interaktionelle narrativ at den har abstract som en del af sin struktur. Abstract'en har dog et andet indhold end hos Labov og har også dermed en anden funktion. Abstract i den interaktionelle narrativ er netop kendetegnet ved at være en annoncering af den kommende fortælling. Den har til funktion at skabe 'gulvplads' og gør det ved at præsentere den kommende fortælling og ved at sammenkæde den med det foregående. Dog behøver abstract ikke at indeholde både præsentation og sammenkædning, men kun en af delene, og endelig kan abstract forekomme i den foregående tale, i så fald bliver abstract ikke en strukturel del af narrativen men kun en funktionel.

5 Hvordan man kommer ud af sin narrativfortælling

Lad os nu gå fra indledningssekvenserne til afslutningssekvenserne. Det kan være svært at afgøre hvor en narrativ slutter, idet vi flere steder har hvad vi kunne kalde 'åbne' slutninger. Hvilken status har fx replikkerne 45 til 50? Svend E har fortalt en historie om et værts- husbesøg i Hamburg hvor han blev berømmet for at tale et godt tysk uden at han havde sagt noget på tysk. Derfra går

han direkte over i en ny narrativ i replik 45. Denne narrativ har samme emne og pointe som narrativ 1. Stedet for handlingen er imidlertid flyttet til en anden lokalitet, en bagerbutik, men stadig i Tyskland og der er en selvstændig pointe i replik 48, begge forhold viser at narrativen strukturelt udgør en afsluttet enhed. Denne analyse giver imidlertid problemer med at fortolke replik 50 der også fortælles af Svend E 'på et tidspunkt når man havde set man havde aldrig sagt et ord du'. I replikkerne 45 til 48 fremgår det at Svend E har sagt noget på tysk. Det skal også bemærkes at mellem Svend E's replikker 48 og 50 har Frank C leet og der har været en mindre pause. Replik 50 kan kun få situationel mening i konteksten hvis den ses som en kommentar til narrativ 1. Sådan bliver den da også forstået af Erik M i hans replik 51 hvor han taler om hvad der skete på værtshuset i narrativ 1. Narrativ 2 kan selv om den strukturelt udgør en selvstændig narrativ forstås som en metastrukturel del af narrativ 1, den har funktion som en yderligere evaluering af narrativ 1's pointe (Toolan 1988:172-174). Noget tilsvarende gør sig gældende i forholdet mellem Jes T's 3. og 4. narrativ hvor 4. narrativs funktion er en evaluering af 3. narrativs pointe. Forskellen mellem disse to narrativer og Svend E's to er af indholdsmæssig art, da Jes T's 4. narrativ er et resumé, men stadig med narrativstruktur, af 3. narrativ, hvor Svend E's anden narrativ var en selvstændig begivenhed.

Ingen af sekvensens 7 narrativer har nogen coda (og jeg kan tilføje at coda i mit materiale med interaktionelle narrativer i øvrigt er meget sjældent forekommende). Hvis jeg sammenligner dette resultat med resultaterne fra mine undersøgelser af monologiske narrativer og Labovs tilsvarende resultater, så viser det sig at den monologiske narrativ har markant flere coda'er end den interaktionelle narrativ. Jeg tror at det kan skyldes at fortælleren af den interaktionelle narrativ har et mindre behov for at 'runde af' og separere sin narrativ fra den øvrige interaktion. Da narrativen ikke er svar på et spørgsmål er der ingen grund til at bruge coda'en som en slags sikkerhedsventil for at undgå

yderligere spørgsmål om hvad der skete.

Der synes således at være en forskel i afgrænsning af narrativen i det sociolingvistiske interview og i gruppesamtalen. Mens det også ifølge Labov er muligt ganske entydigt at pege på begyndelse og slutning i den monologiske narrativ, er det meget mere kompliceret i den interaktionelle. I stedet for at arbejde med entydige afgrænsninger burde man hellere se indledningerne og slutningerne som processuelle forløb hvor man langsomt glider ind og ud af narrativuniverset og hvor der finder en forhandling sted om hvorvidt narrativen skal fortælles eller ej og hvorvidt narrativfortællingen er forbi eller ej. En sådan tilgang er dog ikke uden problemer fordi en funktionel og strukturel afgrænsning ikke behøver at falde sammen.

7 Publikums rolle ved narrativfortælling

Normalt er det sådan at når man er blevet accepteret som fortæller og er gået i gang med at fortælle sin narrativ så vil man få lov til at fortælle den til ende. Publikum vil lade fortælleren fortælle men influerer dog på fortællingen på to måder. For det første kommer de med en lang række 'back channels' i form af 'uhm' 'ja' og latter som indikerer at de er til stede som lyttere og accepterer hvad der fortælles. For det andet: hvis de ikke kan forstå hvad der fortælles kan de bryde ind i fortællingen og bede om yderligere information; i så fald har fortælleren ikke sikret sig strukturelt ved at give den orientering der er nødvendig for at hendes publikum kan forstå fortællingen, men så snart publikum har forstået falder de tilbage i publikumsrollen igen.

Alle narrativerne i den her behandlede sekvens er fra fortællernes side tænkt som underholdende af funktion og publikum accepterer dem som sådanne ved undervejs at evaluere dem i form af latterudbrud. Dog sker der noget andet i narrativ 7, den sidste i sekvensen fra replik 165 og fremefter. Det er den yngste bror, Frank C, som vil fortælle om en oplevelse han har haft i Grækenland. Jeg har registreret

den som en narrativ selv om den efter Labovs definition ikke er det, da den ikke indeholder to complicating action sætninger. Der er dog ikke tvivl om at Frank C's hensigt er at fortælle en narrativ. Han indleder med en 'abstract' replik 165 og to orienteringsreplikker 166-167, og det sker i en sekvens hvor der ellers kun bliver fortalt narrativer. Men han når ikke længere i sin fortælling da storebror Jes T blander sig med replikkerne 168-169. Han imødegår den information som Frank C er kommet med i replikkerne 166-167 og tvinger derved Frank C til at afsløre narrativens pointe i replik 170. Det kan være meget svært at afgøre om Jes T's spørgsmål er 'indbrydende', dvs har til hensigt at opklare noget han ikke forstår, eller 'afbrydende', en overlegen kommentar der skal sætte lillebror på plads. Resultatet er i hvert fald at det ikke lykkes for Frank C at få fortalt sin narrativ, selv om han går igang igen. Problemerne bliver ikke mindre af at Jes T blander sig én gang til i replikkerne 174-175. Heller ikke her kan vi entydigt afgøre om Jes T er indbrydende eller afbrydende. Midt i replik 179 - i hvad der måske skulle være en evaluering - går Frank C uhjælpeligt i stå. Der opstår en længere pause hvor han ikke selv begynder at fortælle og hvor ingen fra publikum kommer ham til hjælp. Tværtimod lader de en udefra kommende lyd blive samtalsens nye tema og afbryder dermed sekvensen med narrativer uden at Frank C får fortalt sin narrativ færdig.

Når en narrativ er fortalt forventes en reaktion fra publikum hvor de markerer at de har forstået den, at den var værd at lytte til eller der opstår en diskussion af narrativens pointe. Replikkerne 51-55 udtrykker enighed i narrativens pointe og latteren markerer at man fandt narrativen underholdende. Replikkerne 123-150 er en diskussion af narrativ 5's pointe, og selv om det kan være svært at følge argumentationen så underkendes narrativens pointe 'at franskmænd er umulige til at forstå andre tale fransk' og i stedet for når man frem til 'at danskere er angst for at bruge prosodiens muligheder og derfor ikke bliver forstået af udlændinge'. I de to omtalte tilfælde er man ikke i tvivl

om at vi har forladt fortællingen af narrativen men fx i replikkerne 84-85 kan man diskutere om de to replikker er en del af fortællerens evaluering af sin pointe som en del af narrativen eller om det er kommentarer fremsat efter fortællingen af narrativen som en yderligere uddybning af pointen, en slags efterreparation på grund af manglende respons fra publikummet.

9 Afslutning

Lad os her til slut resumere de træk vi har fundet ved den interaktionelle narrativ.

Da den monologiske narrativ blev fremkaldt ved feltarbejderens spørgsmål var der ingen problemer for informanten ved at placere den i talestrømmen, den blev fortalt som svar. Den interaktionelle narrativ skal derimod placeres i talestrømmen af den der ønsker at blive narrativfortæller. Narrativfortælleren skal således have sin narrativ til at falde naturligt ind i konversationen og det kan han gøre ved at sikre sig det flg. opfyldt (det skal understreges at de følgende konversationelle spilleregler må anses for at være kulturspecifikke og derved begrænsede i udbredelse uden at jeg dog kan foretage denne afgrænsning særlig præcist):

- 1: Narrativens pointe skal være relevant i forhold til det der tales om og naturligt vokse ud af denne talestrøm.
- 2: Narrativen skal være interageret i den foregående talestrøm.
- 3: Fortælleren skal sikre sig at ingen turtagningssekvenser er igang, dvs at han uden at afbryde kan få guldplads.

Publikum skal som publikum for at opfylde sin konversationelle rolle:

- 1: acceptere rollen som publikum hvad der bl.a. betyder at de skal acceptere at den normale turtagning er sat ud af kraft.
- 2: undervejs i fortællingen markere at de er til stede som et interesseret publikum, at de er opmærksomt lyttende.
- 3: kun bryde ind med taleture som tjener det formål at forstå eller få uddybet hvad der fortælles.

4: reagere på narrativen når den er fortalt, fx ved latter, kommentarer eller indvendinger mod pointen.

I min artikel har jeg udelukkende fokuseret på det interaktionelle aspekt især med henblik på hvordan en interaktionel narrativs indledning og afslutning placeres i talestrømmen, og de deraf følgende problemer med at afgrænse en narrativ fra den omkringliggende talestrøm, ligesom jeg har belyst hvordan et publikum dannes og hvilken interaktionel rolle et sådant publikum har. Jeg har forsøgt at vise hvordan abstract og coda strukturelt forvaltes forskelligt alt efter om narrativen er monologisk eller interaktionel.

Jeg er godt klar over at jeg ikke har fortalt hele historien om narrativsekvensen. Det interaktionelle analyse-niveau er kun et af flere som hver for sig og i fællesskab yderligere kan belyse hvad der sprogligt, socialt og kulturelt foregår i narrativsekvensen. Så: snip, snap, snude, nu er min historie ude.

Referencer:

- Albris, Jon, Frans Gregersen, Henrik Holmberg, Erik Møller, 1988 Inge Lise Pedersen and Ole Nedergaard Thomsen: The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics. Interim Report, Institute of Nordic Philology, Copenhagen
- Gregersen, Frans: Historicitet og situation 1990 Psyke og logos 1, p. 121-137
- Jefferson, Gail: Sequential aspects of storytelling in 1978 conversation, Schenkein (ed.): Studies in the Organization of Conversational Interaction, Academic Press, New York, p. 219-248
- Labov, William: The Social Stratification of English in New York City, Center for Applied Linguistics, Washington D.C 1966
- Labov, William: Language in the Inner City - Studies in Black English Vernacular, Pennsylvania University Press, Philadelphia 1972
- Labov, William: Field Methods of The Project on Linguistic 1984 Change and Variation, Baugh and Sherzer (eds.): Language in Use, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, p. 28-53

Labov, William and Joshua Waletzky: Narrative analysis: Oral versions of personal experiences, Helm (ed.): Essays on the Verbal and Visual Arts, University of Washington Press, Seattle, p. 12-45

Macaulay, Ronald K.S.: Interviews as Conversations, paper presented at the International Pragmatics Conference, Barcelona juli 1990

Møller, Erik: Reality - that's Life. A Methodological Discussion of the Perception of Reality in the Sociolinguistic Narrative, Proceedings from The Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics, Torshavn 1991 (under udgivelse)

Møller, Erik: Narratives in the sociolinguistic interview 1991 b Gregersen og Pedersen (eds.): The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics, 1991 (under udgivelse)

Møller, Erik: Lad talesproget komme til orde! Hansen, Erik 1991 c m.fl. (red.): Auditorium X - Dansk før, nu - og i fremtiden? Kbhvn. 1991, s. 181-204

Polanyi, Livia: Telling the American Story, 1989 MIT Press, USA

Ryave, Allan: On the Achievement of a Series of Stories, 1978 Schenkein (ed.): Studies in the Organization of Conversational Interaction, Academic Press, New York, p.113-132

Sacks, Herbert, Emanuel Schegloff og Gail Jefferson: A 1974 simplest systematics for the organization of the turn taking for conversation, Language 50, p. 696-735

Toolan, Michael: Narrative. A Critical Linguistic Introduction, Routledge, London

Wolfson, Nessa: Speech events and natural speech: some 1976 implications for sociolinguistic methodology, Language in Society 5, p. 189-209

Wolfson, Nessa: The Conversational Historical Present Tense 1982 in American English Narratives, Foris Publica, Dordrecht

Bilag

Svend E = S
Jes T = J
Frank C = F
Erik M = E

P = pause, PP = længere pause, PPP = endnu længere pause
T = tøvelyd
H = hørlig vejrtrækning
/ / = simultan tale

J 1 jaT der må da også være et hav af ufuldstændige sætninger
J 2 men altså fordi man kan se folk og /(ka-)?/ P se mimik og get-
S 3 /ja/
J 4 og folk sidder og gestikulerer og?(siger)?
nåh ja så forstår man det /ik'/?
S 5 /jaT/ PP

Narrativ 1

A S 6 det sjoveste jeg har været udsat for
O S 7 du taler om mimik ik'/?
O S 8 tsk H T det var engang i Tyskland (rømmer sig)
O S 9 der får man jo ikke når man sidder inde på sådan en café eller en restaurant lov til at sidde alene ret længe vel'? HP
O S 10 jeg sad med en bajer
O S 11 H tsk og så kom der P i løbet af et øjeblik så var vi fem mennesker
O S 12 H tsk og P de sludrede som bare fanden
O S 13 H tsk og jeg sad bare og grinede når de andre grinede
O S 14 ogT P?(sagde)? 'jaja' (med tysk udtale) P /ogT/ PP
E 15 /latter/
F 16 /latter/
O S 17 'nein nein' og hvad fanden man ellers kunne finde på ik'/? P
E S 18 ellers sagde jeg ikke noget vel'?
O S 19 HH tsk så på et tidspunkt
O S 20 det varT P der i nitten hundrede og fire og halvtreds PP
O J 21 han er fra /Hamburg/
O S 22 /det var/ dengang der var alt det her skæg medT P Berlin PP
O S 23 og da havde de blandt andet nogle T P tændstikker hvor at de betalte et par pfennig ud af den her tændstikæske H tsk T til P Berlin ik'/? P /for/ løsrivelsen af Berlin P
J 24 /(uforståeligt)/
C S 25 H tsk ogT så bePgdynde de at tale politik P
O S 26 og så vidste jeg dernede T når man begynder at tale politik så- så var det sådan noget der P gik inden for en inderkreds ik'/? P
O S 27 på det tidspunkt var det i alle fald ik'/?
C S 28 H tsk så tænkte jeg nej nu må du sgu hellereT
J 29 bekende kulør
C S 30 T /bekende/ kulør ik'/?
E 31 /latter/
C S 32 såT P for at få et påskud så spurgte jeg hvad det betød det der stod P 'Berlin bleibt Berlin' ik'/? P
C S 33 så kiggede de på mig allesammen forargede ik'/? P
C S 34 H så siger jeg jeg er altså- P
C S 35 så spurgte de om jeg var udlænding P

- C S 36 ja sagde jeg det var jeg altså jeg kom fra fra Danmark H og jeg vidste ikke hvad det betød
 C S 37 så fik jeg forklaringen ik'?
 C S 38 H og så sagde de gudhjælpeme de havde aldrig siddet sammen med nogen P udlænding som kunne så meget godt /tysk/ som jeg P
 E 39 /(fnis)/
 F 40 /(latter)/
 E S 41 og jeg har vitterligt ikke sagt et ord du
 E J 42 ?(hverken ja eller nej)?
 E S 43 ikke sagt et ord P
 E 44 (latter) P

Narrativ 2

- O S 45 og ligesådan også når du kommer ind i T P
 C S 46 jeg havde været inde i T P en bagerforretning eller noget
 C S 47 man sagde bare 'so einer so einer so einer' (leende)
 S 48 så fik man bare skyld for at man talte skidegodt tysk /ik'/?
 F 49 /latter/ P

Narrativ 1

- E S 50 på et tidspunkt når man (leende) havde set man havde aldrig sagt et ord du

- E 51 (latter) du må have grinnet på de rigtige steder
 S 52 ja
 F 53 ja ja
 S 54 (latter) PPP
 E 55 (latter) PPP /(uforståeligt)/

Narrativ 3

- A J 56 /nej ?(der)?/ havde jeg sgu større problemer i Frankrig PP
 A J 57 det kunne de ikke forstå P ikke en brik af det jeg sagde
 E 58 (latter) PP
 O J 59 jeg kan huske jeg skulle ind og købe en melon PP
 C J 60 og så tænkte jeg nu starter du med en P femfrank P
 O J 61 fordi det varT jo P der stod et eller andet det kostede så
 O J 62 som om det var et par jeg ved ikke et par hundrede gram eller
 O J 63 ?(altså)? jeg ved sgu ikke hvor meget det var P
 C J 64 men så rystede hun på hovedet P
 C J 65 og så fik den fem frank til P
 J 66 til sidst så havde jeg fandeme
 O J 67 der lå der sådan en stabel frank ik'? P
 C J 68 H og så kom der en derT kunne engelsk
 O J 69 der var det hele det viste sig om jeg ikke havde mindre end en femfrank P
 F 70 (lat/ter)/
 E 71 /(latter)/
 O J 72 /H der stod/ en masse mand
 E J 73 jeg blev helt P helt perplex du
 C J 74 jeg skovlede frank op PP
 S 75 (latter)
 C J 76 (uforståeligt) ?(jeg tænkte)? hun bare hun skulle bare

- have sagt ja tak ik'?
 C J 77 så havde jeg betalt fire hundrede kroner for en melon du /eller/ sådan noget
 E 78 /(latter)/ (latter)

Narrativ 4

- C J 79 og man stod uden for forretningen og forberedte på sit bedste skolefransk PP
 C J 80 så kom man ind PP
 C J 81 'øøh' (fransk lyd)
 R J 82 ?(hun)? /forstod/ ikke en skid du PP
 F 83 /(latter)/
 J 84 og engelsk var de ikke særligt gode til P
 J 85 og f- tysk kunne de slet ikke PP
 F 86 ?(men)? de gider simpelt hen /bare ikke/
 J 87 /men/ du ved Suzette hun sagde jo også at de varT P ekstremt snobbete i Paris ik'?
 J 88 de kunne jo dårligt /forstå/ hvad hun sagde fordi hun kom fra Marseille PP
 F 89 /hm/
 S 90 ja
 J 91 det var sådan det værste af det værste Marseille ik'?
 J 92 detT P H hun havde ikke meget tilovers for parisere
 S 93 neTj
 E 94 tsk
 F 95 ?(det)? havde jo nok ikke været ret meget anderledes i Marseilles ?(ik'?)? PP
 E 96 (latter)
 J 97 sikkert ikke du
 F 98 end de var i Paris PP
 E 99 jeg synes også fransk det er svært P
 E 100 detT
 S 101 /jeg kom engang/
 J 102 /jamen også fordi/ du kan sige med alle de ord ik'?
 J 103 men så fordi dine nasaler ikke er rigtige eller trykket P så s- s- sT- sT k-
 J 104 jeg ved ikke om det kan gøre så stor forskel

Narrativ 5

- C J 105 jeg kan huske jeg sad og bad om nogetT noget 'pain' P
 O J 106 det skulle betyde brød ik'? P
 E J 107 og han forstod ikke en skid den her tjener
 C J 108 så måtte jeg over og pege
 C J 109 'mais oui pain'
 J 110 og så kom /?(jeg)?/
 F 111 /(latter)/
 E 112 /(latter)/
 J 113 ja ja den er /(uforståeligt)/ du PP
 S 114 /(latter)/
 E 115 /(latter)/
 J 116 lige præcis du
 J 117 jeg kunne sgu ikke (uforståeligt)
 E J 118 jeg kunne godt /høre der var/ forskel
 S 119 /(latter)/
 F 120 /(latter)/
 E 121 /(latter)/

E J 122 men altså PP om man /siger brød/ (udtalt brø:) eller
brød ellerT P
F 123 /(uforståeligt)/
F 124 nå men fransk det er også sådan 'auw auw auw' P /meget/
T P mumlende ik'?

E 125 /(latter)/ jo
J 126 ?(nej men)? jeg ved ikke P
S 127 jeg har somme tider troet jeg talte fransk
S 128 så opdagede jeg det var piben der (leende) snorkede
/(latter)/
F 129 /(latter)/
J 130 det har også noget at gøre med manT T PP man vil ikke skabe
sig ik'? P
J 131 altså det danske sprog er /sådan/ P rimeligt P
F 132 /ja/
J 133 der er ikke de der store udsving
E 134 nej
J 135 og det er helt ekstremt med engelsk ik'? når man hører
/det/
F 136 /ja/ P det virker sådan
J 137 sådan rigtigT oxfordengelsk ik'?

J 138 de kører jo op og ned /ik'/?
F 139 /ja/
J 140 hør sådan en som Terry Thomas eller sådan en snakke ik'?

J 141 derT P H /er du helt oppe på det høje ik'/?
F 142 /(uforståeligt)/
S 143 det kan man faktisk ikke få sig selv til at sige du
J 144 nej for det virker krukken og ska/bet/ ik'?

S 145 /ja/
S 146 ja
J 147 fordi dansk /det er jo beg- P begrænset hvor/ meget T
S 148 /de synger jo næsten på det ik'/?
S 149 kan man godt sige PP
J 150 de kører op og ned PPP

Narrativ 6

A S 151 men at de ikke vidste hvad en 'allgemeiner eis' var det
kunne jeg ikke fatte endnu
E 152 (lat/ter)/
F 153 /(lat/ter)

A J 154 en 'all- allgemeiner eis'

C J 155 jeg vil gerne jeg vil have en ganske almindelig is en
algemeine PP

C J 156 'ahrn P keine allgemeine P erdbeer P zitrone P aber
allgemeine' PP (latter)

E 157 (lat/ter)/
S 158 /(lat/ter) ahh nej

C J 159 'fri/sko'/
E 160 /(lat/ter)

E S 161 (latter) det havde vi meget diskussion /om/
J 162 /det/ (uforståeligt) aldrig P

E J 163 /ja hold kæft/
E S 164 det fattede hun ikke

Narrativ 7

A F 165 det minder mig om vi var i Grækenland PP
O F 166 det sku- PP vi skulle have en almindelig kop kaffe da vi

havde spist ik'? PP

O F 167 jeg kunne ikke kunne heller ikke (uforståeligt) skulle
tageT 'nescafé or P orT espresso' ik'?

J 168 jamen kald?(er)? du den 'nescafé'

J 169 det er en almindelig

F 170 jaT det anede jeg jo ikke en skid om /vel'/?
E 171 /(latter)/

F 172 jeg tænkte jeg ville PP

F 173 /'ordinary'/ kaffe

J 174 /nej nej/
J 175 'no no no /ordinary'/

F 176 /(latter)/
E 177 (latter)

F 178 hvad for noget
F 179 han P troede jo han P

J 180 (latter) PPP
E 181 (latter)

J 182 hvad fanden var det P
J 183 var det /hønen/
S 184 /en flyver/ ik'? PP

J 185 ?(nå men)? der lød som nogen der gakkede derude PP
E 186 du har måske fået høns i baghaven

LOKALSAMFUNDETS SPROG - EN DIMENSION I DANSKUNDERVISNINGEN

Af Karen Margrethe Pedersen

(Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa)

Børns personlige oplevelser med dialekt, regionalsprog og rigssprog i Sønderjylland inddrages sjældent i skolens undervisning på trods af at lokalsamfundets sproglige mangfoldighed er en væsentlig del af elevernes virkelighed. Det har jeg måttet konstatere i forbindelse med mine sproglige undersøgelser i Gram og Tinglev kommune (Pedersen 1977, 1986) og gennem mine kontakter med lærere over hele landsdelen.

Denne sproglige dimension er imidlertid et helt naturligt led i den forståelse skolen skal være med til at give eleverne af dem selv og deres omgivelser. Ligesåvel som der i biologi, fysik, geografi, historie og samtidsorientering skal stilles spørgsmål og tages stilling til den natur og den sociale virkelighed der omgiver børnene, så skal der i faget dansk stilles spørgsmål og tages stilling til den sproglige verden børnene lever i. Eleverne skal også være opmærksomme på sig selv, deres baggrund og det fællesskab de lever i for at have forudsætninger for at kunne respektere det fremmede.

Undervisningsmateriale om lokalsamfundets sprog

I det eksisterende undervisningsmateriale til faget dansk er der få indslag der giver mulighed for at beskæftige sig med den regionalt betingede sproglige variation. Og der er intet specifikt om sønderjysk. Endvidere er det karakteristisk at det ringe antal teksttyper og opgaver, først optræder i materialet til 3. forløb (7.- 9. klasse). For børn, der vokser op i en dialektegn, er lokalsamfundets sprog imidlertid en realitet de undrer sig over og har erfaringer med på et meget tidligere tidspunkt.

I danskbøgerne er de litterære tekster på dialekt først og fremmest skrevet for voksne og forfattet af St. St. Blicher og Niels Hausgaard, mens opgaver i forbindelse med dialekt hovedsagelig består af løsrevne sætninger eller ord på dialekt, der er placeret sammen med sætninger som indeholder

sproglige fejl, fx stavfejl. Eleverne skal iagttage afvigelser fra skriftsprogsnormen og kan derfor næppe undgå at forbinde dialekt med ukorrekt sprog. I andre tilfælde sættes dialekt op over for såkaldt normalsprog, dvs. rigsdansk, således at dialekten fremstår som et unormalt sprog. De korte dialekttekster, der indgår, skal hovedsagelig omskrives til rigsdansk, eller som det bliver foreslået i "Skriftlig-dansk-bogen for 9. klasse" (Nielsen 1989, s. 77) til "nutidens sprogbrug".

En lignende fejlagtig holdning til dialekter genfindes i et undervisningsforløb beskrevet i artiklen "Dit, mit og vores" i bogen "Hvordan - dansk i udvikling" (Lund 1988). Læreren kan her hente inspiration til en sproghistorisk gennemgang og en lærer-elev samtale om den københavnske dialekts udbredelse og de øvrige dialekters vigen. Som eneste bud på konkret undervisningsmateriale, forelægges en tekst på vendelbomål af Klet-Peter fra Vendsyssels Tidende parallelt med en rigsdansk version.

Ved at henvise læreren til den skrevne dialekt og oplæsning af skriftsprog, understreges den side af dialekten der ligger ud over dens almindelige funktion som talesprog. Og når dialekter tillige betragtes som "handicappet" fordi de ingen skriftsprogsnorm har, så sker der en forvridning af dialekternes funktion og status i retning af det negative:

"Børnene blev også klar over, at et sprog uden mulighed for selvstændig eksistens som skriftsprog, idag er handicapet i forhold til et rigsmål med begge udtrykssider." (Lund 1988, s.15).

Der er heldigvis udkommet noget velegnet undervisningsmateriale til arbejdet med dialekter og regionalsprog. Det indgår i "Mundtlig og skriftlig dansk i 9. klasse" (Tambour og Dahl 1985) og består af et båndmateriale fremstillet af Bent Jul Nielsen, Institut for dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. Båndet indeholder en indledning om dialekter, dialektprøver og sproglige kommentarer. I lærervejledningen er der mundtlige og skriftlige opgaveforslag, sprogkort og litteraturhenvisninger. I sprogprøverne fremlægger dialekttalende elever fra 9. klasse deres oplevelser ved at se årets pressefoto 1983/84. Disse fortællinger fremhæver at dialekter

er et talesprog, og ved at vælge nulevende, jævnaldrende elever fremstår dialekter som et nutidigt fænomen, og der åbnes for identifikation. Kun mangler der dialektprøver fra Sønderjylland.

Undervisningsmaterialet må betragtes som et grundmateriale til 9.-10. klasse, som det er op til læreren at inddrage i flere sammenhænge, fx i forbindelse med billedlæsning, som redaktørerne selv lægger op til.

Et sprogpedagogisk udviklingsarbejde

På grund af det begrænsede omfang af velegnet undervisningsmateriale og den udbredte nedsættende holdning til den regionalt betingede sproglige variation, blev seks sønderjyske dansklærere og jeg sidste år enige om at vi ville udvikle en ny didaktik indenfor området. Med støtte fra Folkeskolens Udviklingsråd forsøger vi således i dette skoleår i fællesskab at udarbejde nogle undervisningsenheder der kan give eleverne mulighed for at opnå en indsigt i den sproglige variation og en forståelse for sammenhængen mellem sprog, identitet og kultur. De integreres i danskundervisningen, og min funktion er så at observere undervisningsforløbene og vurdere dem sammen med lærerne. Efter en revision og en fornyet afprøvelse, forestår redigeringen af undervisningsenhederne og udgivelse i form af et idehæfte.

Undervisningens formål

Vores mål er at eleverne gennem deres erfaringer når frem til en indsigt i de sproglige omgivelser og en forståelse af hvad der styrer deres egen og andres sprogbrug i lokalsamfundet, som skolen også er en del af. En forståelse der skal støtte børnene i få afklaret deres egne sproglige behov her og nu og gøre dem i stand til at overvinde fordomme af sproglig karakter. Ved at bevæge os ud over den nærmeste virkelighed i sted og tid, skal et indblik i ligheder og forskelle, lokalt og nationalt og i fortid og fremtid, udvide forståelsen for de sammenhænge der har været og vil være med til at bestemme sproget og holdningerne til det. Og fremfor alt er det målet ikke bare at forholde sig receptivt og analyserende til den

sproglige variation, men også produktivt og eksperimenterende.

Når der gennem arbejdet med elevernes egne erfaringer og holdninger til lokalsamfundets sprog, er nået frem til en erkendelse af hvorledes de sproglige varieteter påvirkes af og selv er med til at påvirke forholdet mellem mennesker, er der forhåbentlig skabt grundlag for en positiv indstilling til de forskelle der ligger i folks sprog.

Dette er imidlertid ikke ensbetydende med en accept af de normer der styrer sprogbrugen. Der er tale om en respekt og en glæde over sproglig forskellighed, som det så er muligt at overføre til mennesker med andre sproglige forskelle og lighedstræk end dem der er i den traditionelle regionale variation. Her tænkes først og fremmest på de grupper der har dansk som fremmedsprog, både dem med og uden vesteuropæisk sproglig baggrund. Derved har man også fået forudsætninger for at gå imod den udbredte lingocentrisme, hvor ens eget sprog og sprogvaner betragtes som bedre end andres. En indstilling der ofte fører med sig at folk der taler anderledes end en selv, ikke blot har et mærkeligt sprog, men også er nogle underlige mennesker.

På denne måde kan arbejdet med lokalsamfundets sprog også være en del af den interkulturelle dimension i undervisningen, der skal give mulighed for en personlig erkendelse af fremmedes ligeværd (Lammers 1990).

Lærernes og elevernes forudsætninger

En af forudsætningerne for udviklingsarbejdet har været at lærerne var velinformeret om sprogets sociale og psykologiske funktion, om de forskellige varieteters funktion og om de særegne træk ved egnens dialekt og regionalsprogets karakteristika. Endvidere har det været forudsat at de har taget stilling til den status der alment tillægges accepterede normer.

Da eleverne allerede er rige på erfaringer og fulde af forundring over de sproglige forhold når de kommer i skole, skal lokalsamfundets sprog indgå første gang i undervisningen på et tidligt tidspunkt. Og det skal ikke være et led i et systematisk sproglærearbejde der gennemarbejdes en gang for

alle. Lokalsamfundets sprog skal derimod med ind i så mange sammenhænge som muligt i løbet af hele skoletiden for at skabe mulighed for en forståelse af sammenhængen mellem sprog, identitet og kultur.

Undervisningens indhold og arbejdsmåder

For at nå ud over konstateringer, beskrivelser og forklaringer og frem til en forståelse, søger lærerne at arbejde inden for rammerne af spørgsmålene: Hvad kan I, hvad vil I, hvad tør I, hvorfor og hvorfor ikke?

I tråd med disse spørgsmål, er der først og fremmest blevet arbejdet på at gøre mangfoldigheden af sprog blandt eleverne og i lokalsamfundet synlig, og om muligt at anvende varieteterne i aktiv sprogbrug i undervisningen.

Revy på sønderjysk

En af indfaldsvinklerne har været: revy på sønderjysk. Det var et af tilbudene til 7.-10. klasse i et tre-dages projekt "Oplev din omverden", som omfattede hele skolen. Det var ikke elevernes forslag, men vores ide, udsprunget af at nogle elever havde givet udtryk for at de gerne ville tale sønderjysk i dansktimerne, men de mente de ikke kunne tillade sig det. Revyen skulle give børnene lejlighed til at turde udtrykke sig på det sprog de bruger uden for timerne, som de føler sig meget knyttet til og som nogle tillige formulerer sig mest sikkert på. Med andre ord en af lokalsamfundets udtryksformer. Det var første gang det blev prøvet på skolen, og tilslutningen var stor. Læreren og en lokal revyinstruktør arbejdede med børnene på sønderjysk, og indslagene blev lavet mundtligt.

Efter generalprøven tog vi en rundkredssamtale om: Hvad de syntes havde været det bedste? Svaret lød, at det var at det skulle være på sønderjysk, det flød ligesom lettere. Hvad der fik dem til at vælge revy på sønderjysk? Det var også sproget. Og på spørgsmålet: Hvad de ellers kunne tænke sig at bruge sønderjysk til, faldt svaret: alt.

Svarene viser klart hvor deres sympati ligger, og hvortil

deres identitet er knyttet. Da de også taler en anden variant af dansk, skal det fortsatte arbejde med lokalsamfundets sprog uden tvivl blive ret så interessant. Udgangspunktet bliver en videooptagelse af revyen, og spørgsmålene om hvad de kan, tør og vil med deres sprog i og uden for lokalsamfundet, skal afprøves. Hvad det fører med sig af nye initiativer, er vi åbne overfor. Bliver det igen en revy på sønderjysk, eller en på rigsdansk, eller en med blandede indslag? Eller bliver det en dramatisering af en folkevis, et lokalt sagn, eller hvad med dukketeater? Det kan jo have sine fordele at være skjult bag et forhæng når der skal anvendes sproglige varieteter der ikke til daglig høres i dansktimerne.

Reklamer

Den retning arbejdet tager, vil også være afhængig af hvad klassen i øvrigt beskæftiger sig med. Måske er det reklamer. Her kunne et af aspekterne være inddragelse af reklamer for samme produkt med henholdsvis sønderjysk og rigsdansk tekst. Danfoss, Kohbergs Rugbrød og Tele Sønderjylland benytter begge dele - hvor og hvorfor? Da virksomhederne tilmed ligger i lokalsamfundet, kunne et besøg hos, eller af, reklametegneren måske lade sig gøre.

Når vi nu er hos dem der tegner, kunne klassen jo også analysere det kort over, hvorledes ordet "ikke" udtales forskellige steder, som findes i "Sprog i dansk - en håndbog" (Heltberg og Lund 1989 s. 53) i afsnittet "Lokalsprog". Da hver egn, undtagen Storkøbenhavn, er forsynet med en gammel folkløstisk bonde eller fisker, der ser både måbende og dum ud mens varianten af "ikke" udtales, kan eleverne tage stilling til kortets budskab og holdning og selv give et forslag til tegnerens udseende og talemåde.

Mere om holdninger

Elevernes egne holdninger kan læreren også forsøge at fremkalde ved hjælp af en matched-guise teknik. Her lytter eleverne til prøver indtalt af tosprogede med dialekt-rigsdansk fra flere egne af landet, deriblandt deres eget lokalsamfund. Uden tilhørerne ved det, præsenterer hver person

begge varieteter, og eleverne skal bedømme dem der taler. Vurderer de den samme person forskelligt, er teknikken lykkedes, og diskussionen kan tage fat.

Eleverne kan også selv lave interviews i lokalsamfundet om holdninger til dialekt og rigsdansk. Og de kan selvfølgelig blive præsenteret for forhåndsindsamlede meninger. Hertil har vi samlet et materiale til at høre og læse, der skal afprøves på forskellige klassetrin.

Erhvervspraktik

For yderligere at sætte eleverne i stand til at udvikle deres stillingtagen til sproglige normer i lokalsamfundet og en mere nuanceret opfattelse af dem selv som sprogbruger, kan der også tages udgangspunkt i elevernes erhvervspraktik i 8. og 9. klasse. Før praktikken skal de stilles overfor spørgsmål om hvilket sprog de forventer at skulle tale, hvilket de agter at tale, og bagefter skal de så konfronteres med hvordan det gik. "Vi snakker ellers altid kun om hvordan vi skal opføre os og hvilket noget tøj vi skal have på", bemærkede eleverne da læreren opfordrede dem til de sproglige iagttagelser. Måske hænger det sammen med at lærere i dag forventer at børnene kan vælge sprog efter behov, men kan de det, gør de det og skal de det? Det vil vise sig.

Hvad med de yngste elever?

I 1.-2.klasse indgik lokalsamfundets sprog i et tværfagligt emne "Mig og min familie". En dag kom bedsteforældrene med billeder, legetøj, gamle skolebøger og køkkenredskaber og fortalte om det til klasserne. Med lærerens spørgsmål i den følgende time om hvorledes bedsteforældrene egentlig talte, blev der åbnet for en strøm af iagttagelser. Børnene havde taget de første skridt mod en sproglig bevidsthed.

I det følgende emne "Høst" var børnene på besøg på en gård for at se på og høre om gamle og nye høstmetoder og -redskaber. Bondemanden fortalte på sønderjysk, læreren supplerede på sønderjysk, og hun efterbehandlede også besøget på sønderjysk i skolen. Heri blev inddraget høstsange, og børnene hørte om lokale høstskikke som "det sidste neg" og "æ fis-

semand". I dialogen tilstræbte eleverne i begyndelsen at tale den form for rigsdansk læreren almindeligvis taler, men mange børn slog hurtigt over til sønderjysk og gav udtryk for at det kunne de egentlig godt lide. Hvorfor der tales sønderjysk og rigsdansk og nogle enkelte sproglige forskelle, blev derefter belyst, og mange af eleverne fik nogle sproglige erfaringer gjort tydeligere.

På et senere tidspunkt skal disse klassetrin lege sønderjyske lege, der er gået i glemmebogen, med det formål at udvide deres sproglige og kulturelle horisont og for at få forældrenes erfaringer inddraget. Af eksempler kan nævnes: stork om æ hjørn, plomsak, spille løbels, klapfunis og røvere i æ skov, der starter med: "Æ klok slæ jen, han komme it etc... æ klok slæ ... nå komme hun".

Tekstlæsning og den mundtlige fortælling

At læse eller lytte til fiktion giver også indfaldsvinkler til arbejdet med lokalsamfundets sprog. Gennem indlevelse åbner den op for en identifikation der kan give en klarere eller ny forståelse af andre menneskers livsvilkår, herunder også de sproglige forhold. Og gennem de fiktive personer gives der mulighed for at tale om erfaringer der ellers føles for personlige, for nære til en klasedrøftelse.

Rigsdanske tekster

Til de yngre klasser er Hans Petersons: Pelle Jansson velegnet. Den handler om en 7-årig dreng der lige er flyttet til Göteborg:

"Og hvad hedder du så?" spurgte lærerinden og så ned i de papirer hun sad med. Men det var måske, fordi hun trods alt ville være lidt venlig. "Pelle Jansson. Og jeg er fra Laxenstråk i Jämtland," sagde Pelle langsomt og tydeligt. Så så lærerinden på de andre i klassen og smilede lidt spydigt. Og hele klassen lo. Det var tydeligt, at hun syntes, man godt kunne le ad nogen, der snakkede jämtlandsk. (side 8)

Det Pelle oplever her, og de tanker han gør sig i resten af bogen om moderens kodeskift og faderens sprogproblemer, fører til at nogle børn bliver bekræftet i deres opfattelse og viden om verden, mens andre får nye oplevelser, ny indsigt. Fælles for begge grupper er dog at de gennem litteraturpædago-

gikkens spørgsmål nummer et: "Hvad undrede I jer over i det jeg læste op?" når frem til at få deres forståelse af verden gjort klar, får den udvidet og måske ændret.

På tilsvarende måde findes der velegnede tekster til de ældre klasser i tekstantologier om livet i provinsen kontra storbyen, hvor oplevelser og tanker om sprog indgår, bl.a. Gadekær og grillbar (Sørensen 1981) og Fremmed i Lunderskov (Bang 1982). Sådanne tankegange træffes også i Knud Sørensens forfatterskab, både i essays og noveller.

Sønderjyske tekster

Modsætningen mellem land og by tematiseres også i Nikolaj Andersens novelle "En fejltagels'" der er skrevet på sønderjysk (Andersen 1956). Både på grund af indholdet og den sproglige form, skal denne tekst indgå i et emne om landbrug og familiemønstre i 10. klasse sammen med tekster fra de nævnte antologier. Inden for den sproglige dimension skal denne sønderjyske tekst lægge op til arbejde med forholdet mellem talesprog-skriftsprog og forskellene mellem de sønderjyske dialekter. Teksten er nemlig klart skrevet på en bestemt dialekt. Iøvrigt skal lokalsamfundets sprog og livsforhold både anskueliggøres af gæster i klassen der fortæller om deres erhverv og opvækst på egnen og opleves under besøg på forskellige typer landbrug: traditionelt familiebrug, økologisk landbrug og et kollektivt landbrug. Et af delmålene er at få belyst hvad der bestemmer sprogbrugen, og om disse normer er acceptable.

Sagn og eventyr i lokalsamfundet

Fortællingen skal også indgå i de danskfaglige aktiviteter, og hvad er mere naturligt end at drage de lokale sagn ind, fortalt på egnens sprog? En sjette klasse blev så begejstret for det lokale sagn "De tvende Ravne paa Bülderup hede" at de ikke nøjedes med den mundtlige fortælling, men er ved at lave det om til hørespil, hvor personerne taler forskellige varieteter af dansk.

Båndmateriale

Det lokale miljøes sprog er hentet ind i klassen via eleverne, lærerne og gæsterne og oplevet under besøg uden for skolen. For at kunne sætte det i relation til den sproglige mangfoldighed i hele grænseregionen og i landets øvrige egne, er vi ved at sammenklippe to bånd, et der dækker de sønderjyske dialekter fra vest til øst, sønderjysk regionalsprog og den form for rigsdansk der er udbredt i Sønderjylland, og et der dækker den øvrige del af Danmark. Hovedprincipperne er at der skal være tale om fri mundtlig fortælling, at der både skal indgå ældre og yngre fortællere og at de yngre gerne skal være kodeskiftere og præsenteres med begge varieteter. For at kunne opfylde dette, forestår endnu nogle optagelser.

På vej

Allerede nu står det os klart at lokalsamfundets sprog må tematiseres i forskellige sammenhænge i løbet af hele skoletiden. At vi er på rette vej, ses imidlertid af den sproglige selvtillid og den identitetsfølelse eleverne udstråler når skolens alment accepterede sproglige grænser overskrides. Og de kulturelle, sociale og sproglige ressourcer der trækkes ind i undervisningen via bedsteforældrene, forældrene og andre lokale ved besøg i eller uden for skolen, har været med til at give eleverne en mere klar og perspektivrig opfattelse af dem selv, deres baggrund og deres sprogbrug.

Litteratur:

- Andersen, N. 1956 En fejltagels'. In *Sønderjyske Digte og Fortællinger*. Aabenraa: Sprogforeningen. pp. 128-133
- Bang et al. 1982 *Fremmed i Lunderskov - en antologi om provins*. København: Dansklærerforeningen/Skov
- Cheshire, J. et al (eds) 1989 *Dialect and Education*. Clevedon: Multilingual Matters
- Heltberg, E. og Lund, J. 1989 *Sprog i dansk - en håndbog*. København: Gyldendal
- Lammers, E. 1990 Indvandernes immaterielle kultur i undervisningen. In J. Normann Jørgensen og A. Holmen (red.) *To kulturer i klasseværelset. Københavnerstudier i tosprogethed 9*. København: Danmarks Lærerhøjskole. pp. 69-87
- Lund, J. 1988 Dit, mit og vores. In J. Lund (red.) *Hvordan - dansk i udvikling*. København: Dansklærerforeningen. pp. 7-21

- Nielsen, E.J. 1989 *Skriftlig-danskbogen for 9. klasse. Digtning og dansk*. København: Gyldendal
- Normann Jørgensen, J. and Pedersen, K. M. 1989 *Dialect and Education in Denmark*. In Cheshire, J. et al (eds) (1989), pp. 30-47
- Pedersen, K.M. 1977 *Dialekt, regionalsprog, rigssprog - en analyse af børns skolesprog*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning
- Pedersen, K.M. 1986 *Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion. En-, to- og flersprogede børn i Sønderjylland*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning
- Peterson, H. 1983 *Pelle Jansson*. København: Gyldendal
- Sørensen, B. et al 1981 *Gadekær og Grillbar - Tekster om børn og unge i provinsen*. København: Dansklærerforeningen /Skov
- Tambour, J. og Dahl, K.E. 1985 *Mundtlig og skriftlig dansk i 9. klasse*. København: Grafisk Forlag

Din lokale Telebutik ringer jule ind med et væld af gode gaveideer i alle prislag. Her får du farveglade telefoner med en masse praktiske funktioner, der gør hverdagen lettere. I Telebutikken

ser du de nye og spændende apparater. Vi forhandler kun godkendte, Ø-mærkede kvalitetstelefoner med garanti og service. Velkommen i Telebutikken - og glædelig jule!

Tele Sønderjylland
Kundeekspeditionen
Telefon 0019

Telebutikken
H. P. Hanssens Gade 21
6200 Aabenraa

Telebutikken
Nørrekobbel 11
6400 Sønderborg

Telebutikken
Kløvenvej 77
6100 Haderslev

Telebutikken
Vestergade 27
6270 Tønder

Telebutikken
Torvet 7
6510 Gram

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

KOGNITIV SEMANTIK PÅ DANSK

- AT VÆRE INDE I BETYDNINGEN -

Af Hanne Ruus (Københavns Universitet)

Ordet *kognition* findes i Ludvig Meyers *Fremmedord-Bog* fra 1844 med følgende beskrivelse: "Cognition l., en, Erkendelse, Kundskab; Undersøgelse", i samme ordbogsartikel finder man *cognitionaliter* og *cognoscere* begge med henvisning til retssproget og emnet *forhør*. I nutidsdansk er ordet særlig brugt i psykologien - Dansk Sprognævns ældste eksempel er fra *Den Danske Realskole* 1971 og optræder i en artikel om psykologiundervisningen på seminarierne. I de senere år optræder ordet i betegnelsen for det tværfaglige forskningsfelt *kognitionsforskning*. I et nummer af *Psyke & Logos* med temaet "Udforskning af det kognitive" finder man i programartiklen følgende definition af ordet *kognition*: "menneskelig erkendelse, viden, tænkning og problemløsning" (Karpatschof og Folke Larsen 1988:202).

Betydningens menneskelighed

I de seneste årtier har man arbejdet med at udforske erkendelse, tænkning og problemløsning inden for mange discipliner; for filosoffer og psykologer har disse emner altid været centrale, for nye discipliner som kunstig intelligens og formel semantik er de selve genstandsområdet. I meget af denne forskning har man knyttet an til det klassiske dualistiske menneskesyn, hvori legeme og sjæl er to klart adskilte størrelser. Erkendelse, tænkning og problemløsning opfattes her som hørende til sjælen eller fornuften, hvis man foretrækker et mindre religiøst belastet ord. Fornuftens love udforskes altså, idet man ser bort fra, at det man udforsker er bundet til biologiske væsener med bestemte egenskaber. På dette grundlag når man frem til semantiske teorier, *betydningsteorier*, som udelader de personer og dermed legemer, som noget *betyder* noget for. Det klareste eksempel er den formelle semantik, hvor et udtryks betydning sættes lig med dets sandhedsbetingelser. Teorien

indeholder så procedurer, der gør det muligt at regne sig frem til et udtrykks sandhedsværdi uden noget hensyn til, hvem der fremsætter udtrykket, eller til, hvem det betyder noget for. Her møder man altså en fuldstændig depersonaliseret sprogopfattelse.

Inden for psykologien findes der efterhånden mange forskningsresultater, der demonstrerer, at erkendelse, tænkning og problemløsning afhænger af, hvilke individer der erkender, tænker og løser problemer. F. eks. er det velkendt, at kategorisering hænger snævert sammen med, hvem der foretager den, idet der kun er enighed om kategoritilhørsforhold for prototypiske medlemmer af en kategori (se f.eks. på dansk Folke Larsen 1984:232ff). Man kan derfor ikke studere kategorisering uden at inddrage mennesker. At dette gælder alle kognitionens områder, viser George Lakoffs undersøgelser af "what categories reveal about the mind" (Lakoff 1987) og Mark Johnsons arbejde med en ny teori om betydning og forestillingsevns plads i denne (Johnson 1987). Lakoff beskriver kognitionens og dermed sprogets humanbiologiske basering således: Det menneskelige begrebsapparat stammer fra menneskers erfaringer, og de erfaringer formidles af kroppen. Der er ingen direkte forbindelse mellem menneskers sprog og verden uafhængigt af den menneskelige erfaring.

Betydningens menneskelighed demonstreres også inden for andre fagområder, hvor mennesket og dets livsudfoldelse undersøges. I en artikel om sansningens og bevægelsens betydning for barnets udvikling illustreres, hvordan kropslig udfoldelse er en naturlig del af børns oplevelse af verden (Fredens 1989). - Og selv disciplinerede voksne skal på museerne have et åndeligt rap over fingrene for at nærme sig for kropslig oplevelse: "De udstillede genstande må ikke berøres".

Den nyeste udforskning af hjernen og dens funktioner viser også det uholdbare i at opretholde et skel mellem legeme og ånd (Cotterill 1989). Vores bevidsthed er en livsytring på linje med vores vejtrækning.

Bevidsthed og forståelse

Af Lakoffs og Johnsons værker kan man uddrage det kognitive grundlag for en teori om bevidstheden. Den kognitive semantiks forhold til grundvilkårene for erkendelse behandles af Hermann (1990).

Når man vil finde ud af, om der er videnskabsteoretisk hold i et forskningsområde, må man dels undersøge, hvilke antagelser om verden der findes inden for området, altså hvilken ontologi der forudsættes. Dels må man undersøge, hvordan man inden for området bærer sig ad med at skaffe sig viden om den verden, som man forudsætter, altså hvilken epistemologi man anvender.

Lad os først se på den kognitive semantiks antagelser om verden. Hvad findes der?

ONTOLOGI: Der findes biologiske væsener, dvs. personer og andre levende væsener med neurologisk betingede muligheder for interaktion med omgivelserne, herunder interaktion baseret på kognition.

Desuden findes der en omverden, som de biologiske væsener kan erfare, opleve, forstå og omgås på de betingelser og med de begrænsninger, som deres biologi giver dem.

Hvis man for eksempel tager mennesker, hunde og fugle og sammenligner deres biologiske perceptionsmuligheder, er fugle gode til at se, hunde til at lugte og høre, og mennesker er middelhøje til alle tre sansemåder. Det følger heraf, at de syns-, høre- og lugteforestillinger, som henholdsvis fugle, hunde og mennesker har, er meget forskellige, og dermed bliver deres forestillinger om deres omverden også helt forskellige. Hvem oplever så virkeligheden? Det fornuftige svar på dette spørgsmål er, at virkeligheden afhænger af, hvem der oplever den. Der er altså ikke kun én virkelighed.

Hvordan skaffer vi os viden om verden, dvs. hvordan opfatter og forstår vi?

EPISTEMOLOGI: Vi opfatter og forstår i bevidsthedstørrelser, som bygger på vores senso-motoriske potentiale. Bevidstheden består af forestillinger og forestillingsmønstre, som individet lærer i senso-motorisk og socio-

kulturel interaktion med sine omgivelser. Kognitionen bygger derfor både på et senso-motorisk erfaringsgrundlag og på et socio-kulturelt erfaringsgrundlag.

Bevidstheden fungerer dynamisk og kan opbygge og ændre forestillinger og forestillingsmønstre. Bevidsthedstørrelserne bygger på neurofysiologiske processer. Dem vil neurofysiologerne kunne beskrive præcist om nogle årtier.

Der findes i hvert fald følgende bevidsthedsstørrelser, som alle har gestaltkarakter: grundniveau-kategorier, kinæstetiske opfattelsesmønstre, radiale kategorier og gestaltforestillingsmønstre (Idealized Cognitive Models). Grundniveau-kategorierne og de kinæstetiske opfattelsesmønstre er betinget af elementære senso-motoriske og socio-kulturelle erfaringer. De radiale kategorier og gestaltforestillingsmønstrene er afhængige af forestillingsevnen (jf. Johnson's forarbejder til en "theory of imagination"), som bruges til at danne disse mere komplekse bevidsthedstørrelser. Med forestillingsevnen kan vi bl. a. udføre følgende operationer: metaforiske og metonymiske afbildninger, generaliseringer, specialiseringer.

Det grundlæggende fællestræk i disse operationer er, at man fokuserer på dele af bevidsthedsindholdet og ser bort fra resten: ved metonymisk afbildning fokuserer man på et aspekt af bevidsthedsindholdet og bruger dette for hele indholdet. Ved metaforisk afbildning fokuserer man på dele af bevidsthedsindholdet i ét betydningsområde og bruger dette i et andet betydningsområde. Ved generalisering ser man bort fra træk, der adskiller en række størrelser. Ved specialisering fokuserer man på træk, der adskiller en række størrelser, der i øvrigt er temmelig ens, er af samme slags, og ser bort fra alle størrelser, der ikke hører med til denne slags.

I den kognitive semantik er betydning uløseligt knyttet til forståelse. Betydning opstår for det erfarende individ, ved at det forstår og derved får mening i verden. Al perception er epistemologisk, idet forståelsen bygger på perceptionen.

Mange teorier om betydning ser med vilje bort fra, at

erkendelse og tænkning er forbundet med vilje og følelse. I dele af kognitionsforskningen åbnes der for en mere helhedspræget menneskeopfattelse (Bernsen 1988:225). Inden for psykologien skelner man traditionelt mellem erkendelse og tænkning (kognition), vilje og begær (konation) og følelse (emotion). Men forståelsesprocessen fungerer kun, når det hele virker. Det bliver særlig tydeligt, når man medtænker betydningens senso-motoriske grundlag. For det enkelte individ spiller erkendelse, vilje og følelse bestandig sammen, mens det opfatter og forstår sin omverden og handler i den. Når frikadellerne brænder fast på stegepanden, vil den samtidige opfattelse og forståelse af denne kendsgerning både have konative og emotive virkninger. Man vil f.eks. sørge for at dæmpe varmen for at undgå yderligere brankning. Og man vil blive sur, enten på sig selv over sin manglende opmærksomhed eller på svineproducenterne over kødets dårlige kvalitet.

Sammenhængen mellem erkendelse, vilje og følelse er også vigtig, når man studerer de sproglige udtryk for bevidstheden. Enhver ytring har både en kognitiv, en konativ og en emotiv funktion for den, der frembringer ytringen, og den får det for dem, den er henvendt til.

Sprogets rolle

Det basale grundlag for sproget er behovet for at udveksle bevidsthedsindhold med andre mennesker. Sproget er det bedste og i mange tilfælde eneste middel, vi har til at udveksle bevidstheder. Kropssprog, ansigtsudtryk og forskellige former for fysisk adfærd er de andre muligheder. I de fleste tilfælde understøtter de ikke-sproglige meddelelsesmidler de sproglige. Og sproget bliver nødvendigt, så snart det bevidsthedsindhold, man ønsker at udveksle, ikke kan meddeles, ved at man peger og gestikulerer eller tegner.

Heraf følger, at de sproglige udtryk, hvis indhold ikke kan beskrives ved en ostensiv definition, bliver særlig interessante for den lingvistiske semantik. Opfattelsesmønstrenes metonymiske og metaforiske afbildninger viser netop, hvordan ord og udtryk, hvis indhold har direkte

forbindelse til basale fysiologiske erfaringer, kan bruges på ikke-ostensive begrebsområder.

Sproget er således det eneste sted, hvor man kan studere de kognitive fænomener: forestillingsmønstrene og bevidsthedens dynamiske funktionalitet. Det bliver derfor den kognitive lingvists opgave at finde og beskrive de sproglige træk og mekanismer, der viser, hvordan bevidsthedsstørrelserne og deres operationer afspejles i sproget.

Her har vi så endelig et sammenhængende grundlag for lingvistisk semantik, for beskrivelse af sproglig betydning. Det gælder i al enkelhed om at foretage en teoretisk præcisering af bevidsthedsstørrelserne og deres dynamik og vise, hvordan de får udtryk i sproget. Det kan ske ved at udforske, hvordan de afspejler individens senso-motoriske udvikling og deres socio-kulturelle omgivelser. Og det kan ske ved at finde og beskrive bevidsthedsstørrelsernes udtryk og deres dynamik i det enkelte sprog.

Foreløbig er grundniveaukategorierne og opfattelsesmønstrene bedst beskrevet. Disse bevidsthedsstørrelseres perceptoriske og motoriske basis er fastslået ved psykologiske undersøgelser. For grundniveaukategoriernes vedkommende opsummerer Lakoff resultaterne (1987:46-47), mens Johnson giver en grundig introduktion til opfattelsesmønstrene og deres udforskning (1987 kap. 2 og 3). Johnson behandler opfattelsesmønstre baseret på ligevægt og kræfter ret udførligt og konkluderer med en liste over de vigtigste opfattelsesmønstre (1987:126). Lakoff giver en skematisk, eksemplificerende fremstilling af en del opfattelsesmønstre (1987:272-275). Her vil jeg tage fat på opfattelsesmønstrene og deres dynamik og se på, hvordan de viser sig i danske udtryk. Jeg har kun plads til at inddrage en af dynamikkerne: den metaforiske afbildning.

Generaliserings- og specialiseringsmekanismerne har jeg præciseret og eksemplificeret i en artikel om hyponymi og kontrastmængder (Ruus 1988). Den metonymiske afbildning og de mere komplekse gestaltforestillingsmønstre skal jeg vende tilbage til i anden sammenhæng.

Når man studerer et bestemt nationalsprog som dansk,

kan man både finde vidnesbyrd om bevidsthedsstørrelser, der findes i mange sprog, f.eks. fordi de er snævert knyttet til kognitionens senso-motoriske grundlag - og bevidsthedsstørrelser, der er karakteristiske for danske bevidstheder, fordi de er snævert knyttet til danskeres socio-kulturelle omgivelser.

Her har vi grundlaget for en **kontrastiv semantik**. Ved at undersøge og beskrive udtrykkene for de metaforiske og metonymiske processer i henholdsvis engelsk og dansk kan man måske få svar på spørgsmål som: Ligger der en systematik bag, når *he is out of his mind* (han er ude af sin bevidsthed) på engelsk lægger hovedvægten på det kognitive aspekt af bevidstheden og altså svarer til dansk *være frastanden*, mens han er ude af sig selv lægger hovedvægten på det emotionelle og svarer til *he is beside himself* (han er ved siden af sig). Enhver form for semantisk systematik, der beskriver det betydningsmæssige grundlag for forskellige udtryk i to sprog, vil være en velkommen inspirationskilde for fremmedsprogsundervisningen.

Kinæstetiske opfattelsesmønstre

Blandt de basale bevidsthedsstørrelser finder vi de **kinæstetiske opfattelsesmønstre** ('kinesthetic image schemas'). Fra et biologisk synspunkt er et opfattelsesmønster en del af nervesystemet. Det er et aktivt sæt af fysiologiske strukturer og processer, ikke et center i hjernen, men et samlet system (Johnson 1987:54).

Opfattelsesmønstrene stammer fra de mest grundlæggende menneskelige erfaringer, fra individets oplevelse af hele sin biologis interaktion med omgivelserne. For at individet kan opfatte og forstå, erfare og tænke, må der være mønster, struktur og rækkefølge i dets sansninger, forestillinger og handlinger. Et opfattelsesmønster er en regelmæssig form, der optræder jævnlige i den ordningsaktivitet, der foregår, når individet opfatter og forstår sin omverden. Opfattelsesmønstrene får betydning for individet i og med, at det perciperer, det flytter sig og bevæger sig, og det håndterer de konkrete genstande i sin omverden. Opfattelses-

mønstrene er ikke billeder; billeder er nemlig altid billeder af bestemte ting. Et opfattelsesmønster har derimod strukturelle træk, som er fælles for mange forskellige genstande, begivenheder, bevægelser og handlinger og får derved en generaliserende og strukturerende funktion. Johnson refererer forskellige psykologiske undersøgelser, der bringer vidnesbyrd om opfattelsesmønstrenes eksistens - f.eks. kan forsøgspersoner afgøre, om todimensionale tegninger af genstande repræsenterer samme genstand tegnet fra forskellige synsvinkler. For at træffe disse afgørelser må personerne forestille sig genstandene fra forskellige sider, altså dreje dem i ånden, hvad de næppe kunne gøre uden et forestillingsmønster for genstandene.

I sprogvidenskabelig sammenhæng kan vi finde spor af opfattelsesmønstrene i en lang række konventionelle metaforiske udtryk fra mange semantiske områder.

Ved studiet af opfattelsesmønstrene i det enkelte sprog kan man undersøge, om dette sprog frembyder eksempler, der svarer til de anglo-amerikanske eksempler i de teoretiske værker. Man kan også udvælge et datamateriale, der er begrundet i det studerede sprog, og undersøge, hvilke indsigter opfattelsesmønstrenes dynamik giver på dette område.

Et af de bedst belyste opfattelsesmønstre er RUM-MØNSTERET. Dets kropslige erfaringsgrundlag er vores oplevelse af kroppen som en afgrænset rumlig helhed, som vi putter noget i, når vi spiser og drikker. Desuden oplever vi hele tiden både os selv og ting placeret i rum, f.eks. mennesker og genstande i værelser, værelser i huse, huse i byer, byer i lande osv.

RUM-MØNSTERET har STRUKTURELEMENTERNE: indre, grænse og ydre. Disse elementer genfindes i mere abstrakte betydningsområder, hvor tilstande, begivenheder og abstrakte størrelser opfattes som rum. For hver type størrelse, der opfattes som et rum, findes der altså en metafor af formen *X er et rum*. I de metaforiske betydningsområder finder vi de samme udtryk for strukturelementerne som på de konkrete områder: man kan være i bil, og man kan være i godt humør. Man kan være ude i haven, og man kan være ude af sig selv. Synsfel-

tet opfattes som et rum: noget kan være inden for synsvidde eller ude af syne; emner og problemer, og sociale fællesskaber opfattes som rum sætte sig ind i en sag, være inde i problemet, man kan være i vanskeligheder, og blive hjulpet ud af dem, man kan føle sig udenfor.

Med disse danske eksempler på RUM-MØNSTERETS dynamik har vi set, at opfattelsesmønstre og deres metaforiske afbildninger også har udtryk på dansk.

RUM-MØNSTERET er eksempel på et opfattelsesmønster, der fortrinsvis bygger på orientering og placering. Til denne type hører også FOR-BAG-MØNSTERET, OP-NED-MØNSTERET og MIDTE-UDKANT-MØNSTERET. Andre opfattelsesmønstre bygger på kræfter og andre igen på en kombination af kræfter, orientering og placering.

De opfattelsesmønstre, der bygger på oplevelse af kræfter, har en række fælles træk. En kraft har en styrke og en virkning; den er rettet i en bestemt retning, kommer fra et udgangspunkt og har et mål, og som følge heraf har man en forestilling om en rute eller vej, som den følger. Alle disse faktorer indgår i kraftens helhedspræg, dens gestaltnatur. Uanset hvilken kraft der er tale om, vil man i en analyse kunne fokusere på forskellige af disse aspekter.

Et af den kognitive semantiks mål er at vise, at det enkelte leksems forskellige tyd ikke er vilkårlige, men kan kædes sammen af bevidsthedens dynamiske operationer. De udgør således en radial kategori, der er motiveret af de forskellige sammenkædninger. Det mest udførlige eksempel er her Lakoff's Case Study 2 (1987:416-461), der viser, hvordan den engelske præposition *over's* mange betydninger hænger sammen.

Som eksempel på et dansk leksem med mange tyd, både konkrete og abstrakte, har jeg valgt verbet *bære*. Som materiale til studiet af *bæres* betydninger har jeg brugt artiklen II. *bære* i Ordbog over det danske Sprog (ODS) og *bære v.* i Jysk Ordbog (JO). Som en kontrol af, at disse to ordbøger inkluderer de betydninger, som er almindelige i moderne rigsdansk, har jeg sikret mig, at alle citater under artiklen *bæres* afdeling A. i Nudansk Ordbog (1986) hører hjemme

under en af hovedbetydningerne nedenfor, desuden er de illustrerende citater fortrinsvis valgt fra materiale uden for de to ordbøger. For hver tyd citeres betydningsbeskrivelsen fra de to ordbøger, og der gives et par citater som illustration. Citaterne er taget fra DANWORDS konkordanser over tekstuddrag fra 1970-1974 (Ruus 1987) og i to tilfælde fra de behandlede ordbøger. Jeg inddrager kun bæres hovedbetydninger; konstruktioner med adverbier og præpositioner lades ude af betragtning.

- A) løfte, gå med (noget) i hænderne, på armene, på ryggen etc. (JO 1)
 holde noget (tungt) løftet fra jorden (i hænderne, armene, paa ryggen osv.), idet man samtidig bevæger sig (ODS 1)
 De hjalp hinanden med at bære den store projektør og dens ledning (Robert Fisker)
 de fire unge, der har lavet skibet, bærer det ind i kirken (Jyllandsposten)
- B) have på, gå omkring med (JO 4)
 have paa ell. ved sig (til stadighed); være forsynet med (ODS 2)
 den flotte strandløve bærer et par lækre badebenklæder af 100% crepe-nylon (Vejle Amts Folkeblad)
 vi bar alle handsker under hele aktionen (Hans Jørgen Lembourn)
 Jeg er 177 cm høj, har brunt hår og blå øjne og bærer briller (Mit Livs NOVELLE)
 fortjenstmedaillen i sølv med ret til at bære samme. (Sygekassetidende)
- C) være svanger, frugtsommelig med (ODS 3)
 sådan gør alle kvinder, der bærer et barn under hjertet (Karen Aabye)
 Jeg ville gøre alt for at det barn, som den fremmede bærer under sit hjerte, blev mit (FEMINA)
- D) bringe; tage ... mest i stivnede udtryk som "bære i by", "bære forn" (JO 2)
 ved bordet har folk svøbt det meste af deres kage ind i et stykke papir; det skal også bæres hjem, for at

- børnene og de andre hjemme kan få noget af bryllupsgodtet at smage (JO)
- E) nære, lade sig lede af (en bestemt følelse) (JO 5)
 have ell. gemme (noget) i sit indre, m.h.t. tanker, følelser (ODS 2.4 ||)
 bar deres konge i sig den samme drøm om frihed (Billedbladet)
 for venligt og muntert et menneske til at bære nag til nogen (Det Bedste)
- F) holde (til vægten af noget); understøtte (JO 8)
 tjene til støtte for ell. taale vægten af (noget); være belæsset med (en byrde); understøtte; holde oppe (ODS 4)
 fundamenter og hvælvinger så massive, at de kan have båret den hængende have (Haven)
 det høje stativ af svære grene, der bar den tremehylde, hvor Barite opbevarede sit husgeråd (Cecil Bødker)
 Der skal mindst gå en uge, før isen kan bære (Hjærdis Varmer)
- G) lide under; udholde, klare (sygdom, modgang etc.) (JO 9)
 være belæsset ell. besværet med en (ulegemlig, udelig) byrde (ODS 4.4); modstaa virkningen af (noget); taale (ODS 4.5); udholde noget smerteligt ell. ubehageligt (ODS 4.6)
 det var slet ikke til at bære, at han havde stået og kysset den smukke mannequin (Ed Edson)
 den robuste humor, der gør problemerne lidt lettere at bære (Søndags-B.T.)
 under de svære prøvelser, Ægypten har måttet bære med den israelske aggression (Næstved Tidende)
 den kristne kirke må bære en stor del af ansvaret for kvindens underordnede stilling (Kvinden og Samfundet)
- H) føde (om ko); kælte (JO 7)
 bringe til verden; føde (ODS 5), (nu kun poet.) om mennesker (ODS 5.1), (nu kun dial.) om dyr (ODS 5.2)
 min ko har da båret den kønneste kalv (JO)

Et lidet Barn saa lysteligt| blev af en Jomfru baaret
(Grundtv. (ODS))

I) sætte frugt, give afgrøde (JO 6)

frembringe frugt, afgrøde olig. (ODS 6)

det kunne jo altid podes - og efter 4-5 Aars Forløb bar
det Frugt, og da denne viste sig at være af en ny Sort
... (Haven)

Stængelen er ca. 1 m høj, den bærer mange turbanformede
zinnoberrøde blomster. (Haven)

disse bestræbelser har båret frugt (Pas på!)

K) føre; bevæge sig (i en bestemt retning) (JO 3)

gaa ell. vise i en vis retning (ODS 7)

vinden bar farten ned mod dem (Elmer Drastrup)

Vinden bar nogle råb med sig (Robert Fisker)

De fleste af disse betydninger er kædet sammen af opfattel-
sesmønstre byggende på kræfter. De prototypiske tyd er nok
betydning A) og F) jf. betydningen af verbalsubstantivet en
bærer: 1) person, som bærer noget (A)) og 2) genstand, som
bærer noget (F)) (ODS bd. 3, s. 237-238). I betydning A) er
der tre kræfter på spil: byrden har en tyngdekraft med en
styrke afledt af dens vægt; i bæreren virker to kræfter,
dels den, der bruges til at holde byrden, og dels den, der
bruges til at flytte bæreren. I betydning F) findes der kun
to kræfter: byrdens kraft og den kraft, der bruges til at
holde byrden.

I betydning K) er der også kun to kræfter: her er det
bærerens to kræfter, der er på spil, mens det bårnes kraft
spiller en mindre rolle. I betydning H) er der én hoved-
kraft: den kraft, som den fødende hun bruger til at bringe
det nye individ til verden. I betydning I) er der også kun
én kraft, en frugtbar kraft. Herhen hører *marken bærer
afgrøde* og metaforisk *kapitalen bærer renter*.

Betydning B), C), D) og E) hører alle til den prototy-
piske tyd A). Deres egenart er bestemt af byrdens art: i B)
drejer det sig om beklædning i vid forstand; betydning C)
har et fast udtryk: *et barn under hjertet*; i D) bæres
mad(varer), i E) følelser og tanker. Betydning C) passer
fint til mønsteret med de tre kræfter: barnet tynger, og

moderen bruger kraft på at holde sig (og det) oppe og på at
flytte sig selv. I betydning D) og E) er der derimod kun en
svag forestilling om byrdens kraft. For E)s vedkommende kan
man sammenligne *bære* *nag* med *bære sine bekymringer*, der
hører hjemme i betydning G), hvor følelsers kraft og styrke
er tydelig. Forestillingen om bærerens kræfter og byrdens
styrke er næsten væk i eksemplerne under B). Men hvis man
husker på, at *bære våben* og *bære kronen* også hører hjemme
her, kommer opfattelsesmønsteret igen til kræfter: både
våben og kroner kan være tunge og derfor kræve betydelige
kræfter af bærerne.

Ved påklædningsobjekterne i B) er der bestemte socio-
kulturelle omstændigheder knyttet til udtrykkene: man *bærer*
beklædningsgenstande i modereportager, i reportager fra sel-
skabslivet - og når der skal gives et signalement f.eks. i
kriminalreportager. Ordner *bærer* man efter bestemte regler
ved bestemte lejligheder.

Betydning B) vrirler således med eksempler på betyd-
ningens socio-kulturelle grundlag. Her hører D) også til:
denne betydning findes kun i Jysk Ordbog og hører hjemme i
jysk kultur. Eksemplet ovenfor henviser til en bryllupsskik;
et andet eksempel beskriver en særlig *bære-handling* efter
slagting, hvor et af eksemplerne lyder: *bære Slagtemad (=*
nyslagtet kød) rundt til Naboer og Venner.

Betydning G) er et fint eksempel på en metaforisk af-
bildning fra det helt konkrete betydningsområde i tyd A) til
et betydningsområde, hvor følelser (positive og negative),
sygdomme og sociale omstændigheder både gode og dårlige
opfattes som byrder. I dette område er de samme tre kræfter
på spil: I *Det tungeste, jeg må bære*, er dog savnet af min
nevø (Søndags-B.T.) fokuseres der på byrdens vægt; i føl-
gende citat fra vielsesritualet fokuseres der på bærernes
kræfter: *Udvis da som kristne ægtefolk al god troskab imod
hinanden både i gode dage og under de byrder, som Gud for
syndens skyld har lagt på menneskelivet, også i ægtestanden;
... "Bær hverandres byrder;..."*. At denne metaforiske brug
stadig er levende, kan man overtale sig om ved at lave nye
eksempler, hvor den grundlæggende kraftstruktur er over-

holdt: "Nu kan han ikke bære de bekymringer længere (1). Han må aflastes (2). Kan du ikke hjælpe ham med at bære dem (3). Kan han aldrig lægge dem fra sig? (4) Er hans bekymringer tungere end så mange andres? (5)". I første sætning er styrken af byrdens kraft større end bærerens kræfter. I anden sætning skal bæreren tilføres mere kraft. I tredje sætning foreslås en ekstra bærer som kilde til den påkrævede bærekraft. I fjerde sætning opridses muligheden af at slippe for byrdens styrke ved at lægge den fra sig. I femte sætning sammenlignes byrdens styrke med andre byrders styrke. Den metaforiske dynamik er altså til enhver sprogbrugers disposition. Og er man digter, kan man spille på flere betydninger i samme ytring, som Aakjær gør i *Jeg bærer med smil min byrde, jeg drager med sang mit læs*. Her forstår vi først den abstrakte betydning G) og mindes dernæst om den konkrete betydning A) med dens konkret virkende kræfter, når vi synger *jeg drager med sang mit læs*.

I *Nudansk Ordbog* anføres i *bære*-artiklens hovedafsnit udtrykket *bære en på hænder*, som for en bogstavelig læsning hører hjemme under tyd A). Her er tale om en bærehandling, hvor bærerens kræfter er koncentreret i hænderne. Som bekendt betyder udtrykket *vise omhu for (en); spare en for modgang; forkæle* (ODS bd. 3 sp. 233). Ved dette udtryk er vi i den heldige situation, at vi har adgang til betydningens kulturelle rødder. ODS har som henvisning ved udtrykket PS. 91.12. Når man slår dette efter, finder man det urtekstlige grundlag for den metonymiske betydningsudvikling. I den autoriserede danske bibeloversættelse fra 1931 lyder citatet: *Der times dig intet ondt, dit telt kommer plage ej nær; thi han byder sine engle at vogte dig på alle dine veje; de skal bære dig på deres hænder, at du ikke skal støde din fod på nogen sten; (91. salme, vers 10-12, Det danske bibelselskab, udgave fra 1961)*. Her giver konteksten eksplicit grundlaget for betydningsudviklingens dynamik. Betydningen flyttes metonymisk fra årsagen: *bære på hænder* til virkningen *ikke støde din fod*, som opfattes som et eksempel på at slippe for forhindringer og smerte og generaliseres til *spare for modgang*.

Vi har nu set, hvordan opfattelsesmønstre baseret på kræfter og kræfters grundlæggende egenskaber binder det danske verbum bæres betydninger sammen, og hvordan mere abstrakte betydninger kan beskrives som metaforiske og metonymiske afbildninger fra helt konkrete betydningsområder, hvorfra der medbringes strukturelle træk, der fortsat er dynamisk virksomme i sprogbrugen.

Påvisningen af RUM-MØNSTERETS virkninger på dansk og undersøgelsen af verbet bæres hovedbetydninger har vist, at en kongenial læsning af den kognitive semantik giver os redskaber til at beskrive sproglig betydning. Vi har set, hvordan abstrakte betydninger afledes af konkrete i kraft af opfattelsesmønstrene og bevidsthedens dynamik. Og vi har set, hvordan ord kan opretholde et stort betydningspotentiale, fordi der trækkes på generelle bevidsthedsstørrelser og bevidsthedens dynamik.

Note

I mit arbejde med grundlaget for den kognitive semantik har jeg haft stor glæde og nytte af samtaler med Jesper Hermann. Vi har blandt andet drøftet, hvilke danske termer der dækker de centrale begreber i den kognitive semantik (Hermann og Ruus 1990). Jeg skylder også tak til Viggo Sørensen, som gav mig mulighed for at arbejde med endnu ikke udgivne artikler fra *Jysk Ordbog*.

Litteratur:

- Bernsen, Niels Ole 1988: Kognitionsforskning anno 1988, i *Psyke & Logos* 9, s. 215-229
- Cotterill, Rodney 1989: *No Ghost in the Machine, Modern science and the brain, the mind and the soul*, Heinemann: London
- Folke Larsen, Steen 1984: Kognitionens logikker, i *Psyke & Logos* 5, s. 221-242
- Fredens, Kjeld 1989: Bevægelse, musikalitet og rytmesans: grundlaget for vores udvikling, i *Krop og sjæl*, Red. af Annette Damm og Lars Stigel, Moesgaard, s.78-82
- Hermann, Jesper 1990: Hvor er betydningen henne? Udgives af Institut for almen og anvendt sprogvidenskab, Københavns Universitet
- Hermann, Jesper og Hanne Ruus: Fordanskning af termer i kognitiv semantik (manus. 1990)
- Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind*, The University of Chicago Press
- Karpatschof, Benny og Steen Folke Larsen 1988: Kognitionsforskning i Danmark, i *Psyke & Logos* 9, s. 202-214
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press

- May, Michael 1990: Kognitive skemaer, basale forestillings-systemer og naiv fysik: en introduktion til kognitiv semantik, i *Psyke & Logos* 11, s. 98-120
- Meyer, Ludvig 1844: *Fremmedord-Bog eller Kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og Omgangs-Sprog forekommende Ord, Konststudtryk og Talemaader; Anden forøgede og forbedrede Udgave*, København
- ODS: Ordbog over det danske Sprog, tredje bind, 1921 sp. 222-232
- Ruus, Hanne 1987: Orientering om DANWORDS materiale, i DANLEXgruppen: Gert Engel, Ebba Hjorth, Jane Rosenkilde Jacobsen, Ole Norling-Christensen, Bodil Nistrup Madsen, Hanne Ruus 1987: *Ordbøger i Danmark, En oversigt*, s. 108-114
- Ruus, Hanne 1988: General Purpose Semantics: Hyponymy and Generic Relationships, i *Nordic Journal of Linguistics* 11, p. 111-128

TALEGENGIVELSE HOS DICKENS OG HANS OVERSÆTTER L. MOLTKE
Af Knud Sørensen (Aarhus Universitet)

Sprogligt set er Dickens i flere henseender ukonventionel, således også i sin fortælleteknik, og man kan stille det spørgsmål, hvor meget det ukonventionelle kommer frem i en oversættelse. En oversætter er naturligvis ret bundet af sit forlæg, men alligevel har han et vist spillerum. Dickens behersker et omfattende sprogligt-stilistisk register, og i sine romaner benytter han sig af både konventionelle og ukonventionelle fortælleformer. De konventionelle former er fælles for engelsk og dansk. Men hvad de ukonventionelle former angår, kan det være af interesse at se på, i hvilken grad hans oversætter følger ham. Det er emnet for mit foredrag.

I Dickens' romaner kan man iagttage en skønsom blanding af forfatterberetning, indirekte tale, dækning, fri direkte tale og endelig direkte tale.¹ Hvis man udgår fra personernes replikker, kan man opstille en idealskala, hvis yderpunkter er forfatterberetning (fjernest fra replikkerne) og replikkerne selv (med deres maksimale grad af autenticitet). Dette passer i mange tilfælde, men ikke i alle, fordi Dickens er så ukonventionel en romanforfatter; han blander formerne.

Hvis vi først ser på forfatterberetningen, den, der skulle være fjernest fra replikkerne, bemærker vi, at Dickens ikke sjældent i sin fortælling inkorporerer små eller større bidder direkte tale. Jeg giver et par eksempler, der viser, at Moltke var opmærksom på fenomenet, men ikke altid kunne eller ville overføre det til dansk (liste over forkortelser og benyttede udgaver findes side 8):

TC II.21.202. He was also in the habit of declaiming to Mrs. Stryver, over his full-bodied wine, on the arts Mrs. Darnay had once put in practice to 'catch' him, and on the diamond-cut-diamond arts in himself, madam, which had rendered him 'not to be caught.'

Moltke 244. I ligeledes pleiede han ved sin fyldige Vin at udbrede sig for Mrs. Stryver over de Konstgreb, som Mrs. Darnay forðum havde brugt for at "fange" ham, og over sine egne mageløse Konstgreb, Madame, som havde betrygget ham mod Fangenskab.

MC 6.85. There was something almost awful, too, about the self-possession of the new pupil; who 'troubled' Mr. Pecksniff for the loaf...

Moltke 1.115. Der var derhos noget næsten rædsomt ved Roligheden hos den nye Lærling, da han bad Mr. Pecksniff om Brødet...

I det følgende eksempel lader det til, at oversætteren har følt, at den bratte overgang til direkte tale - endog til tale - var for chokerende, og han har derfor ændret formuleringen i traditionel retning:

MC 2.12. To behold each damsel, in her very admiration of her sister, setting up in business for herself on an entirely different principle, and announcing no connexion with over-the-way, and if the quality of goods at that establishment don't please you, you are respectfully invited to favour ME with a call!

Moltke 1.23. at see enhver af disse Ungmøer i sin Beundring for Søsteren drive sin Handel ganske paa egen Haand og efter helt modsatte Grundsætninger, ikke vedkjende sig nogen Forbindelse med Gjenboen, men naar Qualiteten af dennes Varer ikke maatte vinde Bifald, ærbødigt opfordre Kunderne til at besøge hende med et Besøg!

Vi kommer dernæst til indirekte tale, der i sin traditionelle form er ret bleg og afdæmpet i forhold til direkte tale. Men hos Dickens indeholder indirekte tale ofte træk af forskellig art fra direkte tale til levendegørelse af stilen. Moltkes behandling af disse utraditionelle elementer er svingende. I nogle passager lykkes det ham at få dem overført, hvad der fx gælder den talendes idiolekt i

LD II.3.462. Mr. Dorrit ... said that his people should - ha - countermand his horses, and he would - hum - overlook what he had at first supposed to be an affront...

Moltke 2.43. Mr. Dorrit ... sagde, at hans Folk skulde - ha - afbestille Hestene, og at han vilde - hm - overse, hvad han først havde antaget for en Fornærmelse...

Det gælder også den talesprogsprægede gentagelse i følgende eksempel:

PP 46.711. and then all the ladies moaned in unison, and said they knew what it was, and they pitied her from their hearts, they did...

Moltke 2.294f. og derpaa jamrede samtlige Damer sig i Chor og sagde, at de vidste nok, hvad det var, og beklagede hende af Hjertet, gjorde de...

Derimod vælger oversætteren at omredigere den direkte tale i

LD II.6.499f. Mr. Sparkler said ... that Mrs. Merdle having completely used up her place in the country..., and being, of course, unable, don't you see, to remain in London..., had resolved to have a touch at Rome...

Moltke 2.90. Mr. Sparkler svarede..., at Mrs. Merdle, der var bleven led og kjed af sit Landsted ... og naturligvis, indsaæ man nok, var ude af Stand til at blive i London..., havde besluttet at gjøre en Udflugt til Rom...

Men ofte afstår Moltke fra ethvert forsøg på at overføre den særlige tone, fx vulgærsprog, som i

NN V.50. Satisfactory replies being made to these queries, he surmised that the roads were pretty heavy arter that fall last night, and took the liberty of asking whether any of them gentlemen carried a snuff-box.

Moltke 1.71. Efterat have faaet tilfredsstillende Svar paa disse Forespørgsler, yttrede han, at Veien var bleven noget tung efter Snefoget Natten iforveien, og tog sig den Frihed at spørge, om ingen af Herrerne havde en Snustobaksdaase.

I den forbindelse kan det indskydes, at det i det hele taget er sjældent i Moltkes oversættelse at finde vulgærsprog reproduceret eller blot antydnet; det er også vanskeligt. Lige så vanskeligt er det at bibringe læseren af oversættelsen en fornemmelse af stilkontrasten mellem formelt sprog og vulgærsprog, hvad der fremgår af et eksempel som det følgende:

OMF II.9.306. He went on to say ... that Mrs. Higden's days and nights being devoted to Our Johnny, who was never out of her lap, the whole of the mangling arrangements had devolved upon himself, and he had had "rayther a tight time."

Moltke 1.411. Endvidere sagde han, ... at da Mrs. Higden havde offret alle sine Dage og Nætter paa Vor Johnny, som aldrig havde været af hendes Skjød, var hele Kulningen bleven besørget af ham selv, saa at han havde havt en temmelig streng Tid.

hvor passagen had devolved upon himself er redigeret af Dickens som en spøgende formel kontrast til rayther a tight time. I øvrigt har Moltke her glemt et citationstegn.

Der skelnes her mellem indirekte tale, indledt af en formel som han sagde, at..., og dækning, som optræder uden en sådan formel, selv om det må tilføjes, at indirekte tale ofte glider over i dækning. Formelt kan dækning være sammenfaldende med forfatterberetning, og der optræder passager, hvor man først et godt stykke inde bliver klar over, at der foreligger dækning, fx

LD II.12.561f. Lord Decimus nevertheless ... was ... glad to see Mr. Merdle, glad to see Bishop, glad to see Bar, glad to see Physician, glad to see Tite Barnacle, glad to see Chorus, glad to see Ferdinand his private secretary. Lord Decimus, though one of the greatest of the earth, was not remarkable for ingratiatory manners, and Ferdinand had coached him up to the point of noticing all the fellows he might find there, and saying he was glad to see them.

Moltke 2.168. Ikke desto mindre blev Lord Decimus ... glad ved at see Mr. Merdle, glad ved at see Bispen, glad ved at see Skranken og glad ved at see Lægen, glad ved at see Tite Barnacle, glad ved at see Choret, glad ved at see sin Privatsecretair, Ferdinand. Skjøndt en af Jordens Største, udmærkede han sig ikke ved et indyndende Væsen, og Ferdinand havde kudsket ham til at lægge Mærke til alle de Fyre, han vilde faae at see der, og sige, at det glædede ham at see dem.

Den påfaldende gentagelse af glad to see får sin forklaring i slutningen af passagen, der problemløst omplantes til dansk.

I øvrigt optræder der i dækning de samme elementer, som er at finde i indirekte tale, fx stumper af direkte tale og vulgærprog. Desuden forekommer der imperativer, som i reglen bliver parafraseret af oversætteren, som i følgende eksempel:

PP 2.6. He had felt some pride - he acknowledged it freely; and let his enemies make the most of it...

Moltke 2.13. Han havde følt en vis Stolthed - han tilstod det uforbeholdent, og hans Fjender kunde benytte denne Tilstaaelse som de vilde...

medens det er undtagelsen, at imperativen bibeholdes, som i følgende passage:

LD I.12.143. What was they a doing in the Yard? Why, take a look at 'em and see.

Moltke 1.188. Hvad de bestilte dernede i Gaarden? Kom selv og see!

Dickens ynder at bruge dækning og gør det ofte med virtuositet. Formentlig har han syntes, at dækning er mindre tung end indirekte tale og meget fleksibel. Fx bruger han dækning til at antyde en dialog og følges her af sin oversætter:

LD I.9.92. 'Do you know Miss Dorrit?' asked the new client.

The nondescript knew two Miss Dorrits; one who was born inside - That was the one! That was the one? The nondescript had known her many years.

Moltke 1.125. "Kjender De Miss Dorrit?" spurgte den nye Klient.

Den Ubestemmelige kjendte to Misses Dorrit, en, som var født derinde - Det var hende! Var det hende? Hende havde den Ubestemmelige kjendt i mange Aar.

Man kan også finde en dialog i form af den ene persons direkte talé efterfulgt af den anden persons reaktion i dækning, og vel at mærke har forfatteren her udeladt noget, der dog let kan suppleres ud fra sammenhængen:

BH 53.722. 'I suppose you ain't in the habit of walking, yourself?' says Mr. Bucket. 'Not much time for it, I should say?'

Besides which, Mercury don't like it. Prefers carriage exercise.

Moltke 2.323. "Selv gaaer De nok ikke meget?" siger Mr. Bucket. "De har sagtens ikke synderlig Tid dertil?"

Desuden holder Mercurius ikke af at gaae. Foretrækker at gjøre sig Motion tilvogns.

I sådanne passager følger oversætteren sit forlæg, og det gør han også, hvor Dickens indfører slående afvigelser fra den traditionelle form for dækning. Normalt indtræffer der jo ved overgang fra direkte tale til dækning en personforskydning, således at 1. og 2. persons pronominer bliver til 3. persons: I tell you > He told them. En tilsvarende forskydning er normal på dansk. Hvor Dickens tager sig den frihed at undlade at foretage personforskydning - formentlig for at gøre stilen ekstra levende - følges han af Moltke som i

OMF II.8.292. In spite of his seemingly retiring manners, a very intrusive person, this Secretary and lodger, in Miss Bella's opinion. Always a light in his office-room when we came home from the play or Opera, and he always at the carriage-door to hand us out.

Moltke 1.391. Trods sit tilsyneladende tilbageholdne Væsen, var denne Secretair og Logerende efter Miss Bellas Formening en høist paatrængende Person. Stedse var der Lys i hans Contoir, naar vi kom hjem fra komedien eller Operaen, og stedse stod han ved Karethdøren, for at hjælpe os ud.

I det andet eksempel, jeg vil give, bemærker vi, at Moltke i modsætning til Dickens forskyder det første par pronominer, men derefter overgiver sig og beholder pronominerne i 1. person. Det er i øvrigt påfaldende, at både original og oversættelse undlader den normale tempusforskydning til præteritum. Vi dumper midt ind i en tale, der gengives ved dækning:

OMF II.16.392. For all of these reasons, and many more which he right well knows will have occurred to persons of your exceptional acuteness, he is here to submit to you that the time has arrived when, with our hearts in our glasses, with tears in our eyes, with blessings on our lips, and in a general way with a profusion of gammon and spinach in our emotional larders, we should one and all drink to our dear friends the Lammies...

Moltke 1.525. Af alle disse og mange flere Grunde, der, som han helt vel veed, maa have fremstillet sig for deres ualmindelige Skarpsindighed, er han saa fri at gjøre dem opmærksomme paa, at det kjæblik nu er kommet, da vi med vore Hjerter i vore Glas, med Taarer i vore Øine, med Velsignelser paa vore Læber og i det Hele taget med en Mængde Skinke og Spinat i vor Følsomheds Spisekammer Alle Som Ben bør drikke en Skaal for vore kjære Venner Lammle'erne...

I dækning optræder der en række såkaldt private verber, der betegner en persons intellektuelle eller følelsesmæssige holdning eller tilstand. De kaldes private, fordi gyldigheden af dem kun kan konstateres af den person, der bruger dem. Det drejer sig om verber som believe, doubt, fear, hope, remember, think, wish og wonder. Brugt i dækning kan disse verber få en ændret funktion, så at fx he hoped kommer til at betyde 'he said he hoped'. Vi skal nu se paa, hvordan Moltke behandler disse verber.

I det første eksempel bemærker vi, at Moltke overfører den engelske udtryksmåde til dansk:

OMF II.9.306. John Rokesmith hoped the child had had medical attendance?

Moltke 1.140. John Rokesmith haabede, at Drengen havde havt Lægetilsyn?

hvor spørgsmålstegnet til slut bidrager til at tydeliggøre, hvad der menes. I det følgende eksempel kan der heller ikke være tvivl om meningen, da verbet hoped her modificeres af adverbialet a dozen times; men Moltke viger alligevel tilbage fra at overføre den engelske udtryksmåde, måske fordi han har følt, at det ville være uidiomatisk at gøre det. I stedet parafraserer han:

BR 78.464. And so he sat for half-an-hour at least, although Dolly, in the most endearing of manners, hoped, a dozen times, that he was not angry with her.

Moltke Master Humphreys Stueuhr 3.620. Saaledes blev han siddende en halv Time, i det mindste, uagtet Dolly paa den mest indsmigrende Maade en halv Sneg Gange yttrede det Haab, at han ikke var fortørnet paa hende.

Det følgende eksempel kan fortolkes på mere end én måde. Enten har oversætteren rent ud misforstået sit forlæg, eller også har han med en vis dristighed presset et dansk verbum ind i en funktion, som vel er uidiomatisk. Eksemplet lyder:

OCS 41.310 ... he ... did not return into the house until the Notary and Mr. Abel ... had several times wondered what could possibly detain him.

Moltke Master Humphreys Stueuhr 2.38 ... han ... gik ikke ind i Huset, førend Notaren og Mr. Abel ... flere Gange havde undret sig over, hvad i al Verden der dog kunde opholde ham.

Meningen er utvivlsomt 'udtrykke undren over', og spørgsmålet er, om undre sig over kan betyde det på dansk. Det næste eksempel er også ret dristigt formuleret hos Moltke:

BH 53.721. '...And we like 'em all the better for it, don't we?'

Mercury, with his hands in the pockets of his bright peach-blossom small-clothes, stretches his symmetrical silk legs with the air of a man of gallantry, and can't deny it.

Moltke 2.322. "...Og holde vi ikke netop derfor saa meget desto mere af dem; hvad?"

Med Hænderne i Lommerne paa sine lyse, ferskenblomstfarvede Knæbenklæder, udstrækker Mercurius sine symmetriske Silke Ben med en galant Mands Mine og kan ikke negte det.

I flere tilfælde gengiver Moltke private verber som believe, fear og think ved verbet mene, fx:

LD 1.16.198. Pet laughingly believed he had been thinking of Miss Wade.

Moltke 1.259. Pet mente smilende, at han havde tænkt paa Miss Wade.

og her er han på sikker idiomatisk grund, eftersom mene allerede fra det 18. århundrede er afhjemlet i betydning 'sige, at man mener...'.
Fra et oversættelsesanalytisk synspunkt er fortælleformer-nes område interessant, fordi det viser, at oversætteren var villig til at følge sit utraditionelle forlæg et stykke af vejen; hermed kan sammenlignes, at Moltke konsekvent afstår fra at følge Dickens i hans behandling af kollektiverne som pluralis (fx OCS 243 'half the population of the town ... they': Moltke 412 'den ene Halvdel af Byens Befolkning ... den').

Note 1. Se Knud Sørensen: Charles Dickens: Linguistic Innovator, Acta Jutlandica LXI (1985), kapitel IV.

Forkortelser og benyttede udgaver:

- BH: Bleak House. The New Oxford Illustrated Dickens 1951.
L. Moltke: Bleak House 1-2, København 1858.
- BR: Barnaby Rudge. The Oxford Illustrated Dickens 1982.
L. Moltke: Master Humphreys Stueuhr 2-3, København 1863.
- LD: Little Dorrit. The Oxford Illustrated Dickens 1982.
L. Moltke: Lille Dorrit 1-2, København 1862.
- MC: Martin Chuzzlewit. The Oxford Illustrated Dickens 1981.
L. Moltke: Martin Chuzzlewit, København 1859.
- NN: Nicholas Nickleby. The Oxford Illustrated Dickens 1968.
L. Moltke: Nicholas Nickleby 1-2, København 1856.
- OCS: The Old Curiosity Shop. The Oxford Illustrated Dickens 1981.
L. Moltke: Master Humphreys Stueuhr 1-2, København 1863.
- OMF: Our Mutual Friend. Everyman's Library 1953.
L. Moltke: Vor fælleds Ven 1-2, København 1864-65.
- PP: Pickwick Papers. The Clarendon Dickens 1986.
L. Moltke: Pickwick Clubben 1-2, København 1861.
- TC: A Tale of Two Cities. The Oxford Illustrated Dickens 1982.
L. Moltke: En Fortælling om to Byer, København 1863.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

DEMONSTRATION AF JYSK ORDBOGS EDB-PROGRAMMET

- database og kortlægningsprogram til udnyttelse af spørgelistebesvarelser

Af Viggo Sørensen og Torben Arboe Andersen (Aarhus Universitet)

En vigtig del af materialet til redaktionen af Jysk Ordbog udgøres af besvarelser af spørgelister vedr. dialektale forhold fra et net af ca. 500 meddelere jævnt fordelt over Jylland. Siden spørgelisteudsendelsen begyndte i 1950-erne (jf. Nielsen (1982) p. 10) er der udsendt ca. 120 spørgelister à 30-40 spørgsmål, der er blevet besvaret af gennemsnitligt vel 6-700 og for nogle listers vedkommende af op til 1000 meddelere. Besvarelserne af de enkelte spørgsmål blev tidligere udskrevet manuelt i topografisk ordnede lister, der derpå blev anvendt som udgangspunkt for udfærdigelse af udbredelseskort for bestemte udtaleformer, synonymer mv. I 1987 anskaffede instituttet edb-udstyr (Apple Macintosh), først og fremmest til brug for udarbejdelse af manuskriptet til Jysk Ordbog, der krævede særlig lydskrift, som forholdsvis let kunne kreeres på Macintosh-udstyret. Det stod hurtigt klart, at edb-udstyret også kunne anvendes til behandling af spørgelistebesvarelserne: indtastet i en database kunne de i det mindste udskrives i topografisk ordnede lister. Men kunne man også udarbejde dialektkort på skærmen ud fra databasen?

Gennem edb-centret UNI-C, Århus afd., fik vi forbindelse med programmør Peter Frost-Olsen, der påtog sig at udarbejde en database og et tilhørende kortlægningsprogram for instituttet. Til udformningen heraf blev anvendt dels databasesystemet Reflex, dels tegneprogrammet Adobe Illustrator. Databasen og kortlægningsprogrammet har siden fungeret tilfredsstillende, med enkelte løbende justeringer.

1. Brug af databasen

Spørgelistebesvarelserne indføres i databasen ved, at man indtaster hver enkelt meddelers besvarelse af et givet spørgsmål i et svar-skema, et "kartotekskort" af udseende som vist i fig. 1.

I svarschemaets første rubrik anføres topografisk sognenummer for besvarelsen; hvert sognenummer har i databasen tilknyttet et koordinatsæt til brug for kortlægningsprogrammet (jf. afsnit 2). I rubrikken "Ordled" indtastes de former, meddeleren opgiver i sit svar, normalt uretoucheret. Dog kan der ikke anvendes lydskrift, så hos de få meddelere, der anvender egentlig lydskrift, gennemføres en normalisering, og det markeres i rubrikken "Forklaring", at der er anvendt lydskrift. Rubrikken "Ordled" er opdelt i 3 felter, for at de enkelte led i sammensætninger og faste forbindelser kan indtastes separat og dermed muliggøre senere udskrifter og kortlægning med et vilkårligt af disse led som udgangspunkt. Indeholder en besvarelse to el. flere forskellige ord eller former, oprettes der et "kartotekskort" på hver af formerne. I rubrikken "Forklaring" anføres meddelerens eventuelle nærmere forklaring eller øvrige kommentarer til det omspurte ord. Ofte er der på spørgelisterne bedt om, at meddeleren anfører en sætning, hvori ordet forekommer; disse og tilsvarende sætninger noteres i rubrikken "Citat".

Efter indtastning af alle besvarelser af et givet spørgsmål kan der fremstilles datarapporter, dvs. oversigter over alle oplysninger i databasen eller udvalgte

stærkest mulige formulering af det forhold at hun har 4 børn, kan modtageren efter § 4 slutte at hun ikke har haft 4 børn.

Man kan sige at modtageren ved at slutte på disse måder ikke anvender deduktive, logisk holdbare slutninger - og det er nok derfor hverken logikere eller grammatikere har anerkendt dem. Modtageren anvender altid i sin forståelse af indebyrden af den fokuserede information **abduktive** slutningsformer (*A* betyder 'afsenderen', *M* 'modtageren'):

GENEREL PRÆMIS: HVIS NOGET INFORMATION ER SANDT OG RELEVANT FOR M, MEDDELER A DET SOM FOKUS

SPECIEL PRÆMIS: As sætning har et fokus
ERGO SANDSYNLIGVIS: As fokusinformation er sand og relevant for M.

GENEREL PRÆMIS: Hvis noget information ikke er relevant eller sandt, meddeler A det ikke som fokus

SPECIEL PRÆMIS: A meddeler ikke yderligere information end fokus
ERGO SANDSYNLIGVIS: Yderligere information end fokus er ikke sand eller relevant

Ordet *eller* har efter ordbogen inklusiv betydning, (dvs. *A eller B* = 'A, eller B, eller A og B). Men på grund princippet om relevans har ordet i normale ytringer eksklusiv betydning (dvs. *A eller B* = 'A, eller B, men ikke både A og B). Det hænger sammen med at 'og' er mere informativ end 'eller' på samme måde som '4' er mere informativ end '3'. Det der implicerer noget andet er mere informativ end det: 4) 3, (A og B)) (A eller B). Med andre ord: hvis man kan sige: *og*, er det irrelevant at sige: *eller*

Anarki eller kaos UNDERFORSTÅET: KUN: 'eller', DVS. IKKE: 'og', ALTSÅ IKKE: 'anarki og kaos'

Princippet om relevans gælder valget af abstraktionstrin. Alle begreber indgår i begrebshierarkier med abstrakte begreber øverst og konkrete nederst: levende væsen - pattedyr - menneske - kvinde - hustru - Ulla. I sådanne hierarkier gælder det at hvis et enkelt individ hører til en lavere, konkret kategori, så hører det også til den højere, abstrakte kategori: enhver søster er en kvinde, og enhver kvinde er et menneske; og hvad der gælder alle medlemmer af den højere kategori, det gælder også medlemmerne af alle de lavere kategorier: hvad der gælder for alle pattedyr, gælder for alle abearter og alle hundearter, for alle mænd og kvinder, for alle niecer.

Hvis afsenderen nu ved at det er sin kone Peter skal møde i aften, så er det ikke hele sandheden hvis hun siger: *Peter skal møde et pattedyr* eller *Peter skal møde en kvinde*. For modtageren kan med god ret slutte sig til at det, eftersom det om den person Peter skal møde, er den mest informative oplysning at det er en kvinde, så

sempel kan nævnes, at den sorteringsformel, der frembringer det i det følgende anvendte databaseudtræk, lyder: OrdAF6 WHERE STARTS(Ordled2,"sv") OR STARTS(Ordled 2,"sw"). Databaseudtrækket overføres derpå til kortlægningsprogrammet.

2. Brug af kortlægningsprogrammet

Programmøren har ved hjælp af tegneprogrammet Adobe Illustrator digitaliseret et kort over Jylland med angivelse af alle ca. 1200 sognes grænser. Desuden er hvert sogns "midtpunkt" fastlagt ved de ovf. nævnte koordinatsæt. Sognegrænser og -midtpunkter viser sig dog ikke på kortet. Kortlægningsprogrammet er indrettet sådan, at der i og omkring hvert sognemidtpunkt kan placeres fra 1 til 9 sigler, der ligger forskudt over hinanden; der er dog under kortlægningen i praksis sjældent tale om mere end 4-5 sigler i hvert sogn.

Dette Jyllandskort foreligger i en groft- og en fintegnet udgave. Det grofttegnede kort, som anvendes til arbejdskort, kan printes dobbelt så hurtigt som det fintegnede. I begge korttyper kan grænselinierne for hoveddialektområderne indlægges, og områdebetegnelserne kan påføres.

Når man har overført det valgte databaseudtræk til kortlægningsprogrammet og valgt korttype mv., skal man blot vælge en signatur for den ordform, man ønsker kortlagt - frem på skærmen kommer da et lille forsøgskort, hvor udbredelsen hurtigt sogn for sogn plottes ind af programmet, jf. fig. 3.

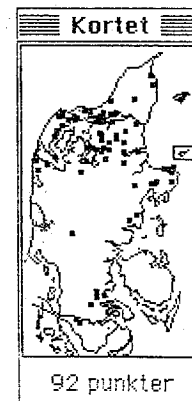

Fig. 3. Forsøgskort for udbredelsen af svineøre = klejne. Kortets størrelse på skærmen: 3,5 x 6 cm.

Programmøren har her en udvidelse af programmet under udarbejdelse: der bliver mulighed for at få flere forsøgskort på skærmen samtidig, hvorefter man hurtigere kan danne sig et overblik over, hvilke ord eller former der med fordel kan samles på ét kort.

Ønskes kortet udprintet og arkiveret, overføres det til redigering i Adobe-programmet, hvor kortet fremtræder som vist i udsnit (fig. 4). Dette Adobe-kort kan forstørres yderligere, så man i detaljer kan se de enkelte siglers placering og nemt f.eks. kan flytte sigler, der overlapper hinanden; eller man kan fjerne sigler, hvis man f.eks. kun ønsker markeret én besvarelse for hvert sogn. Efter redigeringen sendes kortet til printerudskrift (jf. fig. 5).

Denne type kort indgår normalt ikke direkte i manuskriptet til Jysk Ordbog, men danner grundlag dels for fladekort heri (med skraveringer, grænselinier etc.; disse kort udarbejdes i programmet SuperPaint), dels for ordbogsmanuskriptets øvrige oplysninger om ords og lydformers udbredelse. Databaserne for de enkelte spørgeliste-besvarelser bliver opbevaret på disketter, medens Adobe-kortene foreløbig ikke gemmes elektronisk, da de i den nuværende version optager for megen plads; om nødvendigt kan de nemt genereres igen ud fra databasen. I den planlagte nye version "komprimeres" kortene, så opbevaring på harddisk eller disketter bliver langt mindre pladskrævende.

3. Vurdering (jf. også Dohm Pedersen (1988))

Som nævnt i indledningen har database- og kortlægningsprogrammet hidtil fungeret stort set tilfredsstillende. Blandt fordelene er, at man i kraft af databasen dels kan alfabetisere det samlede materiale, dels kan foretage udtræk efter næsten

ethvert tænkeligt sorteringskriterium, og at man hurtigt via udbredelsen på for-søgskortene kan nå frem til den mest hensigtsmæssige kortlægning.

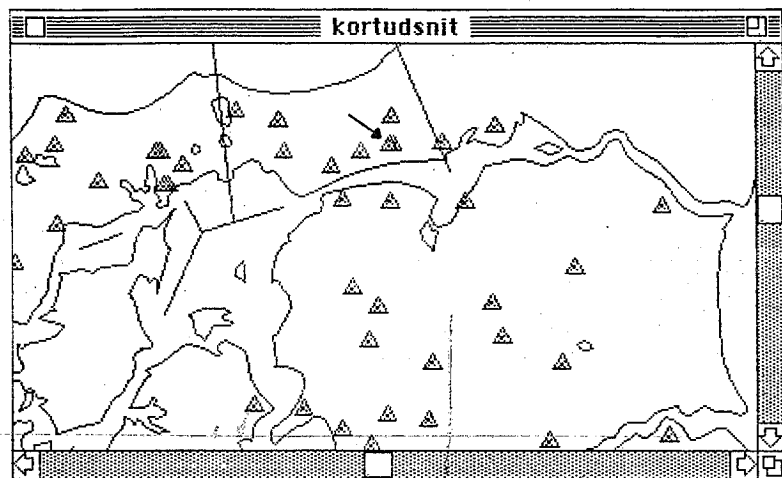

Fig. 4. Udsnit af skærbillede af Adobe-kortet for *svineøre* = *klejne*, udskrevet på imagewriter. Det ses, at der i flere sogne er 2 sigler lidt forskudt for hinanden. Pilen peger på sognet med topo-grafisk nr. 1284, hvorfra 2 meddelere har anført en *svineøre*-form (jf. fig. 2).

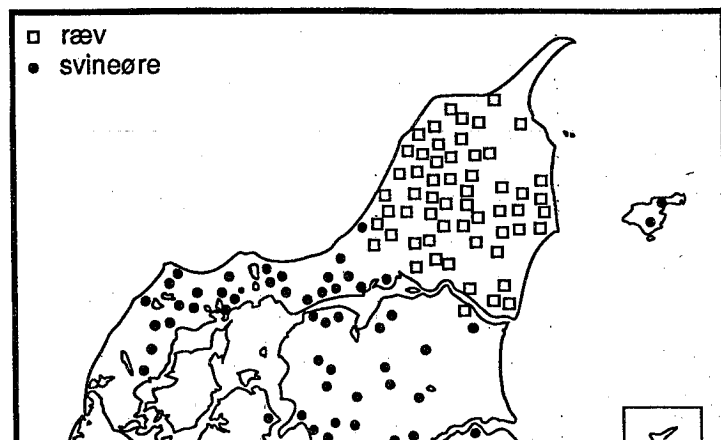

Fig. 5. Udsnit af redigeret og suppleret kort over to synonymer for 'klejne', udskrevet på laserwriter.

Litteratur.

- Dohm Pedersen, Suzanne: Nye tider, nye skikke. - i: Ord & Sag, 8 (1988). p.13-23.
Nielsen, Niels Åge: Sådan startede det. - i: Ord & Sag, 2 (1982). p. 7-11.
Rasmussen, Ove: Vredne bukser. - i: Ord & Sag, 9 (1989). p. 34-42.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

Læg ikke alt til side for straks at læse denne artikel om:

INFORMATIONSTRUKTUR

Af Ole Togeby (Københavns Universitet)

En tekst er ikke blot et udtryk der har et indhold for en person i en erkendelses-situation, men også et middel for afsenderen til at overføre information til modta-geren i en kommunikationssituation.

Med tekstens **indhold** foreligger der for en sprogbruger et **billede** af en situation fra virkeligheden eller forestillingen. Tekstens indhold bæres hovedsageligt af de semanti-ske kombinationer af ordstammer af navneord, udsagnsord, tillægsord og forholdsord. Læren om dette indhold kaldes **semantik**.

Med tekstens **information** ændrer afsenderen modtagerens **mentale model**, dvs. modtagerens billede af den omtalte situation. Det kan ske ved at afsenderen tilføjer informationer til modtagerens mentale model på områder hvor der ikke er nogen informationer, sammenføjer eksisterende informationer, eller sletter og omorganiserer informationer på områder hvor der allerede er nogen. Tekstens information bæres hovedsageligt af de syntaktiske relationer, dvs. relationer af rækkefølge og afhængig-hed, mellem bøjningsendelserne, og af de grammatiske småord: forbindere, nogle forholdsord, stedord, kendeord. Organiseringen af denne information kaldes tekstens **informationsstruktur**.

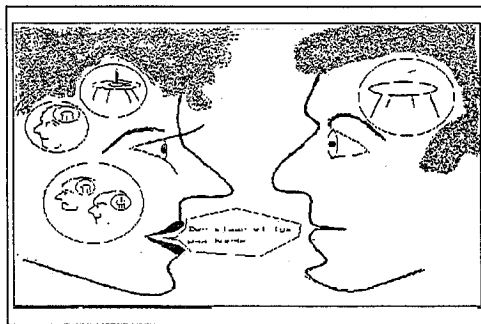
For at ændre modtagerens mentale model må afsenderen 1) henvise til og få modtageren til i sit verdensbillede at identificere den mentale model som skal ændres, og 2) meddele ændringen, dvs. **tilføje**, **sammenføje** eller **omorganisere** information i denne model.

Afsenderen henviser til en mental model ved at nævne **emnet** for meddelelsen, dvs. tid og sted, og de personer og omstændigheder som hun **forudsætter** allerede kendt og erkendt af modtageren. Afsenderen ændrer dele af modtagerens mentale model ved at **meddele** hvad hun anser for **relevante** ændringer for modtageren; afsenderen tilføjer oplysninger til modtagerens situationsbillede ved at **nyheds-fokusere** på infor-mationer, sammenføjer informationer ved **identitets-fokus**, og omorganiserer infor-mation fra to forskellige omtalte situationer ved **kontrast-fokus** og **nægtet fokus**. De

grammatiske tegn og ordenes rækkefølge i sætningen angiver så hvilke informationer der i den givne kommunikationssituation er nævnt emne, nyheds-fokuseret, identitets-fokuseret, kontrast-fokuseret eller benægtet.

Kommunikationssituationen består (ud fra et informationsteoretisk synspunkt) af 1) modtagerens mentale model, $M(m)$, dvs. hvad modtageren allerede ved og kender til emnet, 2) afsenderens mentale model, $A(m)$, og 3) afsenderens opfattelse af modtagerens mentale model, $A(M(m))$; afsenderen kan jo nemlig kun på grundlag af 3) $A(M(m))$ nævne hvad hun mener allerede findes i 1) $M(m)$, og meddele det som er i 2) $A(m)$, men ikke i 1) $M(m)$. Og man kan kun beskrive kommunikation ved **modellen om informationernes gensidige tilgængelighed** på følgende måde: Hvis afsenderen ved en vellykket kommunikationshandling overfører mening til modtagerne, må nødvendigvis følgende være tilfældet: 1) Meningen med det nævnte emne (i bestemt form) er tilgængelig for begge parter (dvs. A er opmærksom på den, M bliver opmærksom på den, A ved at M er opmærksom på den, M ved at A er opmærksom på den ... osv. så længe som nødvendigt). 2) A kender den information som hun meddeler og fokuserer på. 3) A er klar over at M ikke kender den meddelte information. 4) A antager at M foretrækker at kende den nye information frem for ikke at kende den. Lad den vellykket kommunikerede mening være meningen med denne sætning: *Der står et lys på bordet* I så fald må følgende gælde:

Med disse begreber er det muligt at lave en funktionel eller informationsteoretisk beskrivelse af ledenes rækkefølge i sætningen. I eksemplerne i det følgende angives det nævnte emne med [skarp parentes], det fokuserede og det benægtede med fed, nægtelser bindeord og biord, der som logiske operatoren har et virkeområde (scope), markeres ved understregning, kommentarer angives ved KAPITÆLER, og indhold eller mening med 'kursiv i enkelt citationstegn';

§ 1 Emne

Ved først at nævne et stykke information som meddelelsens emne (eller *tema*) henviser afsenderen modtageren til tid, sted, personer og omstændigheder for en situation som er den baggrund på hvilken meddelelsen er forståelig, og som forudsættes kendt og anerkendt af modtageren. Med henvisning til emnet får afsenderen modtageren til at identificere den mentale model som med meddelelsens informationer skal ændres. Emnet er, som forudsætning for meddelelsen i sætningen, uden for en eventuel nægtelses rækkevidde. Som hovedregel henviser afsenderen til emnet ved at frontstille information som er kendt for modtageren, nemlig: a) sætningens grammatiske grundled (dvs. hele genstandshelheden, som med få undtagelser er i bestemt form), b) frie forholds-biled, dvs. forholdsordsled eller ledsætninger der udtrykker tid, sted, omstændighed eller betingelse, c) ord som *der* og *det* der henviser bredt til en kendt situation, d) Information som, fordi den er kendt, blot nævnes, sættes dog til højre ved spørgsmål, e) ved *der*-konstruktioner, *det*-konstruktioner og kløvning hvor den udgør størsteparten af sætningens information (og fokus er bestemt form).

Emnet er normalt kun det som afsenderen ved at modtageren kender eller anerkender på forhånd, enten fra sin almene viden, fx *solen*, fra sin specielle viden om emnet for teksten, fx *bordet* i en tekst der beskriver en stue, eller fra de foregående sætninger. Emnet skal derfor blot nævnes.

Frie led er de led i sætningen der (med visse undtagelser) er svar på spørgsmålene: *hvor, hvornår, hvor længe, hvorfor, hvorfra, hvortil*.

[Der] var engang en mand. [Han] boede i en spand.

HVORDAN [BILEN KØRER]

[En afgørende betingelse for at komme nogen vegne med bilen] er selvfølgelig at få hjulene i gang eller drevet rundt.

[Det] sker ved hjælp af motoren.

[Inde i motoren] bevæges nogle stempler op og ned, når en passende blanding af luft og benzin (eller andet brændstof) antændes af gnister fra tændrørene.

[Stemplerne bevægelse op og ned] ændres ved hjælp af en krumtapaksel til en roterende bevægelse,

og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar.

Køreskolens teoribog 1989

[For længe siden] levede der en skrædder,

[som] havde tre sønner, men kun en eneste ged.

[De] skulle alle sammen leve af gedens mælk.

og [derfor] måtte den fodres godt.

[Hver dag] trak en af sønnerne den ud på marken for at græsse.

§ 2 Nyheds-fokus

Afsenderen tilføjer ny og relevant information til modtagerens mentale model med det yderste ubestemte led i omsagnet, som regel placeret længst til højre; det kaldes meddelelsens **nyhedsfokus**. Det yderste led er det som forudsætter de andre led i omsagnet og som ikke forudsættes af andre, dvs. a) ubestemte, bundne (valente), umiddelbare og middelbare, led som: genstandsled, mådesbiled, tillægsord i (også bestemte) navnehelheder, eller udsagnsledet (alene - hvis der ikke er andre ubestemte led længere til højre), b) det logiske grundled (til højre for udsagnsledet) i *der*-konstruktioner, *der*-kløvnings og passivsætninger (markeret med *af*), c) ubestemte led i en ledsætning der er bundet led, eller d) udsagnsled + navneformer (med og uden *at*).

Normalt falder fokus efter § 2a på det ubestemte bundne led som står længst til højre. Genstandsledet forudsætter fx udsagnsledet og er således bundet og yderligere information end det; mådesbiledet forudsætter også udsagnsledet og er således den yderste information. Bundne led i sætningen er svar på spørgsmålene: *hvem, hvad, hvordan, hvordan*.

Bemærk dog at den yderste information i omsagnet kun fokuseres hvis den er ubestemt; bestemt information kan ikke have nyheds-fokus (men godt kontrastfokus).

Nyheds-fokusering er så at sige et løfte fra afsenderen til modtageren om at den meddelte information direkte, eller indirekte ved at lede frem til (og muliggøre forbindelsen til) det følgende, vil være relevant for modtageren; med nyhedsfokus angiver afsenderen hvilket spørgsmål der besvares i de følgende sætninger.

§ 2.1 Fokusspørgsmål

Det underforståede spørgsmål der ved fokuseringen stilles, er afhængigt af omsagnets type: f) - ved fokus på udsagnsord der betegner processer eller begivenheder og som er enefokuseret, og på udsagnsled + *at*-navneform er spørgsmålet: ?P: 'og hvad så?' - (nr.); g) - ved fokus på bundne led er spørgsmålet: ?B: 'og hvad med det?' - (nr.) (det henviser til det fokuserede eller evt. til hele omsagnet); h) - ved fokus på tilstands-udsagnsord, mådes-udsagnsord + 0-navneform, tillægsord, mådesbiled og navneord som omsagnsled (klassifikationssætninger) er spørgsmålene: ?T: 'hvorfor det?' - (nr.),

'hvordan det?' - (nr.) eller 'og følgende?' - (nr.)' afhængigt af om det er præmis eller konklusion.

1. [Der] var engang en mand. ?B: 'hvad var der med ham?' (2)
2. [Han] boede i en spand. ?B: 'og hvad med den?' (3)
3. Og [spanden] var af ler. ?T: 'og følgende?' (4??)

Næste sætning burde altså handle om følgerne af at den var af ler; det gør den som bekendt ikke, for den lyder: 'konen vasked' bleer', men det er fordi det er en børneremse, som gentager og rimer i stedet for at overføre information.

Hensynsled og genstandsled kan begge hver især være fokuseret afhængigt af deres bestemtthed:

- [Slangen] gav Eva æblet ?P: 'og hvad så?'
[Slangen] gav Eva et æble ?B: 'og hvad med det?'
[Slangen] gav æblet til en kvinde ?B: 'og hvad med hende?'

Det er således ret usandsynligt at man skulle finde en sætning med det ubestemte led til venstre for det bestemte:

- *? [Jeg] gav en hund kødbenet
*? [Jeg] gav et kødben til hunden

Bundne led, dvs. valente led, led som udsagnsledet ikke kan undvære, nyhedsfokuseres hvis de er ubestemte:

- [Foredraget] varede (i) en time ?B: 'og hvad med den time?'
[Det] sker ved hjælp af motoren. ?T: 'hvordan det?' - (4)

Frie led, dvs. ubundne modifikatorer, ikke valente led, bliver normalt ikke nyhedsfokuseret:

- [Han] sov en time ?P: 'og hvad så?'
[Hun] 'sov ikke fordi hun var syg ?P: 'og hvad så?'

Fokus kan falde på et ubestemt grundled som er flyttet til højre for udsagnsledet i *der*-konstruktioner og passiv-sætninger. Ved *der*-kløvnings fokuseres et led i ledsætningen efter § 2. *der*-konstruktioner bruges ved intransitive udsagnsord og *der*-kløvnings ved transitive udsagnsord.

- Men der sker også noget andet ?B: 'hvad med det?' - (x).
[Døgnet rundt] udkæmpes der drabelige slag ?B: 'og hvad med dem?' - (y) i vores krop.
[H.C.Andersen] har skrevet mange eventyr ?T: 'og følgende?'
[Dette eventyr] er skrevet af en virkelig digter ?T: 'Hvorfor det?'
[Postbudet] kom kl 9.30 ?B: 'og hvad med det tidspunkt?'
[Der] kom et postbud ?B: 'og hvad med ham?'

Når der i en sætning er et bundet led som udgøres af en ledsætning (som er til højre

for udsagnsledet), falder fokus på et eller flere led i denne ledsætning, efter § 2.

[Slaget] indledes når en af immunsystemets ædeceller støder på en fjende 'og hvad er der med fjenden?.'

Ved *at*-navneformer fokuseres både det finitte udsagnsled og *at*-navneformen (som er ukendt bundet led til udsagnsledet (eller tillægsordet). Ved *0*-navneformer fokuseres både det finitte udsagnsled og navneformen som er et ukendt bundet led.

[Når ædecellen møder en fjende som f. eks. en forkølelsesvirus], begynder den at spise den fremmede 'og hvad så? - (Y)'.
[Det] skal vi være glade for 'hvorfor det? - (Y)'.

§ 3 Neutral information

Den information som hverken er nævnt som meddelelsens emne eller fokuseret som relevant, er **neutral information**. Neutral information er - i modsætning til emnet - hverken subjekt eller frontstillet, og - i modsætning til fokus - hverken i nægtelsens virkeområde, eller af betydning for sætningens sammenhæng med det efterfølgende. Den neutrale information kan bestå af: - a) de bundne led som er bestemt form, eller - b) frie led i bestemt eller ubestemt form, dvs. biled (forholdsordsforbindelser) som udtrykker nægtelse, attitude eller tid, sted eller omstændighed, eller parentetiske led eller ledsætninger (appositioner, parentetiske henførende ledsætninger, som kan opfattes som selvstændige meddelelser med deres egen relevans uafhængigt af tekstens relevans).

Forskellen på fokuseret information og neutral information er altså den at neutral information kan udskiftes med de alternative stykker information som kan stå på samme sted, uden virkning for sætningens sammenhæng til omgivelserne, mens fokuseret information ikke kan udskiftes uden at sætningen bliver irrelevant i forhold til det efterfølgende eller modtagerens interesser.

[Inde i motoren] bevæges nogle stæmples op og ned, når en passende blanding af luft og benzin (eller andet brændstof) antændes af gnister fra tændrørene. **DET ÆNDRER IKKE MEDDELELSENS RELEVANS HVIS DER STÅR: 'når dampen skubbes ind i stæmplesne'**

[Stæmpelernes bevægelse op og ned] ændres ved hjælp af en krumtapaksel til en roterende bevægelse, **DET ÆNDRER IKKE MEDDELELSENS RELEVANS HVIS DER STÅR: 'ved hjælp af et metalbælte'** og [den roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar. **DET ÆNDRER IKKE MEDDELELSENS RELEVANS HVIS DER STÅR: 'gennem et system af remme'**

§ 4 Relevans

Al informationsoverførsel foregår efter princippet om **relevans**: afsenderen prøver altid at sige sandheden, kun sandheden og hele sandheden. Det betyder: a) at afsenderens henvisning til emnet sker så økonomisk som muligt (dvs. at der henvises med den svageste formulering som er **tilstrækkelig** for entydig henvisning og forståelighed), b) at afsenderens **meddelelse af det som relevant fokuserede** er så effektiv som muligt (dvs. at der meddeles med den stærkeste formulering som er sand, og at modtageren ud fra dette til den fokuserede information altid kan **underforstå**: og *kun det*.

Det er irrelevant at henvise til emnet med for stærk information, og at meddele fokus med for svag information (og uforståeligt at henvise med for svag information, og usandt at meddele med for stærk information).

Her bruges begreberne **stærk og svag formulering** i betydningen hhv. mere eller mindre informativ formulering af et bestemt sagforhold: en formulering er stærk eller mere informativ hvis den implicerer en anden formulering som er mindre informativ eller svag. Formuleringen *løven* implicerer fx formuleringen *dyret*, derfor er den første formulering stærkere end den anden, forudsat det er det samme der henvises til; *løb* implicerer *bevægede sig* og er derfor stærkere end den; *hun købte bogen* implicerer *hun havde bogen* og er stærkere end den; *P og Q* implicerer *P eller Q* og er derfor stærkere end den, forudsat at det er det samme de to sætninger henviser til; *danser smukt* implicerer *danser* og er stærkere end den; *at have 4 børn* implicerer *at have 3 børn* og er altså stærkere end den.

Princippet om relevans har nu ret kraftige - men i sprogvidenskaben uanerkendte - konsekvenser for hvad modtageren opfatter som meningen med en ytring, og hvad afsenderen altså kan kalkulere med at modtageren vil opfatte som underforstået information (noteret med *'kursiv i enkelt citationstegn'*).

[Hun] har 3 børn **UNDERFORSTÅET: 'og kun 3 børn'**

Lad os antage at hun faktisk har 4 børn; i så fald er det ikke usandt at sige at 'hun har 3 børn', det har hun jo. I så fald er *hun har 3 børn* en svagere formulering end *hun har 4 børn* af det forhold at hun har 4 børn. Men hvis det er relevant for modtageren at vide at 'hun har 3 børn' - for fx at forstå hvor travlt hun har - er det mere relevant at vide at 'hun har 4 børn'; så modtageren forstår ved ytringen *Hun har 3 børn* at hun kun har 3 børn; hvis hun havde haft 4 børn ville afsenderen have sagt det, når det nu er det med antallet der er det relevante. Eftersom 3 ikke er den

Fig.1. Skærbillede af udfyldt kartotekskort til databasen. Som gennemgående eksempel i figurerne er valgt betegnelsen *svineøre* = (små)kagen klejne, fra spørgeliste AF6. Se nærmere om synonymkomplekset for 'klejne' i Rasmussen (1989).

mængder af den. Der udskrives altid dels en topografisk ordnet liste (jf. fig. 2), dels en alfabetisk ordnet liste.

Top.nr	Ord	Bøjn.f	Forklaring
1284 1		swen ør	ældre betegn.
1284 1	klæjn		
1284 6		svine øre	
1285 2		swen ørr	
1286 4		swen ør	n
1289 1		svine øre	
1291 1		svine øre	
1303 1		swin ør	
1303 1	klejn		
1309 2		skåd bakkels	
1311 1	klejne		
1314 1		svin ør	
1314 1	klejne		
1314 1	ræv		

Fig. 2. Udsnit af topografisk ordnet udskrift af spørgeliste AF6. I 1. ordfelt er i dette tilfælde anført simpleksord; i 2. og 3. ordfelt er anført første- hhv. sidsteled af sammensætninger.

Ud fra disse komplette lister vurderes, hvilke ord, bøjningsformer mv. der med fordel kan lægges på kort, hvilke kort der skal udarbejdes, hvilke former der skal medtages på det enkelte kort, etc. Denne vurdering foretages normalt af redaktørerne, medens hele udskrivnings- og kortlægningsproceduren normalt foretages af kontorphonale og studentermedhjælpere efter retningslinier, der aftales med redaktionen. De former, der ønskes samlet og repræsenteret med én signatur på et kort, samles ved hjælp af databasens sorteringsmuligheder i et databaseudtræk, der også indeholder de pågældende sognenumres koordinatsæt. Som ek-

ikke kan være hans kone eller søster eller niece; havde det det, ville afsenderen have sagt det. På den anden side ville det heller ikke være det rigtige at sige: *Peter skal møde Ulla* hvis afsenderen ved at modtageren ikke ved at Ulla er Peters kone, og måske slet ikke ved hvem Ulla er. Dette er forklaringen på den almindelige næsten obligatoriske brug af stedord hvis det er entydigt:

[Der] var engang en mand. [Han] boede i en spand. Og [spanden] var af ler.

han er den mest abstrakte betegnelse for 'manden', som stadig henviser entydigt. I almindelig konversation bør der også henvises til *spanden* med *den*, men i ramsen skal der jo også være versefødder og rim.

Omvendt er *kvinde* i den følgende sætning valgt så abstrakt at den modtager der ikke kender hendes navn eller øvrige forhold, også kan forstå det.

[I aften] skal Peter møde en kvinde UNDERFORSTÅET: 'og det er hverken hans kone, søster, barn eller kollega'.

Det er denne regel om det relevante abstraktionstrin der bestemmer hvornår man kan omtale en person alene ved fornavn. Afsenderen kan kun vælge en så konkret betegnelse, hvis modtageren ikke bruger dette fornavn om nogen anden, og også bruger det til den pågældende person:

Lærerforeningens formand Martin Rømer, i radioen efter lærerforeningens kongres 1989: Men [så] sagde [jeg] det også til Bertel. UNDERFORSTÅET: 'modtageren kender ikke nogen anden Bertel bedre end han kender undervisningsministeren, og både afsender og modtager er på fornavn med ham'

§ 5 Identitets-fokus

Når afsenderen ønsker at sammenføje to stykker information som allerede findes i modtagerens mentale model, angiver afsenderen at en (som regel) allerede kendt information er identisk med det nævnte emne (identitetsfokus); det sker ved kløvning, pseudokløvning, identitetsomsagn og spørgsmål. Efter identitetsfokus står der 'INGEN HENVISNING HERTIL' fordi der ikke angives noget spørgsmål som besvares i det næste. a) Med det-kløvning forudsætter afsenderen den information der er nævnt til højre for fokus, og underforstår ved fokus på et led i bestemt form at de ellers forventede logiske alternativer hertil, udelukkes. Ved kløvning underforstås: 'kun'. b) Med pseudokløvning forudsætter afsenderen den information der er nævnt til venstre for udsagnsordet, og underforstår ved fokus at den ellers forventede

benægtelse af det fokuserede, benægtes (dvs. ophæves). Ved pseudoklønning underforstås: 'faktisk' c) I identitetsomsagn, dvs. sætninger med både grundled og omsagnsled til grundled i bestemt form, og hvor fokus ikke kan falde på udsagnsordet fordi det er betydningstomt (dvs. enten betyder 'er' eller er et funktionsudsagnsord der fungerer som tidsbøjning af et navneord afledt af et udsagnsord). d) I spørgsmål falder fokus på *hv*-ordet i *hv*-spørgsmål og på udsagnsordets stamme i *ja-nej*-spørgsmål, resten er nævnt information.

I *det-klønning* sættes fokus på ledet efter *det er*, og resten af sætningen er nævnt (forudsat) information. Der sker ikke senere nogen anaforsk henvisning til *kløvede sætninger*; de er som identificerende sætninger konklusioner. Efter klønninger står der 'INGEN HENVISNING HERTIL'

Det er derfor 'INGEN HENVISNING HERTIL', [at vi som regel er raske]. Med både klønning og pseudoklønning underforstår afsenderen at modtagerne tager fejl i deres forventninger. Begge konstruktioner tegner således et billede af adressaten, den forudsatte modtager.

FORUDSAT: 'der var én der kom i går',
Det var Peter [der kom i går]
UNDERFORSTÅET: 'ingen anden kom'.

FORUDSAT: 'han satte hegnet op med en bestemt hensigt',
Det var for at genere naboen [han satte hegnet op]
UNDERFORSTÅET: 'der var ikke nogen anden grund'.

FORUDSAT: 'der kom nogen i går',
Hvem [der kom i går], var Peter
UNDERFORSTÅET: 'man kunne ellers forvente at Peter ikke kom'.

FORUDSAT: 'toget kører af en eller anden grund ikke til perron',
[Hvorfor toget ikke kører til perron], vides ikke endnu
UNDERFORSTÅET: 'man kunne ellers forvente at jeg vidste det'.

I identitetsomsagn, dvs. sætninger med både grundled og omsagnsled til grundled i bestemt form, er det omsagnsledet der er identitetsfokus. Spørgsmålet hertil er: 'og hvad er der med den/det/han/hende/dem? - nr.)'

[Det] er nogle af immunsystemets hjælpeceller hvad med dem? - (y)'
som hele tiden cirkulerer rundt i blodet.
[det] er ham. 'og hvad er der med ham?'

I spørgsmål falder fokus på *hv*-ordet i *hv*-spørgsmål, og på udsagnsordets stamme i *ja-nej*-spørgsmål; resten er nævnt information.

"Hvem [leder I efter?]"
Hvem [har siddet på min stol?]
Er [posten kommet?]

Når afsenderen ved meddelelsen ikke følger ny informationer til modtagerens mentale model, men sletter og omorganiserer informationer som allerede findes i modtagerens mentale model, sker det ved **modsætningsfokus**. Både fokus og et andet led i en sætning er markeret som modsætning til fokus og et tilsvarende andet led i en anden sætning. Modsætningsfokus forekommer ved **syntaktisk parallelisme**, hvor to led i mindst to sætninger er parallelle; ved **stærktryk**, og ved betonet genstandsled i frontstilling:

§ 6 Modsætningsfokus

Ved at fremhæve et andet led end fokus (omsagnets yderste ubestemte bundne information), markerer afsenderen at fokus kun gælder som **modsætningsfokus**, dvs. under de indskrænkninger som **kontrastledet** (det fremhævede led) angiver. Et andet led end fokus fremhæves af afsenderen ved: a) **parallel frontstilling** af samme type led i to sætninger, b) **ekstra stærktryk** på kontrastledet, c) **overspecifikation** (overkonkretisering i forhold til hvad der er nødvendig for henvisning) af kontrastledet, nemlig subjektet, menings-ytrings-udsagnsord eller forholdsled der angiver alternative semantiske rum.

Ved modsætningsfokus vil underforståelsen (efter § 4) af: 'og kun det' ikke gælde fokus, men det fremhævede kontrastled (mens nægtelsens kraft stadig rammer fokus). Det betyder at sætningen står i underforstået modsætning til en (udtrykt eller udtrykt) sætning med kombinationen af modsætningerne til kontrastled og fokus.

Syntaktisk parallelisme, ekstra stærktryk og overspecifikation kan, men behøver ikke, at være sammenfaldende.

Modsætningsfokus forekommer a) ved syntaktisk parallelisme, hvor samme type led i mindst to syntaktisk parallelle sætninger er fremhævet: modsætningsfokus noteres som normalt med **fed** og kontrastemne med **STORE FEDE BOGSTAVER**.

1. [I GAMLE DAGE] fortalte kirken mennesker, hvilke principper de skulle leve efter. UM: 'i vore dage - fortæller den ikke - (2)'
2. [I VORE DAGES] Danmark betyder kirken temmelig lidt UM: 'i gamle dage - fortalte den hvilke principper.. - (1)'

Kontrastfokus kan afsenderen udtrykke ved at frontstille et betonet bundet led - dog ikke grundled, men ofte et tillægsord i grundledets genstandshelhed - som således er

kontrastemne:

[HAM] MODSAT: *de andre?* kender MODSAT: *kender ikke?* du da! UNDERFORSTÅET: *'selv om du ikke kender nogen anden'*

Det er på grund af denne regel 6c) om kontrastinformation at følgende sætninger som er hentet fra en samling af børns sprogløst, virker lettere komiske. Jeg citerer først hele afsnittet og piller så den interessante sætning ud til analyse:

Den første tand kommer i munden. Senere kommer der flere og flere, og til sidste falder de ud igen. De første tænder hedder mælketænder, fordi de er hvide; efterhånden bliver de gule og sorte. ...Niels Vogel: *De to første mennesker på jorden var Hans og Grete* side 61

[Den FØRSTE tand] kommer i munden UNDERFORSTÅET: *'og den anden tand kommer på knæet'*

Min bedste julegave-i år lå under juletræet. Det var en rød pakke med huller i, og der stod fra farmor og farfar. Den sagde en masse lyde hele tiden, og de sagde alle sammen, at jeg skulle pakke den op med det samme, for det var noget, der ikke kunne holde sig. Da jeg havde bakt med kassen og båndet, væltede der pludselig en lille hundehvalp ud mellem alt papiret. ...Niels Vogel: *Du er også min søn, Brutus*, side 96

[Den BEDSTE julegave] lå under juletræet UNDERFORSTÅET: *'den næstbedste lå over juletræet'*

Man kan erkende at der er tale om kontrastinformation på grund af det forhold at emnet er specificeret mere end nødvendigt for sikker henvisning første og bedste er jo nemlig ikke grundledet, men som tillægsord yderligere information end grundledet. Den nævnte information er ikke maksimal abstrakt, men konkret eller specificeret. Den nævnte information bruges altså ikke blot som henvisning til den situation hvis mentale model skal ændres, men skal også modstille to informationer som allerede er kendt (og bestemt form). Altså: der er kun grund til at sige *Den første tand* hvis der gælder noget andet for den anden tand; gjorde der ikke det ville det være tilstrækkeligt at sige: *en tand, tanden* eller *tænderne* som jo er mindre informativt og mere abstrakt.

Kontrastinformation kan c) i talt sprog markeres ved ekstra stærktryk på et andet led (frit eller bundet, bestemt eller ubestemt) end det ellers (i nægtelsens virkeområde) fokuserede; derved kan der underforstås kombinationen af modsætningerne til et hvilket som helst par af led i sætningen. (I skriftsprog kan modsætningen normalt

ikke markeres inden for den enkelte sætning, men det kan gøres med store bogstaver eller fede typer som i notationen her.)

og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar, UNDERFORSTÅET: *'og hvad så? - (x)'*
og [DENNE roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar, MU: *'de andre roterende bevægelser føres ikke videre'*
og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ENE hjulpar, MU: *'den føres ikke videre til det andet'*
og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og GEAR til bilens ene hjulpar, MU: *'den føres ikke uden om gearet'*

Kontrastinformation forekommer endeligt d) ved frie led, der ikke er en del af omsagnet, men som indsætter omsagnets nævnte information i et semantisk rum, som er et alternativ til det der ellers gælder for teksten og som som regel er afsenderens virkelighed; de kan kaldes 'rumskabere'.

Rumskabere kan være 1) udsagnsord der udtrykker bevidsthed, vurdering, ytring, fx *hun tror, de fortæller*, 2) billed, dvs. ofte forholdsordsforbindelser der betegner alternative semantiske rum fx: *på billedet, om sommeren, i filmen, hvis det går galt, hvis det skulle gå galt, i 1887, på den sydlige halvkugle*. Alle disse ord skaber inde i talens semantiske rum et andet semantisk rum, som ofte er en kopi af talens oprindelige semantiske rum, talens virkelighed. Med den nævnte information henviser afsenderen til kopier i det alternative rum af personer og genstande fra talens virkelighed.

I sætningen: *På billedet har hun grønne øjne* er *På billedet* et rumskabende forholds-billed der skaber et rum hvor *hun* optræder, og som står i modsætning til talerens virkelighed hvor hun måske har blå øjne. Man kan lægge mærke til at *På billedet* ikke er regulært fokuseret; det rammes ikke af nægtelsens kraft: *På billedet har hun ikke grønne øjne* kan kun betyde at hun på billedet har noget andet end grønne øjne, fx blå, og det kan ikke betyde: *'det sted hun har grønne øjne er ikke på billedet'*. Med andre ord er det *grønne* som er fokuseret fordi det er den yderste information i omsagnet efter § 2d.

Sætninger der på denne måde indeholder både en rumskaber og et fokus, vil også have modsætningsfokus, og underforståelsen vil være: *og i modsætningen til den alternative verden gælder modsætningen til fokus*. I eksemplet med billedet:

PÅ BILLEDET har hun grønne øjne UNDERFORSTÅET: *'men i virkeligheden har hun blå'*

Læg mærke til at denne effekt ikke fås ved forholdsbilled som ikke er rumskabere:

Fordi hun er rødhåret har hun grønne øjne

Underforståelsen til denne sætning kan umuligt være noget i retning af: 'men fordi hun er inder har hun brune'

Afsenderen sætter informationer fra to forskellige semantiske rum i forhold til hinanden ved at fokusere på og vælge den stærkeste formulering både af den information som skaber et semantisk rum og af omsagnets yderste ubestemte led i det skabte rum. Afsenderen skaber kun nye semantiske rum hvis de adskiller sig fra det oprindelige rum. Ved at fokusere på noget i et alternativt rum, underforstår afsenderen: 'I DETTE SEMANTISKE RUM OG KUN I DET GÆLDER DET FOKUSEREDE'. Og som ved anden kontrastinformation vil afsenderen dermed underforstå kombinationen af modsætningerne til det rumskabende led (og modsætningen til rumskaberen er det oprindelige semantiske rum) og modsætningen til den nyhedsfokuserede information.

Jeg er overrasket og meget irriteret over det nye udrykningshorn der bruges af politiets patruljevogne. Som bilist er jeg indstillet på det almindelige BA-BU BA-BU og jeg holder mig til vigepligten, dvs. standsning eller anden manøvre der giver udrykningsbilen absolut fri passage. Og min reaktion er naturligvis hurtig og ganske uden anstrengelser.

Læserbrev af E. Frank, Aagade 117, Politiken 5.1.1977

[SOM BILIST] er jeg indstillet på det gamle BA-BU MU: 'og som fodgænger på det nye'.

[Far] var ædru I GÅR MU: 'han var fuld (ikke-ædru) resten af ugen (ikke-igår)'.

Rumskabere kan dog trækkes ud af de positioner hvor de kan være kontrastinformation. De underforståelser der skabes af modsætningsfokus annulleres således ved placering af rumskaberen på billedspladsen midt i sætningen (altså hverken til venstre eller til højre:

[Jeg] er som bilist indstillet på det gamle babu UNDERFORSTÅET: 'ikke på det nye'.

[Far] var i går ædru UNDERFORSTÅET: 'men kun ædru, dvs. han var stadig uvasket og narkotikapåvirket'.

Denne modsætningsfokus gør at hvis-sætninger kommer til at få en anden betydning end de logisk set skulle have. Hvis man slår på glas, går det i stykker betyder logisk set: man kan tænke sig følgende tre situationer: 1) man slår, og glasset går i stykker, 2)

man slår ikke, og glasset går ikke i stykker, 3) man slår ikke, og glasset går i stykker (nemlig af en anden grund). Det eneste man med sætningen udelukker som mulighed er den situation 4) hvor man slår, og glasset ikke går i stykker. Men på grund af kontrastinformationen kommer hvis-sætninger til at betyde det samme som 'hvis og kun hvis'. Afsenderen udelukker altså med sin underforståelse på grund af princippet om relevans den mulighed 3) at glasset går i stykker af en anden grund, for hvis det var aktuelt ville man ikke sige hvis-sætningen. Når bindeordet hvis er fokuseret fordi det opfattes som sætningens overordnede omsagn, er underforståelsen: 'og kun hvis'

[Du] får 40 kr., HVIS DU SLÅR GRÆSPÆNEN UNDERFORSTÅET: 'men kun hvis du slår den' MU: 'hvis du ikke slår den, får du ingen penge'

Hvis brændet er vådt, brænder det DÅRLIGT. UNDERFORSTÅET: 'men kun hvis det er vådt' MU: 'hvis det er tørt brænder det godt'

Litteratur:

- Fauconnier, Gilles, 1985: *Mental Spaces. Construction in Natural Language*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Grice, H.P., 1975 (1967): *Logic and Conversation* i Cole, Peter & Jerry Morgan, 1975: *Syntax and Semantics* 3, Academic Press
- Horn, Laurence R. 1984: *Towards a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature*, in Schiffrin, Deborah, 1984: *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications*, Georgetown University Press
- Kempson, Ruth M., 1975: *Presupposition and the Delimitation of Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Levinson, Stephen C., 1983: *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Sperber, Dan and Deidre Wilson, 1986: *Relevance*, Blackwell Oxford